

Донецький юридичний інститут
Луганського державного університету внутрішніх справ

На правах рукопису

Кубарєв Іван Володимирович

УДК 343.98

**ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ГРУПОЮ ОСІБ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник: Заслужений діяч
науки і техніки України, доктор
юридичних наук, професор
ШЕПІТЬКО В.Ю.

Донецьк-2006

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ГРУПОЮ ОСІБ.....	9
1.1. Поняття і значення організації розслідування.....	9
1.2. Особливості організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності.....	28
Висновки до розділу 1.....	43
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ГРУПОЮ ОСІБ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ.....	45
2.1. Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів як елемент організації розслідування.....	45
2.2. Форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів.....	58
2.3. Слідчо-оперативна група як найбільш ефективна форма взаємодії.....	88
Висновки до розділу 2.....	107
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ.....	109
3.1. Особливості планування при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності.....	109
3.2. Типові слідчі версії.....	131
3.3. Комплекси першочергових слідчих дій.....	145
Висновки до розділу 3.....	174
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	208

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Економічні, політичні та соціальні процеси, що відбуваються в Україні останнє десятиріччя, поряд з позитивним ефектом, мали й негативні наслідки, серед яких – загострення криміногенної обстановки. При цьому злочинність змінилася не тільки кількісно, але й якісно, зокрема, викликають занепокоєння злочини, що вчиняються групою осіб. Ця тенденція торкнулася і таких особливо небезпечних злочинів, як умисні вбивства. Слід зазначити, що кількість убивств, вчинених в країні в останні роки, не дивлячись на деяке зниження, залишається досить значною. За даними МВС тільки у 2005 році в Україні було зареєстровано 3315 умисних убивств, з яких 228 на початок наступного року залишалися нерозкритими. 10-12% умисних убивств, тобто приблизно кожне десяте, вчиняється у складі групи осіб. Причому за останні п'ять років спостерігається послідовне зростання питомої ваги даних злочинів у загальній кількості вбивств¹. Ці тенденції дозволяють вважати боротьбу з вбивствами, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, важливим напрямком правоохоронної діяльності, та ставлять перед криміналістикою, завдання забезпечення її ефективними, науково обґрунтованими методами та засобами.

Убивства, вчинені в умовах неочевидності відносять до злочинів, розслідування яких становить значні труднощі. Ще більше ускладнює розслідування участь у вчиненні такого вбивства групи осіб. Аналіз судово-слідчої практики показує, що належна організація розслідування є необхідною умовою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства у справах даної категорії. При цьому вона характеризується певною специфікою, яка потребує поглибленого дослідження.

Наукові засади організації розслідування злочинів були закладені працями таких криміналістів, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.Ф. Герасимов, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, В.Г. Зеленський, Л.М.

¹ Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001-2005 роки: Стат. зб. – К.: ВПЦ МВС України, 2006. – С.83.

Карнєєва, В.О. Коновалова, О.Н. Колесниченко, В.С. Кузьмічов, М.І. Порубов, С.І. Цветков, В.Ю. Шепітько, В.І. Шіканов та ін. Особливості деяких аспектів організації розслідування (планування, взаємодія суб'єктів) досліджувалися в роботах, присвячених методиці розслідування злочинів, вчинених групами, в тому числі організованими (В.М. Биков, В.Г. Лукашевич, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та ін.), а також методиці розслідування окремих видів убивств (І.В. Борисенко, О.Ю. Булулуков, В.М. Ісаєнко, С.Ф. Здоровко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, Г.М. Мудьюгін та ін.). Але в цих працях не ставилося за мету комплексне дослідження організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, і ця проблематика залишається недостатньо розробленою. Зокрема, потребує вивчення зумовленість організації розслідування вбивств участю в їх вчиненні кількох осіб, специфіка планування розслідування та взаємодії слідчого і оперативних підрозділів. Зазначені обставини дозволяють віднести проблематику, що розглядається, до актуальної.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ. Обраний напрямок дослідження ґрунтується на п. 271 Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення та впровадження в практичну діяльність ОВС на період 2004-2009 рр., затверджених наказом МВС України № 755 від 5 липня 2004 р. Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради інституту 28.02.2002 р., протокол № 2.

Мета та завдання дослідження. Дослідження має на меті здійснення теоретичної розробки проблем організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, та формулювання на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій з вдосконалення діяльності правоохоронних органів.

Відповідно до поставленої мети здійснена спроба вирішити такі завдання:

- дослідити структурні складові організації розслідування, надати їй визначення;

- встановити наявність та характер залежності організації розслідування вбивства від участі в його вчиненні злочинної групи;

- визначити сутність взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, виявити особливості такої взаємодії при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності;

- розглянути систему форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, визначити особливості реалізації цих форм при розслідуванні вбивств, вчинених групою;

- дослідити слідчо-оперативні групи з позицій системно-структурного підходу, обґрунтувати шляхи оптимізації щодо організації їх діяльності;

- визначити специфіку планування розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності;

- розробити систему типових версій про злочинну групу, що вчинила вбивство;

- сформулювати типові тактичні операції початкового етапу розслідування;

- надати пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання організації розслідування.

Об'єктом наукового дослідження є діяльність правоохоронних органів з розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності.

Предметом дослідження є закономірності, які визначають специфіку організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складають положення теорії пізнання та загальної теорії криміналістики. Під час дослідження було використано систему методів: формально-логічний (при дослідженні форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, визначенні локальних завдань розслідування, побудові системи типових версій, класифікації джерел інформації про груповий характер вбивства тощо), формально-юридичний (для аналізу кримінального, кримінально-процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів), історичний (при дослідженні правого регулювання

діяльності слідчо-оперативних груп у різні часи); функціональний (при визначенні залежності організації розслідування вбивства від участі в його вчиненні групи осіб, дослідженні діяльності слідчо-оперативних груп); системно-структурний (для розкриття змісту організації розслідування та при побудові типових тактичних операцій); статистичний та соціологічний методи (під час аналізу та узагальнення кримінальних справ про вбивства, вчинені групою осіб, у процесі анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та МВС України) інші методи наукового пізнання. Нормативною базою дисертації є положення Конституції України, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, Закони України “Про оперативно-розшукову діяльність,” “Про міліцію”, “Про прокуратуру”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, а також інші нормативно-правові акти, що регулюють організацію і діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Предмет та завдання дослідження обумовили використання в дисертації наукових праць з філософії, теорії управління, кримінального права та процесу, кримінології, соціальної і юридичної психології та інших галузей знань.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають: результати вивчення та узагальнення 150 кримінальних справ про вбивства, вчинені групою осіб, які були розглянуті судами України за 2001-2005 рр.; результати анкетування та інтерв'ювання 300 слідчих прокуратури та МВС України; данні статистичних звітів МВС та Генеральної прокуратури України, результати аналізу та узагальнення опублікованої слідчої практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням проблем організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності. У дисертації пропонується низка нових концептуальних у теоретичному плані й важливих у практичному відношенні положень, зокрема:

- обґрунтовано системний характер організації розслідування злочинів, визначено її елементи, запропоновано авторську дефініцію;

- вперше встановлено зв'язок організації розслідування вбивств від участі у їх вчиненні групи осіб, розкрито механізм такого зв'язку;
- уточнено визначення взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, розкриті особливості даної взаємодії при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності;
- проаналізовано процесуальні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, уперше аргументовано доцільність розгляду як самостійної процесуальної форми взаємодії проведення слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку;
- вперше визначено особливості реалізації окремих процесуальних форм взаємодії при розслідуванні вбивств, вчинених групою;
- вперше комплексно розкрито зміст системних ознак слідчо-оперативних груп;
- обґрунтовано можливість використання локальних (проміжних) завдань розслідування як логічної основи планування та критерію розподілу роботи між членами слідчо-оперативної групи, сформульовано типовий перелік таких завдань, що виникають у зв'язку з участю у вчиненні вбивства кількох осіб;
- розвинені теоретичні положення і доповнені засновані на них рекомендації щодо використання в процесі планування розслідування колективних методів прийняття рішень;
- розроблено систему типових версій про злочинну групу, що вчинила вбивство;
- виявлено типові тактичні операції початкового етапу розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, розкрито зміст найважливіших з них;
- сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання організації розслідування.

Практичне значення одержаних результатів. Наведені в дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – як підґрунтя для подальшої розробки теоретичних основ організації розслідування злочинів взагалі, та вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, зокрема;

- у практичній діяльності правоохоронних органів – як рекомендації щодо вдосконалення діяльності слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності;

- у навчальному процесі – при викладанні курсу криміналістики в навчальних закладах а також підготовки відповідної навчальної та навчально-методичної літератури;

- у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавчих та підзаконних актів, що стосуються організаційних питань розслідування.

Апробація результатів дослідження. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ, представлено та обговорено на її засіданнях, схвалено нею і рекомендовано до захисту. Основні положення дисертації обговорювалися на науково-практичних конференціях “Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю” (м. Донецьк, 2002 р.) та “Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій” (м. Донецьк, 2006 р.) а також регулярних семінарах прокурорсько-слідчих працівників Донецької області.

Пропозиції дисертанта знайшли застосування в слідчих органах прокуратури та ГУМВС України Донецької області, а також у навчальному процесі Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ, що підтверджується відповідними актами впровадження.

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 7 наукових статтях, з яких 5 опубліковані у виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації. Загальний обсяг дисертації 181 с. Робота складається з вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (280 найменувань) і 2 додатків (14 с.).

РОЗДІЛ 1

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ГРУПОЮ ОСІБ

1.1. Поняття і значення організації розслідування

Сьогодні не викликає сумнівів, що злочинність в Україні є складним соціальним феноменом, ефективно протистояти якому можна лише на основі комплексного підходу, зокрема, до використання можливостей різних державних інститутів. Суттєву роль у реалізації державної функції боротьби зі злочинністю відіграють органи дізнання і досудового слідства. Їх важливіші завдання сформульовані законодавцем у ст.2 КПК України: швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності й жоден невинний не був покараний. Особливо складно вирішуються ці завдання під час розслідування злочинів, вчинених в умовах неочевидності, для яких характерна відсутність на початковому етапі відомостей, достатніх для висновку про причетність до них конкретних осіб [133, с. 229-230; 213 с. 13]¹. Успіх роботи у справах про такі злочини багато в чому залежить від правильної організації розслідування.

Проблеми організації розслідування злочинів не є новими для криміналістики. Науковці як цієї галузі, так і кримінального процесу розглядали певні аспекти організації: розслідування кримінальних справ [159; 117;]², роботи слідчого в цілому (зокрема, на основі положень наукової організації праці) [152; 177; 205]³, діяльності на різних етапах розслідування [176, с. 42]⁴, проведення

¹ Про поняття неочевидного злочину див.: [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 229-230; [213] Робозеров В.Ф. Раскрытие преступлений совершенных в условиях неочевидности. – Л.: Ин-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – С. 13; [228] Сидоров В.Е. Начальный этап расследования: организация, взаимодействие, тактика. – М.: Российское право, 1992. – С. 14.

² [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970 – 224 с.; [117] Карнеева Л.М., Ключанский В.И. Организация работы следователя: Методическое пособие. – М.: Государственное изд-во юридической лит-ры, 1961. – 128 с.

³ [152] Кузьмичов В.С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: Авторф. дис. ... докт. юрид. наук. – К., 1996. – 36с.; [177] Михайлов А.И., Соя-Серко Л.А., Соловьев А.Б. Научная организация труда следователя. – М.: Юрид. лит., 1974 – 168 с.; [205] Порубов Н.И. Научная организация труда следователя. – Минск: Высшая школа, 1970. – 262 с.

⁴ [176] Мирский Д.Я. Некоторые вопросы методики расследования отдельных видов преступлений в свете ленинского принципа неотвратимости наказания // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики: Мат-лы все союз. науч. конф. – Свердловск: СЮИ, 1972. – С. 42.

окремих слідчих дій [121, с. 333; 89, с. 112]¹. Разом із тим, деякі питання дотепер залишаються дискусійними, по-різному тлумачаться в наукових і методичних джерелах, що ускладнює як практичну реалізацію вже наявних криміналістичних рекомендацій, так і їх подальше вдосконалення.

Зокрема, становить значний інтерес проблема місця теоретичних положень організації розслідування в системі криміналістики, із приводу якої існують діаметрально протилежні погляди. Так, на думку деяких науковців у системі криміналістики варто виділити самостійний розділ "Криміналістичні питання організації розкриття і розслідування злочинів" [258, с. 35; 241, с. 15-19]². Однак корінна зміна концепції щодо системи криміналістики, як справедливо відзначає В.А. Журавель, можлива лише за умови досягнення наукою певного рівня свого розвитку. Йдеться, насамперед, про загальну теорію і рівень її розвитку, а також про наявність відповідного наукового арсеналу, упорядкувати який передбачається за новими принципами [95, с.35]³. Враховуючи сучасний рівень розвитку криміналістичної теорії організації розслідування, говорити про виділення її в самостійний розділ криміналістики, на наш погляд, передчасно. Варто погодитися і з іншими критичними зауваженнями щодо цієї точки зору [25, с. 455]⁴. Викликає заперечення і віднесення теоретичних положень організації розслідування (чи таких, "традиційно організаційних" питань, як планування розслідування, взаємодія слідчого з органом дізнання) до загальнотеоретичних і методологічних основ криміналістики [139, с. 98-102; 142, с. 108-118; 143, с. 67-78; 14, с.33-34]⁵, оскільки вони не охоплюються предметом даного розділу науки.

Деякі автори вважають, що загальні питання організації розслідування (або такі з них, як згадані вище планування, взаємодія з іншими службами) повинні

¹ [121] Колесниченко А.Н. Актуальные проблемы методики расследования преступлений // Вопросы государства и права: Сб. статей / Ред. кол. М.И. Бажанов и др. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 333; [89] Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Минск: Высшейш. шк., 1971. – С. 112.

² [258] Филиппов А.Г. О системе отечественной криминалистики // Государство и право. – 1999. - № 8. – С. 35; [241] Статкус В.Ф. Криминалістика – наука о раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып.2 (4). – М.: Спарк, 2002. – С. 15-19.

³ [95] Журавель В.А. Систематизация криминалистических знаний: взгляды, пропозиции, научные дискуссии // Актуальные проблемы криминалистики: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Харків) 25-26 вересня 2003 р. – Х.: Гриф, 2003. – С. 35.

⁴ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2.: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 455.

⁵ [139] Криминалістика / под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1995. – С. 98-102; [142] Криминалістика: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. – М.: Издательство БЕК, 1995. – С. 108-118; [143] Криминалістика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 67-78; [14] Бандурка О.А., Лукашевич В.Г. Криминалістическая версия: гносеологический, логический, психологический аспекты: Учебное пособие. – Киев: КВШ МВД СССР. – С. 33-34.

досліджуватися в межах загальних положень криміналістичної методики [158, с. 22]¹. На наш погляд, такий підхід суперечить предмету і завданням методики як розділу криміналістики. Загальнотеоретичні положення організації розслідування повинні містити рекомендації про діяльність слідчого з розслідування будь-якого злочину. І тільки далі вид злочину, обставини його вчинення, кримінальна, а потім і слідча ситуація, накладають свій "відбиток" на організацію розслідування конкретної категорії злочинів, утілюючи їх у методичні рекомендації.

Тому більш слушною здається позиція тих авторів, які розглядають загальні положення організації розслідування у криміналістичній тактиці [147, с. 179; 144, с. 334-337; 124, с. 80]², оскільки вони органічно входять у її предмет. На рівні ж криміналістичної методики, як розділу криміналістики, ці загальні положення повинні модифікуватися в рекомендації, які враховують особливості вчинення і розслідування певних видів злочинів, і в такому вигляді міститися в кожній з окремих методик. Іншими словами, проблеми організації розслідування повинні розроблятися сумісно криміналістичною тактикою і методикою розслідування окремих видів злочинів: першою – загальнотеоретичні питання, другою – особливості організації розслідування певних видів злочинів. Такий підхід до вирішення питання про місце організації розслідування в системі науки узгоджується зі структурою та змістом криміналістики, логікою пізнання, і реалізації її рекомендацій на практиці [124, с. 107]³.

Разом з тим, включення загальнотеоретичних питань організації розслідування до криміналістичної тактики зовсім не свідчить про існування тактичних прийомів організації розслідування (зокрема, тактичних прийомів планування, взаємодії слідчого та органів дізнання), як вважають деякі науковці [140, с. 151, 152; 225, с. 87; 167, с. 31]⁴. Позиція цих авторів, – відзначає В.Ю.

¹ [158] Ларин А.М. Проблема общей методики расследования в структуре советской криминалистики // Методика расследования преступлений (общие положения): Материалы научн.-практ. конф. (Одесса, ноябрь 1976 г.) – М.: Изд-во Всесоюзного бюро по проблемам криминалистики, 1976. – С. 22;

² [147] Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий дім "ІнЮре", 2001. - С. 179; [144] Криміналістика: Учебник/ Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1998. – С. 334-337; [124] Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С. 80.

³ [124] Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Издат. Саратов. ун-та, 1987. – С. 107.

⁴ [140] Белкин Р.С., Колдин В.Я. Логико-информационная структура и система следственных действий, приемов, операций // Криминалістика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юрид. лит., 1986 – С. 151, 152; [225] Селиванов Н.А. Советская криминалістика: система понятий. – М.: Юрид. лит., 1982 – С. 87; [167] Лукашевич В.Г. Основы теории профессионального общения следователя: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – К., 1989. – С. 31 та ін..

Шепітько, – полягає у занадто широкому трактуванні поняття тактичного прийому. Перенесення дії тактичного прийому на загальні положення криміналістичної тактики призводить до того, що він здобуває занадто широку спрямованість, розмивається його зміст, стає неможливим виділення його істотних ознак [273, с. 8]¹.

Немає єдності поглядів серед вчених і на центральне, на нашу думку, питання організації розслідування – питання про її поняття і зміст.

Так, Л.М. Карнеєва та В.І. Ключанський, розглядаючи організацію розслідування, відзначають, що при цьому мова йде про необхідність правильно визначити передумови для нормального ведення розслідування, забезпечити найбільш доцільне чергування дій слідчого за часом. Кожна з таких дій повинна бути обміркована і доцільна з тим, щоб жодна година не проходила даром, усі справи розслідувалися повно й у строк, жодна ланка діяльності не страждала [117, с. 3]². Але з цим визначенням цілком погодитися не можна, оскільки його автори змішують суть самої організації розслідування конкретного злочину з науковою організацією праці слідчого. Крім того, вжитий дуже нечіткий критерій – "нормальне ведення розслідування".

О.М. Ларін під організацією розслідування розуміє раціональний вибір, розміщення і використання сил, знарядь і засобів, які має у розпорядженні слідчий, створення і використання оптимальних умов для досягнення завдань судочинства [159, с. 59]³.

Р.С. Белкин сформулював дефініцію організації розслідування як комплекс заходів щодо створення оптимальних умов для визначення і застосування найбільш ефективних і доцільних у конкретній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики з метою досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат часу, засобів і сил [25, с.435]⁴.

Безсумнівним достоїнством наведеного визначення є вказівка на

¹ [273] Шепітько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП "Оригинал", 1995. – С. 8.

² [117] Карнеєва Л.М., Ключанский В.И. Организация работы следователя: Методическое пособие. – М.: Государственное изд-во юридической лит-ры, 1961. – С. 3.

³ [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 59.

⁴ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 435.

обумовленість організаційної діяльності конкретною слідчою ситуацією. Разом з тим воно не позбавлене недоліків. У науковій літературі справедливо вказується на властиву йому невизначеність, оскільки не зовсім зрозуміло, що означають оптимальні умови, створювані організаційними заходами [135, с. 755]¹. Окрім того, вважаємо за необхідне відзначити необґрунтований акцент на рекомендаціях криміналістичної методики. Такий підхід, по-перше, призводить до усунення з діяльності по організації розслідування рекомендацій криміналістичної тактики. Між тим, саме криміналістична тактика, як вказувалося раніше, і як вважає сам Р.С. Белкін [23, с. 104]², містить рекомендації з організації розслідування будь-якого злочину (щодо планування, взаємодії з іншими суб'єктами доказування та ін.), які у криміналістичній методиці пристосовуються до особливостей того чи іншого його виду. При цьому рекомендації криміналістичної методики мають типовий характер, розраховані на типову слідчу ситуацію [25, с. 455]³. Однак слідчий нерідко стикається з ситуаціями, які є нетиповими або істотно від них відрізняються. У таких випадках організація розслідування повинна ґрунтуватися на загальних для всіх злочинів рекомендаціях, що містяться у криміналістичній тактиці. По-друге, залишається незрозумілим, як організувати розслідування у випадку, коли відповідна методика не розроблена (наприклад, у зв'язку з тим, що певне діяння лише з недавнього часу стало вважатися злочином)⁴. По-третє, організовуючи розслідування, слідчий може використовувати прийоми і засоби, які вироблені практикою, але ще не узагальнені й не досягли рівня криміналістичної рекомендації. Такі прийоми ґрунтуються на життєвому досвіді, а іноді – на простому здоровому глузді, в багатьох випадках є настільки ж ефективними, як і ті, що мають наукове походження [225, с. 81]⁵. Коментуючи своє визначення, Р.С. Белкін указує, що мета застосування засобів організації розслідування і її сутність полягають у впливі на слідчу ситуацію для її зміни в сприятливу сторону, з чим також погодитися важко. Основу слідчої ситуації

¹ [135] Корноухов В.Е. Понятие "организации" в деятельности следователя // Курс криминалистики. Общая часть / Отв. ред. В.Е. Корноухов. – М.: Юристъ, 2000. – С. 755.

² [23] Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – С. 104.

³ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2.: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 455.

⁴ Так, з прийняттям КК України 2001 р. було криміналізовано понад 50 діянь, які раніше злочинами не вважалися.

⁵ [225] Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. – М.: Юрид. лит., 1982. – С.81.

складає інформація про подію злочину¹, нестача якої, головним чином, і породжує несприятливість, проблемність ситуації. Тому засобом зміни слідчої ситуації в сприятливу сторону слід вважати пізнавальну та доказову діяльність слідчого, під час якої він поступово одержує більш повні відомості і, в остаточному підсумку, достовірно встановлює всі обставини, що складають предмет доказування. Організація ж розслідування покликана оптимізувати цю діяльність, зробити так, щоб вона, як вказує у своєму визначенні Р.С. Белкин, досягала максимальних результатів за мінімальних витрат часу, засобів і сил.

Необхідність використання в організації розслідування всього арсеналу криміналістичних знань, а не тільки криміналістичної методики, врахована у визначенні С.І. Цветкова. Розглядаючи дану категорію з позицій науки управління, він визначив її як процес розподілу повноважень щодо збирання, дослідження, оцінки і використання доказів у часі, просторі та за колом осіб, що залучені до розслідування, з метою найбільш ефективного і доцільного застосування в конкретній слідчій ситуації прийомів і методів розслідування, раціонального використання наявних сил і засобів для якнайшвидшого і повного викриття осіб, винних у вчиненні злочину [264, с. 9-10]². Однак важко погодитися з твердженням про те, що повноваження щодо оцінки доказів можна розподіляти між особами, залученими до розслідування (тобто спеціалістами, оперативними працівниками), оскільки це виняткова компетенція слідчого. Крім того, С.І. Цветков дещо звузив кінцеві завдання організації розслідування якнайшвидшим і повним викриттям злочинців, упустивши з виду такі з них, як відшкодування матеріальних збитків, усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину та ін.

Вивчення літературних джерел з проблеми, що розглядається, дозволяє погодитися з висновком [25, с. 432]³ про те, що вперше повною мірою принципи наукової організації слідчої діяльності сформулювала В.О. Коновалова, яка визначила їх як: 1) планування розслідування; 2) поєднання оперативно-

¹ Деякі автори включають до змісту слідчої ситуації й інші елементи.

² [264] Цветков С.И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – М., 1977. – С. 9-10.

³ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 432.

розшукових і слідчих дій; 3) використання науково-технічних засобів; 4) економію процесуальних засобів; 5) комунікативність відносин; 6) специфіку вирішення розумових завдань [129, с. 340]¹.

Аналіз наведених позицій свідчить про існування двох підходів до визначення сутності організації розслідування, які умовно можна назвати змістовним і цільовим. Перший полягає в описі характеру дій, що забезпечують організованість розслідування, при цьому саме визначення організації, як правило, не формулюється (В.О. Коновалова, Л.М. Карнеєва і В.І. Ключанський та ін.). Прихильники ж цільового підходу, навпаки, пропонують визначення організації розслідування, акцентуючи увагу на її цілях і завданнях, проте неконкретно формулюють зміст самих дій, що забезпечують організованість, називаючи їх "комплексом заходів" (Р.С. Белкин, А.М. Ларін й ін.). У принципі, обидва підходи правомірні. Автори цільового підходу, очевидно, враховують ту обставину, що заходи організаційного характеру дуже різноманітні, і навести у визначенні їх всі навряд чи можливо. З іншого боку, вказівка на характер заходів, що організують розслідування, навіть у найбільш загальних рисах, істотно підвищує змістовність визначення, створює кращі умови для удосконалювання на його основі практичної діяльності, що є головним завданням криміналістики, і тому з практичної точки зору змістовний підхід видається більш прийнятним [151, с. 369-370]².

Разом з тим, незважаючи на розходження в підходах, подальший порівняльний аналіз наведених та низки інших [146, с. 286-308; 144, с. 334-337]³ думок про зміст організації розслідування, дозволяє виділити деякі її загальні ознаки.

По-перше, організація розслідування, як і діяльність слідчого в цілому, ситуаційно обумовлена [згадується як "необхідність правильного визначення

¹ [129] Коновалова В.Е. К вопросу о принципах научной организации следственной деятельности // Вопросы государства и права: Сб. статей / Ред. кол. М.И. Бажанов и др. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 340.

² [151] Кубарев І.В. Організація розслідування злочинів: сутність та структура // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Зб. наук. праць. – 2004. – № 3 (17). – С. 369-370.

³ [146] Михайлов В.А. Организация в системе ОВД раскрытия и расследования преступлений // Криминалістика: Учебник для вузов / А.Ф. Вольнский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др. / Под ред. проф. А.Ф. Вольнского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 286-308; [144] Пантелев И.Ф. Понятие организации и планирования расследования // Криминалістика / Под ред. И.Ф. Пантелева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1998. – С. 334-337.

передумов для нормального ведення розслідування" (Л.М. Карнєєва, Л.І. Ключанський), "специфіка вирішення розумових завдань" (В.О. Коновалова), "застосування в...конкретній слідчій ситуації" (С.І. Цветков, Р.С. Белкин)].

По-друге, організація розслідування передбачає його планування [вказується як "забезпечення доцільного чергування дій слідчого" (Л.М. Карнєєва, Л.І. Ключанський), "розподіл повноважень у часі, просторі і за колом осіб" (С.І. Цветков), "раціональний вибір... сил, знарядь і засобів" (А.М. Ларін)].

По-третє, елементом організації є взаємодія з іншими суб'єктами розслідування ["розподіл повноважень за колом осіб, залучених до розслідування" (С.І. Цветков), "поєднання оперативно-розшукових і слідчих дій" (В.О. Коновалова), "розміщення сил" (А.М. Ларін)].

По-четверте, мета організації розслідування – ефективне і раціональне вирішення завдань кримінального судочинства. Її здійснюють для "створення і використання оптимальних умов для досягнення цілей судочинства" (А.М. Ларін), "щоб жодна година не проходила даром" (Л.М. Карнєєва, Л.І. Ключанський), економії процесуальних засобів (В.О. Коновалова), досягнення максимальних результатів при мінімальних витратах часу, засобів і сил (Р.С. Белкин). Однак ефективне і раціональне вирішення завдань досудового слідства є кінцевою метою і не характеризує проміжні завдання. У цьому відношенні становить інтерес позиція Г.А. Густова, який вважає, що розслідування злочинів складається з двох самостійних, але тісно взаємозалежних підсистем: 1) процесуального провадження, метою якого є доведення істини і 2) управління процесуальним провадженням, його організації. Організувати розслідування означає, прийнявши справу до провадження, створити систему, здатну з дотриманням вимог закону забезпечити всебічність, повноту вивчення події злочину, цілеспрямований пошук доказів, правильне вирішення завдань попереднього (досудового – І.К.) слідства [77, с. 3; 76, с. 24-27]¹. Хоча цей погляд на організацію розслідування і має, на

¹ [77] Густов Г.А. Программно-целевой метод организации расследования убийств. – СПб: Изд-во ин-та повышения квалификации прокурорско-следственных работников, 1993. – С. 3; [76] Густов Г.А. Проблемы методов научного познания в организации расследования преступлений: Автореф. дис... докт. юрид. наук. – М., 1993. – С. 24-27.

нашу думку, деякі недоліки¹, однак він становить безсумнівний інтерес, і насамперед, вказівкою на мету організаційної діяльності, яка полягає у створенні системи, тобто упорядкованої сукупності взаємозалежних елементів. Якщо як елементи системи розглядати дії, спрямовані на встановлення і доказування істини в справі (слідчі дії, оперативно-розшукові заходи та ін.), то завдання організації розслідування буде полягати в такому впорядкуванні цих дій, за якого вони будуть здійснюватися найбільш ефективно і раціонально. Саме впорядкування окремих дій суб'єкта розслідування і забезпечення такого взаємозв'язку між ними, при якому завдання досудового слідства будуть вирішуватися найбільш раціонально й ефективно, слід розглядати як сутність організації розслідування.

Такої ж точки зору дотримується і значна частина (37%) опитаних під час дослідження практичних працівників. Разом з тим, серед слідчих, як показало анкетування, поширені думки про те, що суть організації розслідування полягає також в правильному розподілі робочого часу (41,5%), або в забезпеченні доцільної послідовності слідчих дій (42%). Однак очевидно, що в першому випадку організація розслідування змішується з науковою організацією праці слідчого. В другому – має місце звуження суті організації розслідування, оскільки мова йде лише про слідчі дії і діяльність слідчого, у той час як процес розслідування складається також з організаційних, оперативно-розшукових та інших заходів, передбачає взаємодію з органами дізнання, спеціалістами та іншими суб'єктами. Винесення ж діяльності цих суб'єктів за рамки організації розслідування суперечить обов'язку слідчого визначати напрямки розслідування, спричиняє неузгодженість у роботі з ними, і відповідно, знижує ефективність як самої взаємодії, так і організації в цілому.

Розуміння сутності організації розслідування як діяльності з впорядкування процесу розслідування конкретного злочину для найбільш оптимального досягнення цілей судочинства, не дозволяє погодитися з деякими авторами, які необґрунтовано розширюють зміст цієї діяльності за рахунок включення до неї

¹ Так, не зовсім зрозуміло, чому організацію розслідування автор пов'язує з прийняттям кримінальної справи до провадження, адже вона може мати місце ще до її порушення (наприклад, при огляді місця події, плануванні реалізації справи оперативно-розшукового обліку).

заходів іншої цільової спрямованості. Зокрема, на наш погляд, є неправильним включення до заходів, що організують розслідування, використання криміналістичних обліків, вивчення кримінальних справ про злочини, вчинені в аналогічний спосіб, аналіз оперативної обстановки [78, с. 157-164]¹. На нашу думку, зазначені дії мають пошуковий характер і спрямовані на одержання криміналістично релевантної у даній справі інформації. Вони складають частину діяльності слідчого з встановлення істини, тобто тієї діяльності, що впорядковується за допомогою організації. Не обґрунтоване і віднесення до організації розслідування календарного планування, питань організації робочого часу та інших, що відносяться до наукової організації праці слідчого. Завданням наукової організації праці, на відміну від організації розслідування, є оптимізація праці слідчого взагалі, а не у конкретній кримінальній справі.

Дослідження сутності та змісту організації розслідування з загальнонаукових позицій дозволяє констатувати, що термін "організація" (франц. *organisation* від лат. *organizo* – надаю чіткий вид, улаштовую) має кілька значень: 1) внутрішня упорядкованість, погодженість, взаємодія більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлена його будовою; 2) сукупність дій чи процесів, що ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; 3) об'єднання людей, що спільно реалізують якусь програму чи ціль і діють на основі визначених процедур і правил [31, с. 473]². Перераховані значення терміна організація тісно пов'язані між собою, їх пронизує і поєднує сутність даного поняття, яка, при будь-якій інтерпретації, полягає в ідеї взаємозв'язку і взаємодії автономних елементів.

У теорії управління термін "організація" означає стан упорядкованості будь-якої системи на основі її внутрішніх зв'язків, взаємне положення і зв'язок елементів певного комплексу, а також діяльність, спрямовану на створення упорядкованості, підготовку організованої системи управління [6, с.221; 208, с.

¹ [78] Гутерман М.П. Организация изучения личности обвиняемого следователем ОВД // Сборник статей адъюнктов и соискателей. Вып.3. – М., 1977. – С. 157-164 та ін.

² [31] Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Т. 18. – М., 1947. – С. 473. Див. також: Організувати - ... 4. Чітко налагоджувати, належно впорядкувати що-небудь...([183] Новий тлумачний словник української мови. Т.3. О-Р. – С. 130); Організований // який діє чітко, злагоджено, дисципліновано ([52] Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпень: ВТФ "Перун", 2001. – С.679).

9]¹.

Аналізуючи організацію розслідування з позицій системно-структурного підходу, вважаємо необхідним відзначити важливу обставину – розслідування в загальних формах організоване (упорядковане) правовими нормами, закладеними в діючому кримінально-процесуальному законі. Так, законом визначені загальні завдання розслідування, послідовність і терміни виконання окремих дій, закріплені повноваження слідчого щодо керівництва іншими учасниками розслідування та ін. Урегульованість у загальних рисах вказівками закону визначає специфіку організації розслідування, яка полягає в тому, що її здійснення і подальше удосконалення не повинні суперечити правовим актам.

Дослідження організації розслідування злочинів ускладнено відсутністю єдиного підходу до процесу організації в теорії управління². Одним з найбільш розповсюджених у цій науковій галузі є функціональний підхід, за якого управління (діяльність щодо організації) розглядається як послідовна реалізація низки взаємозалежних функцій, що утворюють управлінський цикл. При цьому в різних джерелах до управлінського циклу входять різні функції й у різній послідовності. З висловлених щодо даної проблеми думок найбільш прийнятною для аналізу організації такої специфічної діяльності, як розслідування злочинів, є, на наш погляд, концепція, згідно з якою процес організації містить у собі: аналіз, прийняття рішення, планування, координацію, контроль.

У теорії управління аналіз розглядають як базову функцію, з якої починається весь процес організації [243, с. 34]³. Для слідчого зміст цієї функції полягає в аналізі слідчої ситуації. На сьогодні поняття слідчої ситуації, як найважливіше в криміналістичній науці, не має однозначного тлумачення, що негативно позначається на практичній діяльності правоохоронних органів. Одні автори розглядають слідчу ситуацію як інформаційну модель у свідомості

¹ [6] Афанасьев В.Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования). – М.: Политиздат, 1973. – С. 221; [208] Пригожин А.И. Организация: системы и люди. – М.: Политиздат, 1983. – С. 9.

² На цю обставину ще в 1989 р. звертав увагу В.Д. Зеленський ([101]Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С. 30-31). Але і досі загальноновизначених визначень понять „організація” та „управління” не вироблено. Більш того, не вирішено питання про співвідношення цих понять. У сучасній науці відокремлюють наступні підходи до змісту організаційної діяльності: класичний, біхевіористичний, „науковий”, інформаційний, з позицій управлінських рішень ([216] Рубцов С.В. Целевое управление корпорациями [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.manage.ru/rubtsov/book/1-2.shtml>).

³ [243] Сущенко В.Д., Присяжний С.В., Коваленко О.І. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ: Монографічне дослідження. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – С. 34.

слідчого, тобто як суб'єктивну категорію [143, с. 49]¹. Інші науковці, на наш погляд правильно, визначають слідчу ситуацію як категорію об'єктивну. При цьому одні з них вкладають у цю категорію широкий зміст, розглядаючи її як сукупність всіх умов, у яких в даний момент протікає розслідування [26, с.135]², інші обмежують її зміст сукупністю інформації про подію злочину і причетних до нього осіб [133, с. 13; 61, с. 40]³. Остання точка зору, – як слушно зазначає В.Ю. Шепітько, – є найбільш значимою в практичному плані [271, с. 265]⁴.

Аналіз слідчої ситуації є складною розумовою діяльністю, від якої багато в чому залежить оперативність і результативність усього розслідування. У цьому зв'язку становлять інтерес спроби вчених-криміналістів оптимізувати цю розумову діяльність за рахунок конструювання типових схем аналізу слідчої ситуації [133, с. 29; 107, с. 22; 186, с. 70-71, 85]⁵. Такі схеми відображають можливі зв'язки між окремими елементами слідчої ситуації. Найбільш повно вони відбиті, на наш погляд, у схемі, запропонованій А.В. Дуловим, що включає:

структурний аналіз – виділення всієї сукупності елементів, що входять у поняття матеріальної структури злочину (суб'єкт, знаряддя і засоби вчинення, об'єкт злочинного зазіхання, простір взаємодії елементів);

генезисний аналіз системи з виділенням матеріальних етапів розвитку злочину – умов, підготовки, механізму взаємодії, результату, наслідків;

функціональний аналіз – вивчення функцій, що здійснюються кожним елементом структури, їх взаємозв'язків, взаємовпливу, послідовності реалізації тощо;

комунікативний аналіз – дослідження зв'язку системи злочину з іншими системами як у цілому, так і кожного окремого елемента [87, с. 9]⁶.

¹ [143] Драпкина Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 49.

² [26] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. Т.3.: Криминалистические средства, приемы, рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – С. 135.

³ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С.13; [61] Гавло В.К. Следственная ситуация // Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т причин по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 40.

⁴ [271] Шепітько В.Ю. Криминалистика: Курс лекцій. – Харьков: "Одиссей", 2003. – С. 265.

⁵ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001.– С. 29; [107] Ищенко Е.П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1987. – С. 22; [186] Образцов В.А. Выявление и избобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 70-71, 85.

⁶ [87] Дулов А.В. Системный подход – методологическая основа криминалистики // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 верес. 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 9.

Таким чином, аналіз слідчої ситуації слід розуміти не просто як операцію розчленування цілого на частини [260, с. 18]¹, а в більш широкому сенсі, як всебічне вивчення об'єкта [188, с. 26]², що передбачає використання всього арсеналу мислинських операцій (дедукції, індукції, аналогії та ін.). При цьому аналіз ситуації нерозривно пов'язаний з її оцінкою. Це обумовлено, по-перше, необхідністю визначення відносності та достовірності окремих її складових³, по-друге, з необхідністю визначити чи відповідає і якою мірою конкретна слідча ситуація будь-якій з типових слідчих ситуацій, описаних у методиках розслідування окремих видів злочинів.

Аналіз і оцінка слідчої ситуації дозволяють перейти до наступної складової організації – прийняття рішення, яке для слідчого полягає, насамперед, у визначенні проміжних завдань розслідування. Значимість цього елемента організації полягає в тому, що формування завдань визначає кількісні та якісні характеристики майбутньої діяльності. Будь-яка слідча ситуація повинна досліджуватися в контексті завдань розслідування. У протилежному випадку зникає функціональна роль ситуацій, а поза функціями будь-яке поняття втрачає свій зміст [134, с. 23]⁴. Термін "завдання" відображає суперечливе відношення між вихідною ситуацією і необхідним результатом. Проміжне завдання розслідування може бути визначене як "певна проблема, яка потребує свого вирішення в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних тактичних засобів (тактичних операцій, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів)" [99, с. 14]⁵. У кожному випадку завдання розслідування повинні бути максимально конкретизовані. Однак нестача і суперечливість вихідних даних, які властиві злочинам, вчиненим в умовах неочевидності, призводять до виникнення декількох варіантів конкретизації тієї чи іншої

¹ [260] *Философский словарь* / Под ред. И.Т. Фролова . 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – С. 18.

² Див.: [188] Ожегов С.И. *Словарь русского языка*: Ок. 57000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 15-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1984. – С. 26.

³ Деякі автори включають таку характеристику інформації, як достовірність, у зміст слідчої ситуації ([133] Коновалова В.О. *Вбивство: мистецтво розслідування*: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 73).

⁴ [134] Корноухов В.Е. *О структуре методик по расследованию преступлений* // *Вестник криминалистики* / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2(10). – М.: Спарк, 2004. – С. 23.

⁵ [99] Здоровко С.Ф. *Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями*: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 14.

обставини, що входить у предмет доказування (місця, часу вчинення злочину, особи потерпілого). Така конкретизація, – як справедливо відзначає В.Д. Зеленський, – має вірогідний характер [101, с. 35]¹ і здійснюється шляхом побудови версій.

З позицій теорії управління версії можна розглядати як варіанти вирішення поставленого завдання, з яких слід вибрати найбільш оптимальний. Однак слідчий позбавлений можливості такого вибору, оскільки заздалегідь не може визначити, яка з версій виявиться в подальшому правильною. У цьому полягає особливість організації розслідування, яка відрізняє її від організації інших видів діяльності і породжує проблему практичного характеру – відпрацьовувати всі слідчі версії одночасно, чи в першу чергу найбільш ймовірні. Особливо гостро це питання стоїть у ситуаціях невизначеності й обмеженого обсягу інформації, притаманних неочевидним злочинам, що об'єктивно ставить слідчого перед необхідністю оцінки ймовірності різних версій. При цьому спектр можливих дій слідчого лежить між двома крайнощами. Перша полягає в тому, що слідчий, захопившись однією версією, що здалася йому найбільш ймовірною, кидає на її відпрацьовування всі сили і засоби. Інша крайність – одночасна фронтальна перевірка всіх версій, незалежно від ступеня їхньої ймовірності. У першому випадку небезпека і ризик очевидні – версія, що уявлялася правдоподібною, може виявитися помилковою, а поки слідство йде хибним шляхом, злочинець має можливість знищити сліди, переховатися, вчинити інші злочини. Однак не менш ризикований і другий варіант, за якого розслідування призводить до невиправданих витрат сил і засобів [113, с. 27]². Крім того, в умовах обмежених сил і засобів одночасна перевірка всіх версій також може затягтися на тривалий час, що знову ж таки надасть злочинцю можливість переховатися, продовжити злочинну діяльність тощо. На доцільності ймовірнісної оцінки версій вказує і розробка їх типових систем, у яких ця ймовірність встановлюється статистично та виражається у відсотку до загального числа певних ситуацій. На думку В.Л.

¹ [101] Зеленський В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С. 35.

² [113] Карнеева Л. Установление лица, совершившего преступление // Социалистическая законность. – 1968. – № 11. – С. 27.

Синчука, типові версії виконують тактичну функцію, яка реалізується в тому, що вони допомагають слідчому у висуванні **найбільш імовірних** (виділене мною - І.К.) версій з можливих за умови невизначеності конкретної події [230, с. 201]¹.

Слід зазначити, що імовірність версії прямо залежить від наявної в розпорядженні слідчого інформації. Так, про мотив і особу злочинця, що вчинив убивство, можна зробити чимало припущень, але, якщо крім самого факту виявлення трупа, іншої інформації про подію злочину немає, то практично неможливо виділити найбільш ймовірні припущення. Якщо ж є інформація про особу загиблого, обстановку місця події та інші обставини, то можна виділити припущення з більшим чи меншим ступенем імовірності. Таким чином, розширення і поглиблення знань про обставини вчиненого вбивства закономірно буде вести до більш правильних оцінок ймовірностей порівняно з первісними висновками. В результаті проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів імовірність деяких версій може знижуватися, інших – зростати, і цей процес може неодноразово змінювати напрямом. На нашу думку, слідчий все ж таки повинен виділити найбільш перспективні, ймовірні версії і відпрацьовувати їх у першу чергу, одночасно приймаючи необхідні заходи з тим, щоб не втратити можливість відпрацьовування й альтернативних припущень.

Організаційне значення версій реалізується через їх зв'язок з наступною складовою організації розслідування – плануванням. В.О. Коновалова відзначає: як припущення про подію версія визначає комплекс обставин, що підлягають розслідуванню, які, у свою чергу, дозволяють встановити сукупність і послідовність слідчих дій для з'ясування зазначених обставин [130, с. 12]². Саме в такий спосіб висування версій упорядковує проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, поліпшуючи тим самим організацію розслідування злочину і підвищуючи її ефективність.

У теорії управління й організації планування розглядається як складання програми майбутньої діяльності. У криміналістиці планування розслідування

¹ [230] Синчук В.Л. Функції типових версій у методиці розслідування вбивств //Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітн. 2004 р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К. – Х.: “Юрінком Інтер”, 2004. – С. 201.

² [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 12.

тракується як визначення шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають установленню у кримінальній справі, визначення системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, їхнього змісту, послідовності проведення, термінів виконання [271, с. 148]¹. При цьому слід мати на увазі, що необхідною передумовою планування розслідування є прогнозування розвитку слідчої ситуації. Планування і прогнозування – взаємозалежні процеси, де друге визначає перше [130, с. 11-12]².

Важливе місце в організації будь-якої діяльності посідає координація, яка забезпечує встановлення стійких взаємозв'язків між елементами, що утворюють діяльність. Для слідчого вона складається, на наш погляд, з двох аспектів: а) комплексного використання криміналістичних засобів, прийомів і методів; б) належної взаємодії з оперативними працівниками, спеціалістами та іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування. Причому останній аспект координації при розслідуванні різних злочинів має різну значимість. Вивчення слідчої практики показує, що по деяких очевидних злочинах завдання кримінального судочинства на стадії досудового слідства вирішуються в результаті послідовного розгортання слідчим наявної в його розпорядженні доказової інформації. У цьому випадку взаємодія має епізодичний характер, або може взагалі не мати місця. Разом з тим, у багатьох випадках ефективно вирішити завдання досудового слідства тільки процесуальними засобами об'єктивно не можливо, а обстановка вчинення злочину диктує необхідність широкого залучення до розслідування інших органів (оперативних апаратів, спеціалістів тощо). За таких обставин взаємодія слідчого з оперативними працівниками й іншими суб'єктами розслідування виступає як необхідна, базова складова організації.

Заключною складовою організації є контроль. Як функція управління він передбачає спостереження та перевірку відповідності процесу функціонування системи прийнятим законам, планам, правилам, установленим стандартам,

¹ [271] Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. – Харьков: "Одиссей", 2003. – С. 148.

² [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 11-12.

виданим наказам [243, с. 42]¹. Цей елемент організації має важливе значення в діяльності слідчого, у зв'язку з чим окремі його аспекти пропонується закріпити в кримінально-процесуальному законі. Так, деякі автори, не без підстав, вважають, що однією з причин недостатньо ефективної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами є відсутність у нього можливості проконтролювати виконання своїх доручень органу дізнання про проведення розшукових дій. Вирішення цієї проблеми вони вбачають у закріпленні відповідного права слідчого в кримінально-процесуальному законі [30, с. 110]². Необхідність контролю об'єктивно обумовлена динамічністю процесу розслідування, впливом на нього широкого кола як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, а тому необхідністю корегування раніше визначених проміжних завдань, висунутих версій, запланованих дій, способів організації взаємодії з іншими суб'єктами. Саме завдяки контролю можлива реалізація, наприклад, такого принципу планування розслідування, як динамічність.

Таким чином, розглядаючи організацію розслідування в дієвому аспекті, з урахуванням положень теорії управління і специфіки процесу розслідування, на наш погляд, можна виділити наступні її (організації) складові

аналіз слідчої ситуації і прогнозування її розвитку;

визначення завдань розслідування і висунування версій;

планування розслідування;

комплексне використання слідчим криміналістичних прийомів, засобів і методів;

взаємодія з оперативними працівниками, спеціалістами й іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування;

контроль за ходом та результатами розслідування.

Слід зазначити, що названі складові, хоча і є відносно відокремленими, але діалектично тісно взаємопов'язані між собою, і контроль "накладається" на аналіз слідчої ситуації для подальшого планування діяльності та її практичного

¹ [243] Сущенко В.Д., Присяжний С.В., Коваленко О.І. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ: Монографічне дослідження. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – С. 42.

² Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система // Советское государство и право. – 1973. – №11. – С. 110.

здійснення. З цих позицій кожна з них правомірно розглядати як елемент єдиної системи – організації розслідування, а саму організацію розслідування, відповідно, – як систему, утворену перерахованими елементами. Розгляд окремих складових організації розслідування не як її елементів¹, тобто поза системним підходом, затрудняє дослідження взаємозв'язків між ними, призводить до суперечливого їх тлумачення. Так, наприклад, в деяких працях планування розглядається як принцип взаємодії [23, с.31; 88, с. 29-30; 148, с. 18]², в інших комплексне використання можливостей правоохоронних органів (тобто по суті взаємодія) – як принцип планування [122, с. 19]³. Аналіз слідчої ситуації відносять як до умов або принципів планування [25, с. 112; 139, с. 105]⁴, так і до умов ефективної взаємодії [163, с.30-32]⁵. Те ж саме стосується і функції контролю, яку включають до етапів і планування [142, с. 113]⁶, і взаємодії суб'єктів доказування [53, с. 14]⁷. Разом з тим, ні аналіз слідчої ситуації, ні планування розслідування, ні взаємодія між його суб'єктами самі собою не можуть забезпечити організованість розслідування. Належна організація розслідування можлива лише за умови правильного здійснення всіх цих дій. При цьому впорядкованість розслідування, як ціль організації, є інтегральним результатом їх тісного взаємозв'язку. Тому перераховані вище складові повинні розглядатися саме як елементи⁸ організації. Причому вказівку на це доцільно включити в їх визначення, оскільки усяке визначення повинне вказувати на клас чи рід, до якого відноситься об'єкт, що визначається [70, с. 131-132]⁹.

¹ У деяких криміналістичних джерелах планування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами розслідування та інші складові організації розслідування злочинів розглядаються не як її елементи, а як її методи, принципи, умови, форми ([185] Образцов В.А. Взаимодействие в структуре деятельности следователя // Вопросы взаимодействия следователя и других участников расследования преступлений: Межвуз. сб. науч. тр.- Свердловск: СЮИ. – С. 35; [23] Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – С. 31; [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 376 та ін.).

² [23] Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – С. 31; [88] Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – С. 29-30; [148] Кругликов А.П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 18.

³ [122] Колесниченко А.Н., Сущенко В.Н. О принципах планирования расследования преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 26. – Киев: Вища шк., – 1983. – С. 19.

⁴ [25] Белкин Р.С. Курс Криминалистики в 3 т. Т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С.112; [139] Пантелеев И.Ф. Криминалистическая теория планирования и организации расследования // Криминалистика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 105. та ін..

⁵ [163] Лубин А.Ф. Организационно-тактические особенности взаимодействия следователя с органами дознания при раскрытии отдельных видов преступлений // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений: Сб. научных трудов. – Свердловск: СЮИ, 1980. – С. 30-32.

⁶ [142] Яблоков Н.П. Криминалистические версии и основы планово-организационного обеспечения криминалистической деятельности // Криминалистика: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. – М.: Издательство БЕК, 1995. – С. 113.

⁷ [53] Величкин С.А. Тактика организации расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1981. – С.14.

⁸ Елемент – складова частина якого-небудь складного цілого ([238] Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – С. 1540).

⁹ [70] Горский Д.П., Швик А.А. Краткий словарь по логике / Под ред. Д.П. Горского – М.: Просвещение, 1991. – С. 131-132.

Наведене дозволяє наступним чином сформулювати визначення організації розслідування. Організація розслідування це – ситуаційно обумовлена діяльність слідчого, що полягає у системній реалізації специфічних організаційних функцій та забезпечує таке впорядкування конкретного акта розслідування, за якого цілі досудового слідства досягаються найбільш оптимально.

Анкетування практичних працівників показало відсутність системного підходу до діяльності з організації розслідування. Як елементи цієї діяльності найчастіше називалися традиційні планування (71,5%) та взаємодія з іншими суб'єктами розслідування (55,5%). Більш половини опитаних слідчих (51,5%) недооцінюють організаційного значення версій. Аналіз слідчої ситуації до елементів організаційної діяльності відносять лише 31,5% слідчих, хоча переважна їх більшість (92,5%) вважають організацію розслідування ситуаційно обумовленою. Відсутня і належна увага до питань контролю, який, судячи з даних анкетування, здійснюють тільки 21% слідчих. Такий неоднозначний, а найголовніше, несистемний підхід на практиці до організації розслідування є, на наш погляд, однією з головних причин організаційних помилок, унаслідок яких багато злочинів, зокрема й убивств, залишаються нерозкритими.

Виняткову значимість організація розслідування набуває у справах про злочини, що вчиняються в умовах неочевидності, оскільки вона:

забезпечує усунення порушень прав громадян, юридичних осіб, і тим самим підвищує авторитет правоохоронних органів в очах населення;

має профілактичне значення, оскільки залишаючись не викритим, злочинець може продовжувати протиправну діяльність;

відповідає вимогам раціонального судочинства, якнайшвидшого покарання злочинця;

забезпечує своєчасне виявлення і закріплення максимальної доказової інформації про причетність конкретної особи до злочину;

створює найкращі умови для отримання доказової, оперативної-розшукової й іншої інформації про особу невідомого злочинця;

дозволяє в стислий термін при суворому дотриманні кримінально-

процесуального законодавства не тільки розкрити неочевидний злочин, але і забезпечити швидке, повне, усебічне його розслідування;

сприяє економії у витраті сил і засобів слідчих і оперативних підрозділів.

Наведені вище положення є загальними, такими, що стосуються діяльності з організації розслідування будь-якого злочину. Разом з тим, очевидно, що організація розслідування того чи іншого виду злочинів, зокрема і вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, має свою специфіку.

1.2. Особливості організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності

Як зазначалося, організація притаманна будь-якій цілеспрямованій діяльності і полягає в такому впорядкуванні цієї діяльності, за якого її цілі досягаються найбільш оптимально. При цьому характеристика факторів, що забезпечують організованість, а також їх роль у самій організації праці визначаються видом людської діяльності, специфікою (особливостями) галузі, що досліджується [130, с.3]¹. Кількісні та якісні характеристики елементів, що забезпечують організованість (планування, взаємодія й ін.), способи їх зв'язку між собою залежать від складності розслідування як процесу пізнання [101, с. 43]². При цьому складність розслідування обумовлюється не тільки кількістю, змістом і обсягом слідчих і інших дій [101, с. 21]³, але і характером розумових завдань, які доводиться вирішувати слідчому під час розслідування.

Убивства, вчинені в умовах неочевидності, у криміналістиці традиційно відносять до злочинів, розслідування яких становить значні труднощі [230, с. 200;

¹ [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 3.

² [101] Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С. 43.

³ [101] Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С. 21.

212, с. 6; 101, с. 28]¹. Ця обставина врахована в нормативних актах правоохоронних органів, які містять вимоги на місця події у таких справах особисто виїжджати керівникам обласних підрозділів, їх розслідування доручати найбільш досвідченим співробітникам, забезпечувати спеціалізацію слідчих на даній категорії злочинів [105]².

Аналіз літературних джерел і судово-слідчої практики дозволяє виділити наступні фактори, що обумовлюють складність організації розслідування неочевидних убивств: а) інформаційна невизначеність; б) складність механізму доказування; в) висока інтенсивність розслідування.

Разом з тим, поняття складних кримінальних справ у криміналістиці визначається не тільки їх багатоепізодністю і трудомісткістю розслідування, але й участю у вчиненні злочинів групи осіб, у тому числі організованої. Це пов'язано з тим, що в групі з'являються нові, невластиві окремому злочинцю, якості, цілі, можливості. Справи про вбивства в цьому відношенні не є виключенням. Уплив групової характеристики суб'єкта на організацію їх розслідування полягає в тому, що це збільшує негативний ефект від перерахованих вище факторів, притаманних розслідуванню неочевидних убивств у цілому. З числа опитаних слідчих 11% вважають, що участь у вчиненні вбивства кількох осіб посилює інформаційну невизначеність, 44% - ускладнює процес доказування, 59,5% - підвищує інтенсивність розслідування³. Сукупність цих факторів визначає специфіку організації розслідування даної категорії вбивств, на наявність якої вказали 93,5% опитаних слідчих.

Одним з таких факторів є **інформаційна невизначеність**, що характеризує вбивство як неочевидну подію. Інформаційна невизначеність при розслідуванні вбивств викликана двома обставинами: дефіцитом інформації та її непорядкованістю, які вимагають окремого розгляду.

¹ [230] Синчук В.Л. Функції типових версій у методики розслідування вбивств // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи. Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 200; [212] Расследование некоторых видов преступлений в условиях крупного города: Учеб. пособ. – М.: МВШМ МВД СССР, 1981. – С. 6; [101] Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С. 28.

² [105] Инструкция по организации раскрытия и расследования умышленных убивств. Утверждена приказом МВД и Прокуратуры УССР от 06.10.1990г. № 15-18/303.

³ Наведені показники свідчать про недооцінку низкою практичних працівників впливу фактору інформаційної невизначеності, оскільки, як це буде видно з подальшого викладення, складність механізму доказування та висока інтенсивність розслідування багато в чому є її наслідками.

1. Дефіцит (нестача) інформації обумовлений:

неможливістю, у більшості випадків, використання такого важливого джерела криміналістично значущої інформації у справах про злочини проти особи¹, як показання потерпілого²;

значним, у ряді випадків, строком, який проходить з моменту вчинення вбивства до його виявлення, що неминуче веде до вгасання слідової картини;

посиленням характером протидії, що обумовлено особливо тяжким характером злочину і, як наслідок, суворим покаранням, передбаченим Кримінальним Законом за його вчинення. Це спонукає злочинців до прийняття спеціальних заходів з метою уникнення від відповідальності. Узагальнення практики розслідування показує, що, намагаючись уникнути покарання за вбивство, злочинець, зазвичай, обирає таке місце, час та спосіб його вчинення, які утруднюють розкриття. При цьому вбивця нерідко намагається приховати та знищити сліди злочину чи спрямувати слідство помилковим шляхом [81, с. 1]³.

У результаті в справах про вбивства багато обставин предмета доказування є невідомими, причому іноді відсутні навіть окремі побічні докази, за якими можна було б їх встановити [245, с. 447]⁴. Участь же у вчиненні вбивства кількох осіб ще більше загострює дефіцит інформації. Це викликано тим, що груповий характер злочину об'єктивно збільшує можливість застосування більш складних і разом з тим ефективних способів, що не можуть використовуватися злочинцями-одинаками [73, с. 21]⁵. Чим складніше спосіб вчинення злочину, його механізм, тим складніше його розслідування. В.О. Коновалова, аналізуючи способи вчинення вбивств, справедливо відзначає, що ретельна підготовка злочинного діяння, з обміркуванням обставин, які утрудняють розслідування, не тільки перешкоджає розкриттю цих злочинів, але і залишає їх нерозкритими [133, с. 10]⁶. Дефіцит інформації посилюється і за рахунок групової протидії, яка набуває

¹ В більшості методик розслідування корисливих, корисно-насилницьких злочинів відмічається невідкладність допиту потерпілого та його велике значення для подальшого розслідування.

² Виключення становлять справи про замах на вбивства.

³ [81] Деякі питання розслідування умисних вбивств на сучасному етапі (методичні рекомендації). – Київ: Генеральна прокуратура України, 2001. – С. 1.

⁴ [245] Тарасов М.Ю. Некоторые особенности расследования убийств следственной группой // Черные дыры в Российском законодательстве. – Москва, 2002. – С. 447.

⁵ [73] Гурев М.С. Убийства на "разборках" (методика расследования). – СПб.: Питер, 2001 – С. 21.

⁶ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2000. – С. 10.

якісно інший характер, у порівнянні з діяльністю індивіда¹. Узагальнення кримінальних справ про вбивства, вчинені кількома особами, показало, що в 66% випадків злочинною групою здійснювалася підготовка до вбивства, а в 84% – дії щодо приховування його слідів.

Очевидно, що ступінь впливу групового фактора на складність розслідування і його організацію залежать від ступеня організованості самої злочинної групи. Чим більше вона організована, тим вище її технічні, матеріальні, "кадрові" ресурси, а отже – і можливості використовувати більш витончені способи вчинення злочину і протидії розслідуванню. Організовані групи і злочинні організації використовують у вчиненні злочинів вискоєфективні знаряддя і засоби, підкупають посадових осіб, що проводять розслідування, задіють корупційні зв'язки, активно впливають на свідків, влаштовують спроби дискредитації розслідування через ЗМІ й ін [278]². Тому одна з особливостей організації розслідування вбивств, учинених групою, полягає в необхідності забезпечити ранню діагностику ступеня організованості групи, прогнозування характеру протидії розслідуванню і вживання заходів щодо його попередження. З іншого боку, зіштовхнувшись під час розслідування вбивства з активною і витонченою протидією, слідчий може обґрунтовано припустити високий ступінь організованості групи і будувати подальше розслідування з урахуванням цієї обставини.

2. Невизначеність породжується також невпорядкованістю (особливо на початковому етапі розслідування) інформаційного масиву, в якому поряд з потрібними відомостями міститься багато повідомлень, що не відносяться до справи, а іноді навіть дезінформації. На початковому етапі розслідування вбивств інформації одночасно і занадто мало, і занадто багато. Багато, тому що інформація, яка надходить до слідчого, розведена не потрібними йому в даний момент відомостями, а мало, тому що виділення необхідної, потенційно корисної

¹ На більш активний характер протидії групи осіб у порівнянні з одним злочинцем звертається увага в криміналістичній літературі. Див.: [39]Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1986. – С.13; [112] Каледин Р.А. О понятии криминалистического изучения преступной группы // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвуз. сб. науч. тр. – Омск: ОВШМ МВД СССР, 1983. – С. 60 та ін..

² Див.: [278] Шур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Х., 2005. – 20с.

інформації в значній мірі утруднено. Тому можна припустити, що некритичне сприйняття отриманої під час досудового слідства інформації призведе до відносного зменшення корисних відомостей, що неминуче спричинить зростання як загальної невизначеності у кримінальній справі, так і невизначеності в засобах подальшого розслідування (слідчих діях, оперативно-розшукових, організаційних й інших заходах). Навіть при встановленні відносності слідів, їх використання в розкритті вбивства, вчиненого групою, залишається складним. Якщо при розслідуванні вбивства, вчиненого однією особою, сукупність слідів дозволяє зробити більш-менш ймовірні висновки про особу злочинця, і на основі інформаційної моделі винного¹ організувати його пошук, то при розслідуванні вбивства, вчиненого групою, побудова такої моделі ускладнена, оскільки різні сліди можуть бути залишені різними особами. Таким чином, особливістю організації розслідування вбивства, вчиненого групою, є необхідність вирішення складних розумових завдань, пов'язаних не тільки з визначенням відносності слідів до події злочину, але і їх приналежності окремим злочинцям.

У контексті питання, що досліджується, інформаційна невизначеність призводить до наступних, важливих в організаційному плані, висновків.

1. Викликає необхідність вести пошук злочинців і джерел інформації про них серед широкого кола осіб і об'єктів. Здійснення цього пошуку тільки слідчим шляхом у більшості випадків є безперспективним (наприклад, явно недоцільно замість подвірно-поквартирного обходу проводити допит кожного мешканця певної території). Тому організація розслідування повинна забезпечити залучення до вирішення цього завдання сил, засобів і методів оперативних підрозділів. До даних методів і засобів законодавство пред'являє менш суворі вимоги, ніж до слідчих дій, а тому вони є більш оперативними й ефективними під час виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації.

2. Інформаційна невизначеність утруднює висування конкретних версій і об'єктивно визначає необхідність на початковому етапі розслідування убивств,

¹ Під інформаційною моделлю винного розуміють сукупність суджень щодо ознак злочинця, яка дозволяє відтворити його образ. Див.: [75] Густов Г.А. Моделирование в работе следователя: Учеб. пособие. – Л.: Изд-во ин-та усовершенствования следственных работников, 1980. – С.5. В літературі для позначення цього поняття використовуються також терміни “пошуковий портрет”, “розшуковий профіль” та ін..

вчинених групою, звертатися до системи типових версій. Разом з тим, дефіцит інформації у справах про вбивства може бути настільки загостреним, що не дозволяє ефективно використовувати типові версії. У таких ситуаціях виникає необхідність в інших логічних підставах планування розслідування, якими, на нашу думку, можуть виступати його локальні (проміжні) завдання¹. При цьому слід враховувати, що високий ступінь інформаційної невизначеності утрудняє визначення і конкретизацію предмета доказування [101, с. 25]², а отже – і конкретизацію локальних (проміжних) завдань розслідування. У цьому відношенні практичну значимість здобуває подальша розробка і типізація таких локальних завдань стосовно різних видів злочинів, у тому числі й вбивств, що вчиняються групою осіб.

3. Розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, у зв'язку з інформаційною невизначеністю характеризується широким версійним діапазоном. Ця обставина викликає необхідність проводити розслідування в різних, іноді протилежних, декількох напрямках, що, з одного боку істотно ускладнює раціональний розподіл сил і засобів, узгодження і контроль за діяльністю взаємодіючих зі слідчим суб'єктів, аналіз, оцінку і використання оперативно-розшукових і доказових даних. З іншого боку, наявність декількох різних напрямів розслідування призводить до того, що процес організації розслідування відбувається в умовах вираженого тактичного ризику³.

4. Результатом інформаційної невизначеності є і те, що версія про причетність певної особи до вчинення вбивства в складі групи висувається на підставі незначної, з точки зору доказування, інформації. Перспективним у таких ситуаціях є продовження спостереження за особами, щодо яких наявна інформація про причетність до вбивства, особливо якщо вони не здогадуються, що у відношенні них висунута версія і проводиться перевірка. Основним організаційним завданням проведення слідчих дій і оперативно-розшукових

¹ Більш детально це питання розглянуто далі.

² [101] Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С. 25.

³ Тактичний ризик визначається як здійснення слідчим, суддею чи оперативним працівником діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків ([274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 188.).

заходів у такій ситуації є розширення інформаційної (доказової) бази, перевірка одержаних відомостей і підготовка до їх реалізації таємно від осіб, що перевіряються. Проведення процесуальних дій не може гарантувати належний рівень конспірації. Тому організація роботи в таких ситуаціях повинна передбачати широке використання негласних можливостей оперативних підрозділів.

5. У результаті інформаційної невизначеності на момент висування версії про причетність до вбивства, вчиненого групою, певної особи, як правило, залишаються невідомі її спільники. Це призводить до необхідності проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів щодо встановлення їх особи.

6. Організація розслідування вбивств, вчинених групою, пов'язана з необхідністю вирішення складних розумових завдань. Оптимізація даного аспекту організації розслідування вбачається, по-перше, у належному кадровому забезпеченні розслідування; по-друге, в організації обміну оперативно-розшуковою і процесуальною інформацією, зіставлення якої підвищує імовірність виділення з інформаційного масиву криміналістично релевантної його частини; по-третє, у залученні до вирішення розумових завдань усіх співробітників, що беруть участь у розслідуванні, що дозволить протиставити злочинцям знання, досвід, інтуїцію декількох фахівців; по-четверте, у впровадженні в практику розслідування розроблених теорією управління й організації колективних методів прийняття рішень (метод мозкової атаки ("брейнштормінг") та інші).

Особливості організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, визначаються, поряд з інформаційною невизначеністю, **складністю механізму доказування**. На таку складність вказує певною мірою той факт, що тільки у 12% вивчених кримінальних справ про вбивства, вчинені групою осіб, досудове слідство було закінчено у строк до двох місяців. У 38 % справ термін досудового слідства продовжувався до трьох, а по 50% - понад три місяці.

Доказування – це процес встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, змістом якого є збирання, дослідження, оцінка і використання доказів

[274, с. 71; 23, с. 61-62]¹. Складність механізму доказування у досліджуваній категорії злочинів пов'язана з кількома обставинами.

По-перше – з тяжкістю злочину. В.Д. Зеленський пише, що ця характеристика злочину пов'язана з його суспільною небезпекою і тягне більш докладне з'ясування багатьох обставин, більше число суб'єктів розслідування, більшу кількість слідчих і інших дій [101, с. 23]². Вбивства ж, вчинені групою, як відомо, належать до особливо тяжких злочинів.

По-друге – зі складністю самого предмета доказування, тобто сукупності обставин, що підлягають установленню у кримінальній справі [274, с. 174]³. У найбільш загальних рисах елементи предмета доказування визначені кримінально-процесуальним законом⁴, і під час розслідування конкретного злочину наповнюються змістом відповідної кримінально-правової норми. Предмет доказування обумовлює обставини, що підлягають установленню, і, в остаточному підсумку, визначає постановку того чи іншого локального завдання розслідування [98, с.121]⁵. У досліджуваній категорії злочинів, поряд з обставинами, що підлягають установленню при розслідуванні убивств [224, с. 342-344]⁶, виникає необхідність у з'ясуванні та доказуванні: а) кількісного і персонального складу групи; б) ступеня її організованості; в) характеру і ступеня участі кожного зі злочинців у вчиненому вбивстві; г) характеру взаємин у групі, наявності рольової диференціації; д) причин і умов, що сприяли виникненню злочинної групи (або переорієнтації існуючої групи на злочинну діяльність). Причому значну складність становить доказування суб'єктивних факторів спільної злочинної діяльності, тому що між змістом свідомості людини і її

¹ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 71; [23] Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Издательство БЕК, 1997. – С. 61-62.

² [101] Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – С.23.

³ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український)/За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С.174.

⁴ Згідно ст. 64 КПК України при провадженні досудового слідства, дізнання і розгляду кримінальної справи в суді підлягають доказуванню: 1) подія злочину (час, місце, спосіб і інші обставини вчиненого злочину); 2) винність обвинувачуваного у вчиненні злочину і мотиви злочину; 3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинувачуваного, пом'якшуючі чи обтяжуючі покарання; 4) характер і розмір збитку, заподіяного злочинцем, а також розмір витрат установи охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння. Крім того в предмет доказування входять причини та умови, що сприяли вчиненню злочину (ст.23 КПК), а у справах про злочини, вчинені неповнолітніми - ряд додаткових обставин (ст.433 КПК).

⁵ [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типіві тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 121.

⁶ [224] Селиванов Н.А. Расследование убийств // Справочник следователя. Выпуск второй (Практическая криминалистика: расследование отдельных видов преступлений). – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 342-344.

вчинками немає однозначного зв'язку [166, с. 22]¹. Необхідність урахування специфіки предмета доказування є однією з особливостей організації розслідування даних злочинів.

Складність предмета доказування призводить до того, що в процесі розслідування вбивств, учинених групою, виникають проміжні завдання, які не можуть бути вирішені проведенням якої-небудь однієї слідчої дії, навіть з використанням у її рамках всього арсеналу тактичних прийомів. Такі завдання можуть бути вирішені тільки сукупністю взаємозалежних слідчих, а в ряді випадків й інших (оперативно-розшукових, організаційних) дій, тобто проведенням тактичної операції. У методиках розслідування вбивств, підкреслюється важливе місце, яке посідають тактичні операції в організації розслідування [133, с. 147, 221]². Це пов'язано з тим, що тактична операція характеризується чіткою структурою, тобто упорядкованістю і взаємозв'язком дій, що входять до її складу. Кожна така дія як елемент структури є незамінною, а їх послідовність – звичайно чітко визначеною, оскільки в цій послідовності й може полягати задум операції [26, с.204]³. Саме завдяки чіткій структурі та взаємозв'язку окремих дій тактичні операції дозволяють найбільш ефективно вирішувати головне завдання організації – забезпечити таке упорядкування окремих дій, що складають процес розслідування, при якому його цілі будуть досягнуті найбільш оптимально.

Тому організація розслідування вбивств, вчинених групою осіб, передбачає широке використання тактичних операцій. Причому поряд із традиційними для розслідування вбивств тактичними операціями (наприклад, "Атрибуція трупа", "Переслідування за гарячими слідами") організація їх розслідування повинна передбачати здійснення специфічних операцій, пов'язаних з участю у вбивстві кількох осіб. До таких тактичних операцій можуть бути віднесені "Діагностика групового характеру вбивства", "Співучасники вбивства", "Затримання злочинної групи", "Роз'єднання злочинної групи", "Рольові функції" та деякі ін.⁴ Подальша

¹ [166] Лукашевич В.Г. Криминалистические аспекты изучения преступных групп: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1979. – С. 22.

² [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2000. – С. 147, 221.

³ [26] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и методы. – М.: Юристъ, 1997. – С.204.

⁴ Дослідженню тактичних операцій присвячений підрозділ 3.3.

розробка і типізація тактичних операцій стосовно видів злочинів і властивих їм розслідуванню локальних завдань залишаються важливим напрямком криміналістичних досліджень.

По-третє, складність механізму доказування пов'язана з інформаційною невизначеністю, що не тільки, як вказувалося раніше, утрудняє конкретизацію локальних завдань розслідування, але і призводить до того, що для достовірного встановлення тієї чи іншої обставини, що входить до предмету доказування, необхідно встановлювати та досліджувати кілька проміжних фактів. Це ускладнює організацію розслідування вбивств, вчинених групою, і вимагає кількаразових уточнень, доповнень і змін плану розслідування.

Аналіз чинників, які спричиняють інформаційну невизначеність і складність механізму доказування, свідчить про трудомісткість розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, яка виражається в необхідності проведення значної кількості слідчих, оперативно-розшукових й інших дій. Трудомісткість розслідування цих злочинів, крім того, підвищується за рахунок участі в їх вчиненні кількох осіб, а також значної кількості різнохарактерних слідів (біологічних, трасологічних й ін.), притаманних вбивствам¹, необхідністю їх фіксації, вилучення і дослідження.

Необхідність проведення значної кількості слідчих й інших дій в умовах дефіциту часу приводить до того, що розслідування убивств, вчинених групою, а отже й організація цього процесу, характеризуються **високою інтенсивністю**.

Дефіцит часу є психологічною характеристикою діяльності слідчого і виражається в строгому часовому режимі не тільки загальних строків розслідування, але і термінів, пов'язаних із процесуальними етапами руху кримінальної справи [130, с. 43-44]². При цьому нестача часу спричинена не тільки процесуальними вимогами, але і необхідністю швидко одержати і використати докази, які можуть бути або цілком знищеними, або втратити згодом свою цінність. Для деяких видів практичних завдань, до яких можна віднести і

¹ Аналіз статистичної звітності НДЕКЦ при МВС України показує, що під час оглядів місць події у справах про вбивства вилучається в середньому у півтора раза більше слідів, ніж у справах про розбійні напади, і у 2 раза більше ніж у справах про крадіжки.

² [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 43-44.

розслідування вбивств, вчинених групою, характерна типово змінювана в часі ситуація, так що спізніле рішення може виявитися помилковим [63, с. 15]¹, хоча раніше воно відповідало обставинам і умовам розслідування. Висока інтенсивність, необхідність діяти в умовах дефіциту часу, поряд з інформаційною невизначеністю, є причиною тактичного ризику [25, с. 232]², притаманного організації розслідування вбивств, вчинених групою.

Тактичний ризик визначається як здійснення слідчим, оперативним працівником чи суддею діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків [274, с. 188]³. За ступенем локалізації тактичний ризик може поширюватися на: 1) проведення тактичних операцій; 2) здійснення слідчих (судових) дій чи оперативно-розшукових заходів; 3) застосування системи тактичних прийомів (тактичних комбінацій); 4) використання окремих тактичних прийомів [272, с. 53]⁴.

Одним з ефективних методів діяльності в умовах тактичного ризику є рефлексивне управління, яке полягає у двосторонньому акті керуючого впливу, заснованому на імітації мислення і дій супротивника в конфлікті [274, с. 187]⁵. Під час організації розслідування досліджуваних злочинів, слід враховувати те, що в ролі супротивника, якого слідчий повинен перевершити в ранзі рефлексії, виступає не один, а група суб'єктів. Правильна імітація міркувань, рішень і дій супротивника передбачає, серед іншого, врахування його психофізіологічних особливостей і соціального статусу [274, с. 187]⁶ (інтелекту, освіти, темпераменту, професії, наявності злочинного досвіду й т. ін.). У ситуації, що розглядається, в процесі рефлексивних міркувань слідчий змушений враховувати особистісні якості й імітувати міркування кількох суб'єктів, що викликає значні труднощі. Рефлексія під час розслідуванні вбивств, вчинених групою, повинна враховувати і

¹ [63] Гельфанд І.М., Цетлін М.А. О некоторых способах управления сложными системами // Успехи математических наук. – 1962. – №1 (103). – С. 15.

² [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1999. – С. 232.

³ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 188.

⁴ [272] Шепітько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Харьков: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. – С. 53.

⁵ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 187.

⁶ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 187.

дані соціальної психології. Дослідженнями в цій галузі доведено, що група (зокрема, злочинна) схильна до прийняття більш ризикованих, але разом з тим і більш ефективних рішень.

Перспективним напрямом вирішення проблеми тактичного ризику є подальша розробка питань алгоритмізації розслідування. В.Ю. Шепітько справедливо відзначає, що зменшення ризику пов'язане з запропонованим слідчим працівникам типових тактичних операцій і систем тактичних прийомів процесуальної дії [272, с. 56]¹.

Висока інтенсивність розслідування вбивств, вчинених групою призводить до необхідності залучення до нього значних сил і засобів. Тому важливим завданням його організації стає забезпечення погодженості дій окремих виконавців. У протилежному випадку неминуче дублювання в роботі, створення проведеними заходами перешкод для дії іншого суб'єкта і т. ін., що не може позитивно позначитися на результатах розслідування.

Інший аспект цього питання полягає в правильному визначенні дійсно необхідної для розкриття вбивства кількості співробітників, а також співвідношення в слідчо-оперативній групі слідчих і оперативних працівників. Залучення до розслідування значних сил аж ніяк не гарантує його успіх. Яскравий приклад тому – справа про вбивство журналіста Александрова, яке мало місце 2001 року у м.Слов'янську Донецької області. До складу слідчо-оперативної групи з розслідування цього злочину було включено понад 30 співробітників. Результатом їх піврічної діяльності стало притягнення до відповідальності невинних осіб².

Проаналізовані вище чинники, властиві розслідуванню убивств, що вчиняються групою, обумовлюють виникнення (насамперед на початковому етапі) складних (несприятливих) слідчих ситуацій, які, відповідно до класифікації, запропонованої Л.Я. Драпкіним [143, с. 42-48]³, відносяться до комбінованого

¹ [272] Шепітько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Харьков: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. – С. 56.

² За матеріалами прокуратури Донецької області.

³ [143] Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций //Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 42-48. Хоча ми і не поділяємо поглядів Л.Я. Драпкина на слідчу ситуацію як динамічну інформаційну модель, але запропонована ним класифікація уявляється найбільш правильною та обґрунтованою.

типу, оскільки їм притаманні:

логіко-пізнавальні бар'єри (дефіцит і непорядкованість інформації, множинність джерел доказів);

перешкоди тактико-психологічного характеру, що виражаються в більш активній протидії розслідуванню з боку злочинної групи;

тактико-управлінські труднощі (наявність кількох варіантів діяльності, кожний з яких не гарантує досягнення необхідного результату);

організаційно-управлінські труднощі (динамічність, необхідність швидкого перегрупування сил і засобів).

Причому головну складність викликає не стільки кількісна, скільки якісна сторона факторів, що утрудняють розслідування, їх виразність. У таких ситуаціях інтеграція кількох несприятливих чинників дає нову якість – підвищену складність процесу розслідування [143, с. 51]¹.

Основним засобом подолання негативного впливу наведених факторів є ефективна організація розслідування. Найкращі умови для такої організації створюються в рамках слідчо-оперативних груп, що відносяться у криміналістиці до організаційних форм взаємодії слідчого, оперативних працівників і спеціалістів. Належна організація роботи слідчо-оперативної групи дозволяє вчасно і якісно провести слідчі й інші дії, максимально використовувати отриману інформацію для встановлення злочинців, залучити достатні сили та засоби до розслідування убивства².

Існує ще низка важливих в організаційному плані аспектів, до яких призводить участь у вчиненні вбивства кількох осіб. Вони полягають в наступному.

1. Збільшується кількість потенційних джерел криміналістично значимої інформації, що деякою мірою, полегшує пошук і викриття злочинців. Так, наприклад, одним із традиційних напрямків пошуку злочинця є пошук за слідами, що залишилися на ньому або його одязі. При вчиненні вбивства групою, такі

¹ [143] Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Криминалистика: Учеб. для вузов /Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 51.

² Проблемні питання діяльності слідчо-оперативних груп розглядаються у підрозділі 2.3.

сліді можуть залишитися на кількох особах, що розширює можливості для їх виявлення. Викрадене при вчиненні вбивства майно може зберігатися у кількох осіб і збуватися ними в різних місцях. Після затримання злочинців з'являються додаткові можливості перевірити об'єктивність тих чи інших фактів, повідомлених одним з них, зіставляючи їх з показаннями інших співучасників. Вже сама присутність на місці події кількох осіб, – як слушно зазначають деякі автори, – збільшує імовірність залишення ними слідів [1, с. 78]¹.

2. Наявність у злочинній групі конфліктних ситуацій і конфліктів², які загострюються після її затримання, надає слідчому додаткові тактичні можливості щодо одержання правдивих показань, схиленню окремих учасників до співробітництва зі слідством, дезорієнтації співучасників щодо відомостей, отриманих від кожного з них [102, с. 30]³. Причому, якщо група не є організованим формуванням, то імовірність виникнення в ній конфліктів вища, оскільки норми групової поведінки в таких групах тільки формуються [35, с. 189]⁴. Тобто, чим менше організована група, яка вчинила вбивство, тим більша імовірність підвищеної конфліктності в ній.

3. Учинення вбивства у складі групи є важливою ознакою, яка підлягає врахуванню при організації роботи, спрямованої на виявлення злочинців. Групу слід розглядати як складний, але єдиний суб'єкт злочину. Група осіб, що вчинила злочин, – пише В.І. Батищев, – виступає як суб'єкт злочину, що характеризується наступними даними: склад, стійкість і погодженість дій, професіоналізм, індивідуальні якості, умови і місце формування, відстань від помешкання до місця вчинення злочину і місця реалізації предмета зазіхання й ін. [15, с. 39]⁵. Аналогічної точки зору дотримується і В.М. Биков, відзначаючи, що злочинну групу варто розглядати не як просту сукупність індивідів, а як цілісне утворення,

¹[1] Аленин А.П., Кузнецов А.А., Скоморохова А.Г. О недостатках проведения осмотра места происшествия при расследовании преступлений, совершенных группой лиц // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвуз. сб. науч. тр. – Омск: ОВШМ МВД СССР, 1983. – С. 78.

² Про конфлікти у злочинних групах див.: [210] Бараненко Б.І., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О. Конфлікти в організованих злочинних формуваннях // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організовані злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 165-179.

³ [102] Зеленский М.А. Некоторые особенности проведения допроса при расследовании преступлений, совершенных группой лиц // Следователь. – 2003. – №6. – С. 30.

⁴ [35] Бородин Ф.М. Коряк Н.М. Внимание: конфликт. – Новосибирск, 1983. – С. 189.

⁵ [15] Батищев В.И. Раскрытие и расследование преступлений, совершенных одними и теми же лицами. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. – С. 39.

особливий суб'єкт злочинної діяльності [39, с. 13]¹.

4. Розслідування вбивств, вчинених групою осіб, може характеризуватися активною протидією злочинців. Групова протидія вимагає погодженості поведінки й окремих дій кожного зі злочинців. Діяльність з узгодження, як і будь-яка інша, знаходить своє відображення в навколишньому середовищі, що визначає принципову можливість її виявлення, фіксації і використання в доказуванні. Організація розслідування убивства, вчиненого групою, повинна враховувати цю особливість і передбачати слідчі дії та інші заходи, спрямовані на фіксацію відповідних дій злочинців. Виявлення таких фактів, по-перше, дозволяє обґрунтовано припустити причетність певних осіб до вбивства, вчиненого групою (так звані докази поведінки). По-друге, пред'явлення доказів викритих актів протидії розслідуванню є психологічно сильним аргументом в арсеналі засобів тактичного впливу у відношенні злочинців, що не визнають вини [186, с. 164]², і нерідко сприяє одержанню від них правдивих показань.

У криміналістичній літературі виділяють дві найбільш загальні схеми розслідування вбивств: від інформаційного комплексу, безпосередньо пов'язаного з розслідуваною подією і місцем, де вона відбулася – до злочинця, і від даних про особу потерпілого – до злочинця [206, с. 61-63]³. Але у слідчій практиці мають місце випадки, коли під час розслідування злочинної діяльності певної групи виникає припущення про причетність її до вчинення одного або серії вбивств. У цьому зв'язку заслуговують на увагу спроби розробити інший підхід до організації розслідування злочинів, вчинених групою: від злочинної групи, до злочину [48, с. 11]⁴. Дана схема ефективна при розслідуванні діяльності організованих злочинних угруповань, але доцільність її використання може виникнути й під час розслідування вбивств, вчинених групами без ознак організованості⁵.

Зміст організації розслідування вбивства за даною схемою залежить від

¹ [39] Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1986. – С. 13.

² [186] Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 164.

³ [206] Селиванов Н.А. Общая схема расследования и его организация // Пособие для следователей. Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под ред. Н.А. Селиванова, А.И. Дворкина. – М.: "Лига разум", 1998. – С. 61-63.

⁴ [48] Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – С. 11.

⁵ Мається на увазі ознака організованості у кримінально-правовому значенні, оскільки з позицій соціальної психології будь-яка група є організована сукупність індивідів.

низки обставин, істотне значення серед яких має джерело відомостей про причетність групи до вбивства. Типовими джерелами відомостей, що дають підставу припустити причетність злочинної групи до вчинення вбивства є

- а) показання одного зі злочинців, що приймав участь у вчиненні вбивства;
- б) показання особи, що входить до складу злочинної групи, але не брала участі у вчиненні вбивства;
- в) речі і предмети, вилучені під час проведення обшуків у членів групи, або їх зв'язків;
- г) інформація, отримана з оперативних джерел;
- г) установлення подібності механізму та інших обставин вчинених групою злочинів з аналогічними ознаками нерозкритого вбивства.

Таким чином, успіх розслідування вбивства, яке вчинила група осіб в умовах неочевидності, багато в чому залежить від ефективної організації, яка повинна здійснюватися з урахуванням проаналізованих вище особливостей.

Висновки до розділу 1

Організація розслідування є необхідною умовою ефективного вирішення завдань досудового слідства. У криміналістиці питання організації розслідування повинні досліджуватися в рамках розділів тактики й методики. У тактиці – загальнотеоретичні положення, що мають значення для процесу розслідування в цілому, безвідносно до виду вчиненого злочину. На рівні ж криміналістичної методики, як розділу криміналістики, ці загальнотеоретичні положення повинні модифікуватися в рекомендації з урахуванням особливостей вчинення й розслідування певного виду злочинів, і в такому вигляді міститися в кожній з окремих методик.

Організація розслідування може бути визначена як ситуаційно обумовлена діяльність слідчого, що полягає у системній реалізації специфічних

організаційних функцій та забезпечує таке впорядкування конкретного акту розслідування, за якого цілі досудового слідства досягаються найбільш оптимально. Структуру діяльності по організації конкретного акту розслідування утворюють: а) аналіз слідчої ситуації та прогнозування її розвитку; б) визначення завдань розслідування і висування версій; в) планування розслідування; г) комплексне використання слідчим криміналістичних прийомів, засобів і методів; ґ) взаємодія з оперативними підрозділами, спеціалістами та іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування; д) контроль за ходом та результатами розслідування.

Участь групи осіб посилює негативний ефект від властивих розслідуванню неочевидних убивств: а) інформаційної невизначеності; б) складності механізму доказування; в) високої інтенсивності, і в сукупності з ними визначає особливості організації розслідування даної категорії злочинів. Найбільш істотними із цих особливостей є: а) підвищена складність розумових завдань, що виникають під час організації розслідування; б) неможливість вирішення завдань досудового розслідування без тісної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів; в) об'єктивна необхідність звертання на початковому етапі розслідування до системи типових версій; г) доцільність здійснення на початковому етапі розслідування тактичних операцій.

Крім того, участь у вчиненні вбивства групи осіб має такі, важливі в організаційному плані, наслідки: а) збільшується кількість потенційних джерел криміналістично значущої інформації; б) внутрішні конфлікти в групі надають слідчому додаткові можливості для тактичного маневрування; в) вчинення вбивства у складі групи є додатковою ознакою, що підлягає врахуванню при організації роботи, спрямованої на виявлення злочинців; г) узгодження членами злочинної групи загальної лінії протидії розслідуванню відображається в навколишньому середовищі, залишаючи сліди, що надає додаткові можливості для виявлення й викриття осіб, які вчинили вбивство.

Організація розслідування вбивств, учинених групою осіб, поряд із традиційними схемами (від особи потерпілого та від місця злочину до злочинців)

може здійснюватися за схемою "від злочинної групи – до вбивства". При цьому на формування слідчої ситуації істотно впливає джерело інформації про причетність групи до нерозкритого вбивства.

РОЗДІЛ 2

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ГРУПОЮ ОСІБ В УМОВАХ НЕОЧЕВИДНОСТІ

2.1. Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів як елемент організації розслідування

Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів є елементом організації розслідування, що поєднує зусилля кількох осіб, а іноді й кількох відомств. Розслідування злочинів це праця не тільки слідчого, а цілого колективу, – відзначає М.І. Порубов. – Час слідчого, який працює сам пройшов. Тепер над розкриттям злочину працюють, щонайменше, три фахівці: слідчий, оперативний працівник міліції, експерт-криміналіст. Слідчий – організатор розкриття і розслідування злочину [205, с. 59-60]¹. В.Л. Васильєв акцентує увагу на одній із специфічних рис слідчої роботи, яка полягає в тому, що слідчий організовує людей, незалежних від нього в адміністративному відношенні, підкоряє і спрямовує їх [51, с. 21]². Зрозуміло, що ефективна взаємодія зазначених суб'єктів – не ціль, а лише елемент організації розслідування, але елемент найважливіший, а стосовно убивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, – елемент базовий, без якого вирішення завдань досудового слідства в більшості випадків неможливе.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами – закономірна вимога об'єктивної дійсності [130, с. 59]³, заснована на інформаційному "голоді", коли інформації явно недостатньо для встановлення, виявлення злочинця, і це питання неможливо розв'язати традиційними методами послідовного розгортання наявних у розпорядженні слідчого відомостей. У цій ситуації діяльність пошукового характеру має вирішальне значення, а пошукові заходи можуть здійснюватися як

¹ [205] Порубов Н.И. Научная организация труда следователя. – Минск: "Высшая школа", 1970. – С. 59-60.

² [51] Васильев В.Л. Психологическая характеристика деятельности следователя: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Л., 1970. – С. 21.

³ [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 59.

гласними (зокрема, процесуальними) методами, так і негласними, конспіративними способами, або ж оптимальним сполученням тих й інших. Виходячи з цього в криміналістиці послідовно констатується, що під час розкриття і розслідування злочинів повинні широко використовуватися не тільки процесуальні заходи, що носять в своїй більшості гласний характер, але і негласні методи конспіративної ОРД.

На наш погляд, у цьому зв'язку має рацію Є.Д. Лук'янчиков, який відзначає, що особливого значення взаємодія набуває при розслідуванні злочинів, вчинених таємно, з використанням різних засобів маскування. Відсутність чіткої взаємодії під час розслідування злочинів, вчинених в умовах неочевидності з використанням витончених способів приховання слідів, у багатьох випадках спричинило б значне збільшення часу, або зробило його практично неможливим [168, с. 43-44]¹. При цьому твердження про ефективність взаємодії, не дивлячись на свою тривіальність, вимагає повторення, оскільки взаємодія при розслідуванні в багатьох випадках відрізняється безсистемністю й епізодичністю [130, с. 59]².

Виняткову роль взаємодія слідчого та оперативних підрозділів набуває у справах про вбивства, вчинені в умовах неочевидності, зокрема і групою осіб, розслідування яких, на думку як науковців [133, с. 229-230; 212, с. 6]³, так і практичних працівників, є одним з найбільш складних. Саме справи про вбивства посідають перше місце за кількістю повернутих судами слідчому апарату прокуратури України для проведення додаткового розслідування⁴. На сторінках журналу "Слідча практика" практичні працівники неодноразово акцентували увагу на тому, що взаємодія з оперативними підрозділами є однією з головних умов розкриття неочевидних вбивств [173, с. 71-79; 68, с. 42-48; 74, с. 45-51; 125, с. 79-85; 237, с. 107-121]⁵, а її необхідність об'єктивно обумовлена особливостями

¹ [168] Лук'янчиков Е.Д. Основные вопросы взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных аппаратов при раскрытии неочевидных преступлений // Проблемы взаимодействия оперативных аппаратов с иными службами органов внутренних дел, с государственными и общественными организациями: Межвузовский сборник научных трудов. – Киев: КВШ МВД СССР, 1989. – С. 43-44.

² [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 59.

³ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 229-230; [212] Расследование некоторых видов преступлений в условиях крупного города: Учебн. пособие. – М.: МВШМ МВД СССР, 1981. – С. 6.

⁴ За матеріалами Генеральної прокуратури України 2003 р.

⁵ Див., наприклад: [173] Межиковский Э.Б. Что предредило быстрое раскрытие убийства // Следственная практика. – 1980. – №122. – С. 71-79; [68] Гозенпуд Л.С. Кубасов Н.С. Четкое взаимодействие участников следственно-оперативной группы способствовало раскрытию тяжкого преступления // Следственная практика. – 1986. – № 149. – С. 42-48; [74] Густов Г.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании умышленных убийств // Следственная практика. – 1986. – №144. – С. 45-51; [125] Комлев Б.А. Взаимодействие следователя с

їх розслідування і має істотне значення для швидкого і повного розкриття даної категорії злочинів.

Загальні особливості організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, визначають специфіку взаємодії слідчого й оперативних підрозділів у цієї категорії справ, на наявність якої вказала більшість (84%) проанкетованих практичних працівників. Дослідження показало, що ця специфіка полягає в наступному.

1. У складі суб'єктів взаємодії (відзначили 14% респондентів). З числа оперативних підрозділів основними суб'єктами взаємодії у досліджуваній категорії злочинів є співробітники карного розшуку, бо розкриття вбивств належить саме до їх компетенції. Проте ця обставина не повинна усувати від розкриття вбивств агентурно-оперативні можливості інших служб, зокрема підрозділів по боротьбі з економічними злочинами (БЕЗ), незаконним обігом наркотиків (БНОН) й ін., як це нерідко буває на практиці¹. Так, співробітники підрозділів БЕЗ рідко виступають суб'єктами взаємодії у справах про неочевидні вбивства, навіть у випадках висунування версії про вчинення злочину в зв'язку з підприємницькою діяльністю потерпілого. Разом з тим, у практиці мали місце випадки, коли найважливіша інформація, що дозволила встановити і викрити вбивцю, була отримана саме співробітниками БЕЗ, які здійснювали оперативне обслуговування підприємства, де працював загиблий. Тому, хоча безпосереднє проведення оперативно-розшукової роботи у справі про вбивство повинне бути покладене на підрозділи карного розшуку, уявляється доцільним більш широке використання агентурно-оперативних можливостей підрозділів БЕЗ: по-перше, з метою збору інформації про загиблого, запідозрених та їхні зв'язки за місцем роботи, по-друге, при відпрацюванні версії про вчинення злочину в зв'язку з підприємницькою (господарською) діяльністю потерпілого. В останньому випадку, співробітники ДСБЕЗ, на нашу думку, повинні включатися до складу слідчо-оперативної групи, що працює в справі. Аналогічно, з урахуванням

работниками органов дознания – необходимая предпосылка раскрытия убийств, совершенных в условиях неочевидности // Следственная практика. – 1986. – № 152. – С. 79-85; [237] Соболев В.В. Установление личности убитого при раскрытии преступления // Следственная практика. – 1980. – 127. – С. 107-121 та ін..

¹ З числа опитаних слідчих на необхідність взаємодії при розслідуванні досліджуваних злочинів з підрозділами БНОН вказали 21%, з підрозділами ДСБЕЗ – 21,5, КМСН – 22,5, з іншими оперативними підрозділами – 7,5%.

висунутих версій і окреслених напрямків розслідування, повинні вирішуватися питання про залучення до роботи з розкриття вбивства співробітників інших оперативних підрозділів.

2. *Взаємодія повинна бути організована з урахуванням відомостей про злочинну групу*, що вчинила вбивство (вказали 98% опитаних), зокрема про такі її ознаки, як: а) кількісний склад; б) особистісні характеристики окремих членів; в) ступінь організованості; г) спрямованість на вчинення певних злочинів; г) наявність корупційних зв'язків; д) технічної оснащеності; е) наявності злочинного досвіду; ж) території злочинної діяльності й ін.. З урахуванням наведених факторів повинні визначатися завдання взаємодії, склад її суб'єктів і форми здійснення. Так, якщо припускається, що до складу злочинної групи входять неповнолітні або наркомани, то до числа суб'єктів взаємодії повинні входити відповідно співробітники підрозділу кримінальної міліції у справах неповнолітніх або по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, які мають у своєму розпорядженні більші оперативні можливості для роботи серед даних категорій осіб. За наявності підстав вважати, що група має корупційні зв'язки, взаємодія повинна бути організована таким чином, щоб не допустити витoku інформації й максимально використати фактор раптовості. Якщо злочинна діяльність групи охоплює територію, що обслуговується оперативними підрозділами іншого району, то до взаємодії повинні залучатися їх співробітники.

3. Взаємодія при розслідуванні вбивств, вчинених в умовах неочевидності, характеризується *специфічною спрямованістю* (відзначили 37% опитаних слідчих), яка впливає на вибір її конкретних форм і обумовлена характером завдань, необхідність вирішення яких виникає у даній категорії справ. До таких специфічних завдань, зокрема, можна віднести

а) необхідність, у ряді випадків, установлення особи загиблого, що утруднено факторами як об'єктивного характеру (вбитого в даній місцевості ніхто не знає, гнильні зміни трупа й ін.), так і діями злочинців (використання вибухових речовин, переміщення трупа на значну відстань від місця його проживання, застосування спеціальних заходів, що перешкоджають упізнанню убитого і ін.).

Тому вирішення завдань ідентифікації загиблого поряд із кваліфікованим проведенням слідчих дій вимагає здійснення оперативними підрозділами широкомасштабних заходів як пошукового, так і розвідувального характеру;

б) необхідність більш глибокого і скурпулезного, у порівнянні з іншими категоріями справ, вивчення особи загиблого, оскільки, - як справедливо зазначає В.О. Коновалова, - в діях злочинця спостерігається певна вибірковість, що показує взаємозалежність між особливостями потерпілого і злочинця. Більш того, наявність і характер зв'язків і відносин між жертвою і злочинцем упливають на мету, мотив, місце, час, способи здійснення і приховання злочину, обумовлюючи їхню специфіку [133, с. 32]¹. Основним джерелом відомостей про загиблого є особи, що перебували з ним у родинних, дружніх, ділових й інших зв'язках. Однак одержання інформації від таких осіб може бути пов'язане з низкою труднощів. По-перше, зазначені особи з причин характеру своїх відносин із загиблим не завжди відверто висвітлюють негативні сторони його поведінки. По-друге, відносини, на яких ґрунтувався мотив убивства, можуть належати до таких, які ретельно приховувалися самим потерпілим (інтимні зв'язки, відносини зі співучасниками злочинів і т. ін.). По-третє, варто враховувати, що серед осіб, зв'язаних з потерпілим, може бути й убивця, зацікавлений у дезінформації слідчого і спрямуванні розслідування помилковим шляхом. По-четверте, у ряді випадків потерпілі є особами антисоціальної спрямованості (особливо характерно для убивств, пов'язаних з протистоянням злочинних угруповань [36, с. 83]²), мають відповідне оточення, яке через своє негативне відношення до правоохоронних органів ухиляється від надання правдивих свідчень. Зазначені обставини роблять малоефективним застосування процесуальних засобів і вимагають широкого використання негласних сил, засобів і методів оперативних підрозділів для вивчення особи потерпілого;

в) необхідність, у ряді випадків, розшуку відсутніх частин трупа і встановлення місця вчинення злочину, що за своїм характером також вимагає

¹ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 32.

² [36] Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Методическое пособие. – Харьков: Издательство “КримАрт”, 1997. – С. 83.

проведення значного числа пошукових заходів;

г) необхідність виявлення співучасників і встановлення ролі кожного з них у вчиненні вбивства, встановлення ступеню організованості групи, та вирішення інших завдань, пов'язаних з участю у вбивстві групи осіб.

4. Розслідування вбивств відрізняється *високою інтенсивністю*, що позначається на взаємодії слідчого й оперативних підрозділів (вказали 41,5% опитаних практичних працівників), і обумовлює вимогу динамічності до діяльності взаємодіючих суб'єктів. Динамічність характеризує взаємодію як безупинний, планово-організований процес узгодження дій слідчого і оперативних підрозділів у розкритті та розслідуванні злочинів. Вона забезпечується системою організаційних заходів взаємодіючих суб'єктів щодо підтримки безперервності її планування, швидкості корегування, спрямованості та перегрупування сил, засобів і методів виконання погоджених дій залежно від зміни ситуації, результатів перевірки оперативно-розшукових і слідчих версій. Принцип динамічності на практиці вимагає значних організаційних і управлінських зусиль, цілеспрямованості, чіткості та послідовності в роботі слідчого й оперскладу міськрайорганів, оскільки, по-перше, одержання нової інформації, а також більш глибокий аналіз наявних даних приводить до побудови додаткових версій, появи нових напрямків у розслідуванні, перегляду старих планів і в той же час – до продовження перевірки раніше висунутих і цілком не відпрацьованих припущень. По-друге, стрімке накопичення взаємодіючими суб'єктами інформації передбачає інтенсивний обмін нею й обумовлює необхідність широкого та правильного використання відповідної організаційної форми взаємодії. Дотримання вимоги динамічності взаємодії забезпечує безперервність її творчого розвитку й удосконалювання, зокрема сприяє зниженню витрат сил і засобів, скороченню термінів проведення заходів, постійній інтенсифікації і підвищенню якості діяльності суб'єктів взаємодії.

5. Фактори, що утрудняють розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності, і потребують особливо тісної взаємодії слідчого й оперативних

підрозділів¹, диктують необхідність її здійснення *в рамках такої організаційної форми, як слідчо-оперативні групи* (цю особливість відзначили 25% опитаних слідчих). Причому слід зазначити, що створення і діяльність таких груп у справах про вбивства регламентовані окремим спільним наказом МВС і Генеральної прокуратури УРСР [105]². Однак, цей наказ був виданий понад 15 років тому, і низка його положень не відповідають сучасній криміногенній обстановці і вимогам практики боротьби з убивствами³.

Узагальнення слідчої практики показує, що зневага зазначеними вище обставинами, які визначають специфіку взаємодії при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, призводить до зниження організованості процесу розслідування в цілому, що виявляється в

поверхневій і неповній перевірці версій;

тривалих часових інтервалах між тісно пов'язаними слідчими діями й оперативно-розшуковими заходами;

невиправданої поспішності при проведенні слідчих дій, що призводить до зниження їх ефективності;

формальному і несвоєчасному виконанні оперативним складом завдань і доручень слідчого;

частій заміні одних співробітників іншими;

Таким чином, взаємодія слідчого й оперативних підрозділів у справах про вбивства, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, по-перше, об'єктивно обумовлена особливостями розслідування даної категорії злочинів, по-друге, має низку особливостей, що вимагають врахування при її організації; по-третє – є найважливішим засобом підвищення ефективності розслідування зазначеної категорії злочинів.

У криміналістичній літературі проблема взаємодії слідчого та оперативних підрозділів досліджувалася багатопланово, але певні її аспекти дотепер залишаються дискусійними. Це стосується і такого важливого моменту в розробці

¹ Ці фактори розглянуті у підрозділі 1.2.

² [105] Инструкция по организации раскрытия и расследования умышленных убийств. Утверждена приказом МВД и Прокуратуры УССР от 06.10.1990 г. № 15-18/303.

³ Дослідженню проблемних питань слідчо-оперативних груп присвячено підрозділ 2.3.

питань взаємодії, як визначення її поняття. Зазначимо, що взаємодія – це філософська категорія, яка відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість [239, с. 17]¹. Термін "взаємодія" означає також взаємний зв'язок явищ, понять, погодженість дій [52, с. 85; 182, с. 259]².

У наукових джерелах запропоновані різні визначення поняття взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, аналіз яких показує, що окремі з них містять зайві ознаки, які не відображають сутнісних характеристик поняття, інші – навпаки, не містять необхідних ознак. Так, деякі автори визначають взаємодію як діяльність, засновану на законі і підзаконних актах [220, с. 114; 71, с. 7-8; 207, с. 21]³. Однак відповідність закону, є загальною обов'язковою вимогою, що висувається до всього розслідування [50, с. 14]⁴, і переносити її на окремі його аспекти уявляється зайвим. Дехто з дослідників включають у поняття взаємодії таку ознаку, як діяльність незалежних в адміністративному відношенні органів [214, с. 7; 233, с. 13]⁵. Між тим, це твердження є справедливим лише стосовно взаємодії оперативних підрозділів зі слідчими прокуратури, або слідчими тих відомств, до яких ці оперативні підрозділи не належать. Що ж стосується адміністративної незалежності від органа дізнання слідчих МВС, СБУ, ДНА, то це питання дотепер залишається дискусійним і розглядається як одна з актуальних проблем системи правоохоронних органів України [171, с. 5; 123, с. 124; 190]⁶. Недостатньо вдалими уявляються визначення, в яких перелічуються завдання, на досягнення яких спрямована взаємодія. У деяких з них ці завдання перераховані неповно. Так, на думку Б.О. Вікторова взаємодія – це діяльність, спрямована на швидке і повне розкриття злочинів, всебічне й об'єктивне розслідування

¹ [239] Современная философия: словарь и хрестоматия. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 1996. – С. 17.

² [52] Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпень: ВТФ "Перун", 2001. – С. 85; [182] Новый тлумачний словник української мови. Т.1. НАН України. Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 259.

³ [220] Сاینчин О.С. Особливості початкового етапу розкриття вбивств, виконаних на замовлення: Навчальний посібник. — Одеса: Юридична література, 2002. — С. 114; [71] Гранкин К.Б. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией при возбуждении и предварительном расследовании уголовных дел о преступлениях несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1983 – С. 7-8; [207] Поярков О.В. До питання про взаємодію слідчого з оперативними апаратами органів внутрішніх справ при розшуку обвинуваченого, який переходується // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 2. – С. 21. та ін.

⁴ [50] Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 14.

⁵ [214] Рогожин В.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1985. – С. 7; [233] Слинько С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. – Х., 1991. – С. 13.

⁶ [171] Маляренко Т.В. Про досудове слідство, його недоліки і реформу // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №8(48). – С. 5; [123] Коляда П.В. Проблеми досудового слідства у кримінальному процесі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 124; [190] Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: Матер. наук.-практ. конф. (Донецьк, 13 грудня 2002 р.). – Донецьк: ДІВС, 2003. – 182 с.

кримінальної справи, розшук злочинця [57, с. 25]¹. У інших визначеннях перелік завдань взаємодії зводиться до цитування ст.2 КПК України [195, с. 114]². За вичерпного ж переліку цілей визначення взаємодії стає громіздким і складним для сприйняття³. Тому, на нашу думку, у визначенні взаємодії достатньо вказати її загальну мету – ефективне вирішення завдань досудового слідства.

Аналіз думок різних авторів про сутність взаємодії дозволяє об'єднати їх у кілька груп.

Так, деякі автори розглядають взаємодію як правильне (або раціональне) поєднання та ефективне використання повноважень, методів і форм діяльності слідчого й оперативних підрозділів [90, с. 12; 66, с. 33-34]⁴. На нашу думку, правильне поєднання й ефективне використання є, скоріше метою взаємодії, чим її сутністю. Визначати ж будь-яку діяльність тільки через її результат уявляється не достатньо обґрунтованим. У таких визначеннях залишається не розкритим механізм взаємодії, оскільки не зрозуміло, яким чином, за рахунок чого досягається правильне поєднання й ефективне використання методів і форм діяльності різних суб'єктів.

Інші науковці вважають, що суть взаємодії слідчого та оперативних підрозділів полягає в їх спільній діяльності [145, с. 82-83]⁵. Однак і ця позиція представляється недостатньо обґрунтованою. Соціально-психологічні дослідження спільної діяльності дозволили виділити три її типи: а) спільно-індивідуальну, за якої кожен учасник відпрацьовує свою частину роботи незалежно від інших (наприклад, почергове перенесення вантажу); б) спільно-послідовну, за якої загальне завдання виконується послідовно кожним учасником (наприклад, конвеєрне виробництво); в) спільно-взаємодіючу, коли має місце

¹ [57] Викторов Б.А. Общие условия предварительного расследования: Учеб. пособие. – М.: МВШ МВД СССР, 1971. – С. 25.

² [195] Павлик П.М. Правові засади взаємодії слідчого з оперативними підрозділами кримінальної міліції у досудових стадіях // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1997. – № 2. – С. 114.

³ Так, С.Д. Оспанов визначив взаємодію органів слідства та дізнання як засновану на законі і підзаконних актах, узгоджену за ціллю, місцем, часом діяльність вказаних самостійних органів, яка полягає в найбільш доцільному сполученні оперативно-розшукових, процесуальних та адміністративних функцій органів дізнання з процесуальними та гласними розшуковими діями слідчого, спрямовану на попередження, припинення, швидке й повне розкриття злочинів, розшук обвинуваченого та відшкодування шкоди, завданої злочинцем. Див.: [194] Оспанов С.Д. Взаимодействие органа дознания со следственным аппаратом ОВД (процессуальные, криминалистические и организационные проблемы): Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1990. – С. 7.

⁴ [90] Душейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Харків, 2001. – С. 12; [66] Герасимов И.Ф. Теоретические проблемы раскрытия преступлений: Автореф. дис... докт. юрид. наук. – М., 1978. – С. 33-34 и др.

⁵ [145] Скорченко П.Т. Взаимодействие следователя, оперативно-розыскных органов и экспертно-криминалистических подразделений в процессе раскрытия преступлений // Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 82-83.

одночасна взаємодія кожного учасника з всіма іншими [12, с. 168; 254, с. 131; 255; 3]¹. Тобто поняття спільної діяльності є більш широким, не завжди пов'язано з взаємодією, а тому і не виражає його сутності. Ігнорування цього положення призвело до того, що в число форм взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, включається діяльність, де взаємодія фактично відсутня, а має місце спільно-послідовне вирішення загального завдання.

Деякі вчені сутність взаємодії вбачають у діловому співробітництві слідчого та оперативних підрозділів [218, с. 95; 59, с. 6]². Ця точка зору фактично не відрізняється від попередньої, оскільки співробітництво є не що інше як спільна діяльність [234, с. 211]³. Крім того, залишається незрозумілим, яке співробітництво слід вважати діловим, що надає запропонованим дефініціям певну невизначеність.

Ще одна позиція, і саме вона уявляється правильною, полягає в розумінні взаємодії як погодженої діяльності слідчого та оперативних підрозділів [147, с. 385; 71, с. 7-8; 148, с. 14]⁴. Причому деякі автори уточнюють, що ця діяльність узгоджується за метою, місцем і часом [266, с. 6; 93, с. 8; 62, с. 10-11]⁵. Перевага даної точки зору полягає в тому, що вона вказує на механізм, який забезпечує ефективне поєднання слідчих і оперативно-розшукових дій – їх узгодження. Крім того, таке розуміння взаємодії відповідає етимологічному тлумаченню даного терміна. Найбільш розповсюдженим з даної групи⁶, на наш погляд, є визначення І.М. Гуткіна, який вважає, що взаємодія це “основанная на законе, согласованная

¹ [12] Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – С. 168; [254] Уманский Л.В. Психология организаторской деятельности школьников. – М.: Просвещение, 1980. – С. 131; [255] Управление персоналом / Под ред. Т.Ю. Базарова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.cfin.ru/management/people/pmanbook-2-1.shtml>; [3] Андреева Г.М. Социальная психология. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://shulenina.narod.ru/Ucheb/Andreeva/07.html>

² [218] Рязанов В.Д. Взаимодействие следователя с органами дознания при розыске скрывшегося обвиняемого // Правовые и организационные вопросы предварительного следствия. – Волгоград: ВСШ МВСД СССР, 1977. – С. 95; [59] Вологин С.М., Сивачев А.В. Взаимодействие следователя, оперативного работника уголовного розыска и эксперта криминалиста при установлении лица, совершившего квартирную кражу. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985 – С. 6.

³ [234] Словарь русского языка. т.4. С-Я. Издание третье, стереотипное. – Москва: Русский язык, 1988. – С. 211.

⁴ [147] Матусовский Г.А. Основы взаимодействия та інформаційного забезпечення в методиці розслідування злочинів // Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л. Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепитька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001 – С. 385; [71] Гранкин К.Б. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией при возбуждении и предварительном расследовании уголовных дел о преступлениях несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1983 – С. 7-8; [148] Кругликов А.П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания: Учеб. Пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985 – С. 14.

⁵ [266] Чувилов А.А. Взаимодействие следователей органов внутренних дел с милицией. – М: Московская высшая школа милиции МВД РСФСР, 1981. – С. 6; [93] Жарский В.Е. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании краж. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. – С. 8; [62] Гапанович Н.Н., Мартинович И.И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – С. 10-11.

⁶ Див., наприклад: [85] Дубинский А.Я., Шостак Ю.И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы: Учеб. пособие. – Киев: КВШ МВД СССР, 1981. – С. 5; [62] Гапанович Н.Н., Мартинович И.И. Основы взаимодействия следователей и органов дознания при расследовании преступлений. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – С. 10-11.

по цели, месту и времени деятельность независимых друг от друга в административном отношении органов, которая выражается в наиболее целесообразном сочетании присущих этим органам средств и методов и направлена на предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений, производство по которым отнесено к компетенции следователя, привлечение к уголовной ответственности виновных и обеспечение возмещения ущерба, причиненного преступлением" [79, с. 13]¹.

Недоліком цього визначення, як і низки інших [233, с. 13; 59, с. 6; 214, с. 7]², є, насамперед, те, що в ньому не розкривається основний зміст засобів і методів, які застосовуються у взаємодії слідчого і оперативних підрозділів. У цьому відношенні становить інтерес точка зору В.О. Коноваловой, яка вважає, що сутність взаємодії полягає у конструюванні та практичному здійсненні узгоджених, взаємопов'язаних слідчих та інших дій, а також дій слідчого та інших учасників процесу розслідування з метою підвищення його ефективності [133, с. 151]³. Слушність цієї думки визначається не тільки вказівкою на ті дії, які узгоджуються під час взаємодії, але й розумінням її як єдності мислинневого та дійового аспектів.

Отже, погодженість дій (заходів) при розслідуванні злочинів є елементом сутнісної характеристики взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Ця ознака має складний, багатогранний характер, тому в її характеристиці спостерігаються різні підходи. Деякі автори вважають, що погодженість виражається в спільній діяльності різних суб'єктів у боротьбі зі злочинністю. Однак таке розуміння, занадто розширює сферу взаємодії, оскільки, як указувалося раніше, спільна діяльність не завжди пов'язана зі взаємодією. Представляється, що погодженість слідчих дій і оперативно-розшукових заходів є результатом єдності двох взаємозалежних аспектів. По-перше, погодженість

¹ [79] Гуткин И.М. Правовые вопросы взаимодействия следователя и органов дознания в уголовном процессе. – М.: ВШ МООП СССР, 1967. – С. 13.

² Див., наприклад: [233] Слинько С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Х., 1991. – С. 13; [59] Вологин С.М., Сивачев А.В. Взаимодействие следователя, оперативного работника уголовного розыска и эксперта-криминалиста при установлении лица, совершившего квартирную кражу. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985. – С. 6; [214] Рогожин В.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1985. – С. 7 та ін..

³ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 151.

впливає і ґрунтується на нормативно-правових актах¹, що визначають основні загальні завдання і конкретну компетенцію слідчого та оперативних підрозділів під час розкриття і розслідуванні злочинів, тому виступають як постійно діючий фактор. У цьому відношенні важлива роль належить вимогам ст.2 КПК України, яка покладає на слідчих і органи дізнання єдині завдання. При цьому нормативні акти не вимагають погодження самостійних (конкретних) дій (заходів) за часом, місцем, силами і засобами, що застосовуються. Таке узгодження, що забезпечується нормами права, можна назвати функціональним, і воно є по своїй суті первинним. Узгодження ж дій слідчого й оперативних підрозділів у вирішенні конкретних локальних завдань розслідування (встановлення особи загиблого, затримання злочинців по гарячих слідах та ін.), спираючись на нормативно-правову основу, конкретизується в ініціативних рішеннях, що мають як разовий, так і плановий характер. На цю обставину звертає увагу В.О. Коновалова, відзначаючи, що діяльність слідчих і оперативних підрозділів під час виконання єдиних завдань передбачає взаємну ініціативу [130, с. 59]². Цей аспект узгодження діяльності зазначених суб'єктів можна визначити як ініціативний.

Таким чином, функціональність, що спирається на нормативно-правову базу та ініціативність узгодження діяльності виступають у своїй діалектичній єдності і складають важливий елемент структурно-змістовної характеристики взаємодії. Під впливом обставин, що склалися в екстремальних умовах, притаманних процесу розкриття вбивства, вчиненого групою осіб в умовах неочевидності, передбачуваний автоматизм дії правових норм може не виправдатися і не спрацювати, а ініціативна форма узгодження в таких ситуаціях доповнює і розвиває правові приписання. З одного боку, вона є вимушеним заходом реагування на об'єктивні обставини вчинення неочевидного злочину, а з іншого – добровільною ініціативою професійного розуміння своїх функціональних обов'язків слідчими і співробітниками оперативних підрозділів.

Отже, ознака погодженості містить у собі як нормативно-обов'язкові

¹ Вимога взаємодії витікає з норм КПК, а також прямо закріплена в Законі України „Про оперативно-розшукову діяльність”, де в ст. 7 „Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність” прямо вказано, що вони забор'язані: „... 5) здійснювати взаємодію з ... іншими правоохоронними органами з метою швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних”. Див.: [47] Бюлетень законодавчої та юридичної практики України. – 2001. – №8. – Законодавство України про судову і правоохоронну діяльність. – С. 266.

² [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 59.

розпорядження, так й ініціативні рішення по реалізації взаємодії. Недооцінка двоєдиного характеру погодженості спричинила фетишизацію правових приписань, що призвело до зниження практичної реалізації взаємодії. Покладаючи надію на обов'язковість дій правових норм про необхідність взаємодії слідчого та оперативних підрозділів багато керівників і співробітників не виявляють ініціативи і професіоналізму в їх реалізації. У результаті під час досліджень більшість респондентів характеризують стан взаємодії як загалом, так і при розслідуванні окремих категорій злочинів як незадовільний, або такий, що потребує суттєвого вдосконалення [17, с. 29, 268, 275]¹. Робити виключення з цієї загальної тенденції для взаємодії слідчого і оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, підстав не вбачається.

Практична реалізація погодженості передбачає, що дії слідчого та оперативних підрозділів відповідають як мінімум трьом умовам:

спрямовані на досягнення загальної мети чи вирішення спільного завдання;
кожна окрема дія суб'єкта взаємодії не створює перешкод для дій інших суб'єктів;

інформація, одержана одним суб'єктом, враховується іншим у своїй діяльності, тобто, власне кажучи, дії слідчого та оперативних підрозділів впливають одна з іншої.

Поряд із узгодженістю, не викликає заперечення включення до сутнісних ознак взаємодії, які повинні знайти відображення у її визначенні керівної ролі слідчого, що обумовлено його процесуальним становищем, зокрема обов'язком визначати напрями розслідування та відповідальністю за його результати.

Наведене дозволяє сформулювати поняття взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів, вчинених в умовах неочевидності як елемента організації розслідування, що полягає в узгодженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів

¹ [17] Бахін В.П., Карпов Н.С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.) – Киев: НАВД Украины, 2002. – С. 29, 268, 275.

під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Це визначення не претендує на безперечність, однак воно акцентує увагу на основних сутнісних елементах взаємодії та може сприяти подальшому її теоретичному осмисленню і практичному вдосконаленню, зокрема, при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності.

Разом з тим очевидно, що погодженість слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, яка складає суть взаємодії, не виникає сама по собі. Вона забезпечується системою організаційних заходів, які реалізуються через форми взаємодії.

2.2. Форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів

З філософської точки зору, форма – це внутрішня організація змісту, тобто те, що зв'язує елементи змісту воєдино і без чого неможливий сам зміст [137, с. 520]¹. Отже, форми взаємодії покликані зв'язати воєдино і забезпечити погодженість діяльності органів досудового слідства й оперативних підрозділів.

Під формами взаємодії слідчого та оперативних підрозділів слід розуміти способи і порядок зв'язку між ними, які забезпечують, на основі погодженості, ефективно сполучення властивих кожному з них повноважень, методів, прийомів і засобів роботи.

Існують різні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, у зв'язку з чим виникає питання їх класифікації. Деякі автори, розглядаючи форми взаємодії між зазначеними суб'єктами, не поділяють їх на будь-які групи [41, с. 60-75; 148, с. 20; 181, с. 29-30]². Інші пропонують кілька підстав для класифікації форм взаємодії³.

Більшість вчених-криміналістів і процесуалістів розрізняють процесуальні

¹ [137] Краткий философский словарь. М., 1998. – С.520

² Див., наприклад: [41] Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. – Ташкент: Узбекистан, 1991. – С. 60-75; [148] Круликов А.П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 20; [181] Никитина Л.Н., Рохлин В.И., Серова Е.Б., Степанов А.А. Бандитизм. Расследование и прокурорский надзор: Учебное пособие. – СПб: Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – С. 29-30.

³ Так, наприклад, на думку Т.Д. Пана форми взаємодії поділяються на зовнішні та внутрішні ([196] Пан Т.Д. Оперативно-розсыльная деятельность и организация оперативно-следственной работы по делам о бандитизме и преступлениях, совершенных бандами. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2001. - С. 49); С.І. Цветков виділяє форми взаємодії та форми організації взаємодії ([263] Цветков С.И. Комплексное использование сил и средств правоохранительных органов при расследовании деятельности преступных структур: Лекция. – М.: МИ МВД РФ, 1994. – С.7). Існують й інші точки зору.

(врегульовані КПК) і непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії [147, с. 387-388; 143, с. 79; 141, с. 388, 495]¹, пропонуючи при цьому різні переліки конкретних форм, що входять до тієї чи іншої групи. На нашу думку, класифікація за даною підставою (урегульованістю форм взаємодії КПК) є найбільш обґрунтованою і значимою, оскільки правова регламентація будь-якого процесу, зокрема, і взаємодії органів слідства і дізнання, є одним з вирішальних факторів, що істотно впливають як на його протікання, так і на ефективність досягнення його результатів.

Взаємодія слідчого й оперативних підрозділів в остаточному підсумку спрямована на швидке, повне й об'єктивне встановлення обставин, що входять у предмет доказування. Однак залежно від конкретної мети взаємодії та значення здобутої інформації, вона може бути розглянута в двох аспектах: 1) взаємодія, спрямована на процесуальне встановлення фактів, що входять у предмет доказування; 2) взаємодія, спрямована на одержання відомостей, що мають тактичне й орієнтовне значення (дозволяють слідчому випереджати дії злочинців, обирати найбільш ефективні тактичні прийоми й ін.). Якщо в першому випадку взаємодія може протікати лише у формах, передбачених кримінально-процесуальним законом, то в другому – слідчий може застосовувати як процесуальні, так і організаційні форми взаємодії [214, с. 5]².

У цьому зв'язку варто погодитися з І.М. Гуткіним, який вказує, що форми взаємодії необхідно класифікувати за правовою ознакою, тому що порушення процесуальних форм взаємодії, тобто відступ від норм процесуального закону, який регламентує ці форми, може негативно позначитися на законності та обґрунтованості прийнятих рішень. Відступ від організаційних форм хоча і може завдати шкоди інтересам розслідування, але не пов'язан з процесуально-

¹ [147] Матусовський Г.А. Основи взаємодії та інформаційного забезпечення в методиці розслідування злочинів // Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий дім "ІнЮре", 2001 – С. 387-388; [143] Герасимов И.Ф. Взаимодействие в процессе раскрытия и расследования преступлений // Криміналістика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994 – С.79; [141] Криміналістика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М., 1999. – С. 388, 495.

² [214] Рогожин В.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1985. – С. 5.

правовими наслідками [191, с. 75, 76]¹.

Разом з тим, слід мати на увазі, що класифікація за правовою ознакою має умовний характер, оскільки:

кожна форма взаємодії заснована на законі, всі організаційні форми так чи інакше впливають із процесуальних форм, хоча і мають самостійне значення;

організаційні форми взаємодії можуть бути закріплені в законі і тоді набудуть процесуального характеру (так, наприклад, проект КПК України передбачає законодавче закріплення діяльності СОГ, які у даний час відносяться до організаційних форм взаємодії);

найменування "організаційні" має умовний характер, оскільки і процесуальні форми, й організаційні містять у собі елемент організації [65, с. 135]².

До процесуальних форм взаємодії відносяться ті з них, що передбачені кримінально-процесуальним законом, тією чи іншою мірою врегульовані ним і характеризуються наявністю певних процесуальних відносин, тобто прав і обов'язків між взаємодіючими суб'єктами.

Діапазон думок про те, які саме форми взаємодії є процесуальними, досить широкий. У науковій літературі називають від трьох [213, с. 7]³ до дев'яти [191, с. 73-74]⁴ таких форм. Так, деякі автори вважають, що існують лише три процесуальні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Це зазначені в ст.114 КПК України: доручення органу дізнання про проведення слідчих або розшукових дій, а також право слідчого вимагати від органів дізнання сприяння при провадженні слідчих дій [220, с. 118; 213, с. 87; 97, с. 55]⁵. На нашу думку, така точка зору необґрунтовано звужує коло процесуальних форм взаємодії, виключаючи з нього зазначений в ст.104 КПК України обов'язок органа дізнання

¹ [191] Органы дознания и предварительного следствия в системе МВД и их взаимодействие: Учеб. пособие. / Ю.Н. Белозеров, И.М. Гуткин, А.А. Чувилов, В.Е. Чугунов. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 75, 76.

² [65] Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск: Средне-Уральск. кн. изд-во, 1975. – С. 135.

³ [213] Робозеров В.Ф. Раскрытие преступлений, совершенных в условиях неочевидности. – Л.: Инст-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – С. 87.

⁴ [191] Органы дознания и предварительного следствия в системе МВД и их взаимодействие: Учеб. пособие. / Ю.Н. Белозеров, И.М. Гуткин, А.А. Чувилов, В.Е. Чугунов. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 73-74.

⁵ [220] Саінчин О.С. Особливості початкового етапу розкриття вбивств, виконаних на замовлення: Навчальний посібник. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 118; [213] Робозеров В.Ф. Раскрытие преступлений, совершенных в условиях неочевидности. – Л.: Ин-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – С. 87; [97] Закатов А.А. О практике расследования грабежей и разбойных нападений, совершенных в условиях неочевидности // Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности: Сб. науч. тр. / Редкол.: В.Ф. Глазырин (ответ. ред.) и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989. – С. 55.

(його оперативних підрозділів) проводити оперативно-розшукові заходи для встановлення особи, що вчинила злочин, і повідомляти слідчого про їх результати. Таке обмеження кола процесуальних форм може негативно позначитися на організації взаємодії, привести до неповного використання слідчим своїх повноважень у взаємодії, і в остаточному підсумку, до неповного чи неякісного вирішення завдань досудового слідства.

Ряд прихильників критикованої позиції вважають, що положення ст.104 КПК України не мають значення самостійної форми взаємодії і зводяться до обміну інформацією [22, с. 135]¹. Але це твердження викликає заперечення. По-перше, процес розкриття і розслідування злочинів за своєю суттю є процесом інформаційним [165, с. 85, 100; 21, с. 103]², і нерозривно пов'язаний з пошуком, трансформацією і передачею інформації. По-друге, розглядаючи взаємодію з позицій системного підходу, слід зазначити, що без наявності інформаційних зв'язків у системі не можна говорити про будь-яку взаємодію між її елементами [262, с. 88]³ (у нашому випадку – слідчим і оперативними підрозділами). Початком, вихідною точкою будь-якої взаємодії між слідчим і органом дізнання завжди є передача певної інформації від одного суб'єкта іншому [196, с. 64]⁴. Звідси випливає, що, виділяючи лише інформаційний компонент, будь-яку форму взаємодії можна звести до обміну інформацією. По-третє, у законі згадується не обмін інформацією, для якого необхідні дії обох суб'єктів, а односторонній обов'язок органу дізнання повідомляти слідчого. По-четверте, що найголовніше, в основі даної форми взаємодії, крім обов'язку передачі інформації, лежить обов'язок органу дізнання ініціативно (тобто без доручення слідчого) проводити оперативно-розшукові заходи, сприяючи тим самим слідчому у встановленні істини в справі. Остання обставина істотно відрізняє розглянутий спосіб взаємодії суб'єктів від інших, зокрема, і від обміну інформацією, що дозволяє говорити про

¹ [22] Белкин А.Р. Теория доказывания. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2000. – С. 135.

² [165] Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – Киев: Издательство Украинской академии внутренних дел, 1993 – С. 85, 100; [21] Безруких Р.К. Теория и практика раскрытия преступлений. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1977. – С. 103.

³ [262] Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. – С. 88.

⁴ [196] Пан Т.Д. Оперативно-розыскная деятельность и организация оперативно-следственной работы по делам о бандитизме и преступлениях, совершенными бандами. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2001.– С. 64.

наявність самотійної процесуальної форми взаємодії, передбаченої ст.104 КПК України.

Деякі автори необґрунтовано розширюють коло процесуальних форм взаємодії, відносячи до них надання слідчому матеріалів, зібраних за допомогою оперативно-розшукових заходів для вирішення питання про порушення кримінальної справи (ст.94, 97 КПК України); порушення органом дізнання кримінальної справи, проведення невідкладних слідчих дій і передачу її слідчому (ст.104 КПК України) [146, с. 288]¹.

Процесуальна взаємодія слідчого та оперативного підрозділу може виникнути лише за умови знаходження кримінальної справи у провадженні слідчого [175, с. 115]², або проведення ним дослідчої перевірки (зокрема, огляду місця події до порушення кримінальної справи). Тільки в цих випадках слідчий виступає як суб'єкт кримінально-процесуальних відносин і має право приймати рішення і проводити дії, що мають процесуальне значення. У наведених вище "формах" мова йде про ситуації, в яких кримінальна справа або не порушена, або вона не знаходиться у провадженні слідчого. Крім того, сама по собі передача від органу дізнання слідчому кримінальної справи (або матеріалів оперативно-розшукової діяльності) ще не є погодженою діяльністю, яка становить зміст взаємодії. У цих випадках має місце не спільно-взаємодіючий, а спільно-послідовний тип групової діяльності, за якого загальне завдання вирішується шляхом послідовних дій суб'єктів, які можуть і не контактувати (взаємодіяти) між собою. Разом з тим, у наведених ситуаціях взаємодія має місце, вона досить поширена на практиці і порівняно детально врегульована відомчими нормативними актами [108]³. Проте здійснюється вона не в процесуальних формах, які називають зазначені автори, а в таких організаційних, як спільне вивчення матеріалів з метою визначення їх готовності до реалізації, спільне планування, консультативна діяльність слідчого щодо найбільш перспективних

¹ [146] Михайлов В.А. Организация в системе ОВД раскрытия и расследования преступлений // Криминалистика: Учебник для вузов / А.Ф. Вольнский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др./ Под ред. проф. А.Ф. Вольнского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 288.

² [175] Миньковский Г.М. Правовые и тактические вопросы использования оперативных данных следователем // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия: Материалы конференции следователей МВД ЛитССР / Ред. кол. А. Мацкевичус и др. – Вильнюс: МВД ЛитССР, 1969. – С. 115.

³ [108] Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів. Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006р. та ін..

напрямків здійснення дізнання й ін.

Досить поширеною, але, на наш погляд, невірною є точка зору про існування окремих процесуальних форм взаємодії, передбачених ст.139 КПК України (під час розшуку обвинувачуваного, що переховується) і ст.209 КПК України (при встановленні особи, що підлягає кримінальній відповідальності) [83, с. 49; 146, с. 288; 143, с. 87; 174, с. 3]¹. Хоча взаємодія слідчого й оперативних підрозділів у зупинених справах і має деяку специфіку, у даних випадках, на нашу думку, варто говорити про її ситуаційну обумовленість і специфічну спрямованість, а не про самостійні форми. Так, ст.209 КПК зобов'язує слідчого через органи дізнання вживати заходів щодо встановлення особи, яка вчинила злочин. Фактично це здійснюється шляхом направлення органу дізнання доручень у порядку ст.114 КПК, або шляхом використання таких організаційних форм, як спільне планування. Положення ж ст.138 КПК, відповідно до якої розшук обвинувачуваного доручається органам дізнання, є, на наш погляд, одним з видів доручення слідчого про проведення розшукових дій (ч. 3 ст. 114 КПК) і розглядати їх як самостійну форму недоцільно.

Розвиток кримінально-процесуального законодавства, його подальше удосконалювання закономірно веде до правової регламентації тих, вироблених практикою форм і методів розкриття і розслідування злочинів, які довели свою ефективність. Така тенденція притаманна і взаємодії слідчих і оперативних підрозділів. Прикладом цьому є сприяння органу дізнання слідчому при проведенні слідчих дій, яке раніше було організаційною формою взаємодії, а з прийняттям КПК УРСР 1961 р. набуло закріплення в ст.114, а отже – процесуального характеру.

У якості одного з проявів даної тенденції можна розглядати і Закон України від 21.06.2001р. "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України", яким законодавець регламентував нову слідчу дію – зняття інформації з

¹ [83] Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. – С. 49; [146] Криминалистика: Учебник для вузов / А.Ф. Вольнский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др. / Под ред. проф. А.Ф. Вольнского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 288; [143] Герасимов И.Ф. Взаимодействие в процессе раскрытия и расследования преступлений // Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 87; [174] Мещерякова Е.В. Взаимодействие следователей прокуратуры и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность при расследовании преступлений // Российский следователь. – 2002. - № 5. – С. 3.

каналів зв'язку.

Представляється, що здійснення цієї слідчої дії можна розглядати як самостійну процесуальну форму взаємодії слідчого й оперативних підрозділів з наступних міркувань. По-перше, проведення згаданої слідчої дії є узгоджена діяльність слідчого та оперативних підрозділів, тобто взаємодія, причому спосіб її здійснення відповідає вимогам, що висуваються до процесуальних форм взаємодії (врегульований КПК). По-друге, розглянутий спосіб взаємодії істотно відрізняється від інших процесуальних форм, зокрема і від доручення слідчого про проведення слідчих або розшукових дій. Так, від доручення про проведення розшукових дій зняття інформації з каналів зв'язку відрізняється вже тим, що є слідчою а не розшуковою (чи оперативно-розшуковою) дією. Стосовно ж такої форми, як доручення про проведення слідчих дій, то головна відмінність від неї взаємодії при знятті інформації з каналів зв'язку полягає в наступному. Слідчі дії, що доручаються оперативним підрозділам у порядку ст.114 КПК слідчий принципово може провести і сам, однак змушений перекласти їх на оперативних працівників за певних обставин (необхідність одночасного проведення декількох слідчих дій, сильна завантаженість і т. ін.). Зняття ж інформації з каналів зв'язку слідчий самостійно здійснити не може. Він є ініціатором проведення даної слідчої дії, визначає її загальні умови (вид засобів зв'язку, час здійснення), вивчає й оцінює її результати, однак безпосередніх дій щодо зняття інформації не проводить і проводити не може через їх специфічність. Іншими словами, якщо доручення слідчого оперативним підрозділам про проведення слідчих дій є його правом, то доручення оперативним підрозділам здійснення зняття інформації з каналів зв'язку є його обов'язком. Таким чином, проведення слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку – може розглядатися як самостійна процесуальна форма взаємодії слідчого й оперативних підрозділів.

Викладене дозволяє в систему процесуальних форм взаємодії слідчого й оперативних підрозділів включити наступні:

проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення злочинця і повідомлення слідчого про їх результати (ст.103, ч. 3 ст. 104 КПК);

виконання доручення слідчого про проведення розшукових дій (ч.4 ст.104, ч.3 ст. 114 КПК)¹;

виконання доручень слідчого про проведення слідчих дій (ч.4 ст.104, ч.3 ст. 114 КПК);

сприяння слідчому при проведенні ним окремих слідчих дій (ч.4 ст.114, ст. 191 КПК);

проведення слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку (ст.ст.187, 187-1 КПК).

Немає єдності в поглядах науковців і на коло організаційних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Не маючи можливості в рамках цього дослідження детально проаналізувати дане питання, відзначимо, що, на нашу думку, до організаційних форм взаємодії зазначених суб'єктів варто віднести

спільний аналіз інформації і планування слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;

взаємний обмін інформацією;

консультаційну діяльність слідчого під час документування злочинних дій, проведенні оперативними підрозділами попередньої (т.зв. дослідчої) перевірки, дізнання;

використання оперативно-розшукових обліків;

проведення тактичних операцій;

створення і діяльність слідчо-оперативних груп.

При розслідуванні вбивств, учинених групою осіб в умовах неочевидності, використовуються практично всі ці форми (як процесуальні, так і організаційні). Серед організаційних форм як найбільш доцільні під час анкетування найчастіше вказувалися спільне планування (54, 5 %), взаємний обмін інформацією (54, 5 %), створення та діяльність слідчо-оперативних груп (38 %). Але організаційний характер зазначених форм вимагає використання поряд з ними і процесуальних, які дозволяють належним чином документально оформити процес і результати взаємодії. Мабуть, саме тому досить часто у коло найбільш доцільних форм

¹ Крім того, ч.3 ст.66 КПК України зобов'язує оперативні підрозділи виконувати письмові доручення слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів.

взаємодії при розслідуванні злочинів, що досліджуються, практичними працівниками включалися форми процесуальні. Зокрема, доручення про проведення розшукових дій до найбільш доцільних форм взаємодії віднесли 54 % опитаних, проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення злочинців і повідомлення слідчого про їх результати – 55,5 %, сприяння слідчому при проведенні слідчих дій – 44,5 %, доручення про проведення слідчих дій – 26 %. Широке використання процесуальних форм взаємодії під час розслідування вбивств, вчинених групою, з одного боку, а з іншого – наявність суттєвих проблем в їх практичній реалізації робить доцільним більш детальний аналіз окремих з них.

Однією з таких процесуальних форм взаємодії, що використовується при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, є проведення *оперативно-розшукових заходів для встановлення злочинця і повідомлення слідчого про їх результати (ст.ст.103, ч.4 ст. 104КПК)*. Однак, незважаючи на нормативне регулювання, реалізація на практиці розглянутої форми взаємодії викликає ряд проблем, що негативно позначається на ефективності взаємодії слідчого та оперативних підрозділів.

До таких проблем відноситься, зокрема, обсяг повноважень оперативних підрозділів при проведенні оперативно-розшукових заходів у справі про нерозкритий злочин, що знаходиться у провадженні слідчого, тобто які заходи вони вправі здійснювати в такій ситуації.

Включення до КПК норми, що зобов'язує оперативні підрозділи органів дізнання ініціативно (тобто без доручення слідчого) здійснювати оперативно-розшукові дії для встановлення злочинця, було пов'язано з прийняттям Основ кримінального судочинства Союзу РСР 1953 р. і КПК союзних республік, та стало істотним кроком у правовій регламентації взаємодії, однак усіх існуючих проблем не вирішило. Аналіз вітчизняного законодавства, зокрема, Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", що визначає таку діяльність як систему гласних і негласних заходів пошукового, розвідувального і контррозвідувального характеру, дозволяє зробити висновок, що ст.104 КПК покладає на органи

дізнання (їхні оперативні підрозділи) ініціативне (тобто без доручення слідчого, у провадженні якого знаходиться справа) проведення як гласних, так і негласних дій.

Очевидно, що проведення негласних ОРЗ є компетенцією винятково оперативних підрозділів органів дізнання і втручання слідчого в процес їх безпосереднього здійснення не повинне мати місця. Що ж стосується гласних заходів, то необхідно відзначити наступне. Слідчий самостійно приймає рішення про напрямки слідства, у зв'язку з чим, одночасно на нього покладена відповідальність за результати розслідування. ОРД на етапі досудового слідства має забезпечувальний характер, сприяє швидкому і повному розкриттю злочинів, допомагає вирішити окремі завдання, які процесуальними засобами вирішити неможливо чи вкрай важко, або недоцільно з тактичних міркувань. Тобто оперативно-розшукові заходи під час розкриття вчиненого злочину відіграють допоміжну роль, цілком підпорядковуючись інтересам розслідування¹. Звідси закономірно впливає необхідність узгодження зі слідчим ініціативно здійснюваних оперативними підрозділами гласних заходів. Інше, поряд з порушенням процесуальної самостійності слідчого [80, с. 82]², що виражається в розкритті його намірів перед зацікавленими особами [202, с. 48]³, створенні перешкод реалізації фактора раптовості й ефективних тактичних прийомів, може спричинити серйозні помилки в оцінці доказів. Так, при розслідуванні убивства К. один з учасників злочинної групи (раніше засуджений В.) був установлений в результаті обстеження оперативними працівниками за участю свідка Н. місць концентрації кримінального елемента. Слідчий, що був необізнаний про це, пред'явив В. на впізнання Н. і позитивні результати цієї слідчої дії вважав важливим доказом. Під час розгляду справи в суді з'ясувалося, що зазначеній слідчій дії передувало т.зв. "оперативне впізнання", унаслідок чого суд обґрунтовано визнав результати пред'явлення для впізнання, проведеного

¹ В теорії ОРД на це звертається увага в працях А. Г. Лекаря, Д. В. Гребельського та ін..

² [80] Дербенев А. П. Пределы поручения следователя органу дознания // Правоведение. – 1983. – № 4. – С. 82.

³ [202] Погорєцький М. Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – № 9. – С. 48.

слідчим, неприпустимим в якості доказу¹.

Найбільш рельєфно ця проблема простежується при самостійній (не узгодженій зі слідчим) реалізації² оперативними підрозділами отриманої оперативно-розшукової інформації³. Аналіз положень ст.104 КПК показує, що вона уповноважує оперативні підрозділи лише добувати таку інформацію і повідомляти про неї слідчого, але не надає їм право її самостійної реалізовувати. Разом з тим досить поширені випадки, коли оперативні співробітники, одержавши інформацію, яка, на їхню думку, з очевидністю вказує на вчинення вбивства певною особою, або на можливе джерело доказів, намагаються її закріпити без дотримання процесуальної форми.

Результати анкетування слідчих показують, що абсолютна їх більшість (90,5%) негативно оцінюють практику самостійної реалізації оперативними підрозділами отриманої ними інформації, а найбільш розповсюдженою причиною такої оцінки є неможливість або велика складність використання отриманих відомостей як доказів (63,5% опитаних)⁴.

Що стосується вилучення оперативними співробітниками без узгодження зі слідчим предметів і документів, то неможливість чи складність їх використання в доказуванні у справах про вбивства, вчинені групою, як правило, пов'язана з

неправильним оформленням відповідних документів;

знищенням доказової інформації (відбитків, накладень мікрочастин і т. ін.) у зв'язку з неправильним поводженням з виявленими предметами;

несвоєчасним чи неправильним виконанням з тактичної точки зору вилученням, що унеможливило довести приналежність речі конкретній особі й ін.

Те ж саме стосується і затримання без узгодження зі слідчим осіб, щодо яких отримана оперативна інформація про можливу причетність до убивства. Зібрати докази, достатні для прийняття у відношенні таких осіб рішення про

¹ Кримінальна справа № 06-27562 // Архів Донецького апеляційного суду.

² Під реалізацією оперативної інформації розуміють її використання для прийняття до осіб, що перевіряються, розробляються, або вчинили правопорушення, передбачених законом та підзаконними актами заходів, а також в цілях вирішення інших завдань ОРД та досудового слідства. Див.: [90] Дусейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Харків, 2001. – С. 8.

³ Про оперативно-розшукову інформацію див.: [187] Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000 – 367 с.

⁴ Крім того, 13 % опитаних слідчих вказали на те, що неузгоджена з ними реалізація суперечить керівній ролі слідчого, а 47,5% - порушує їх тактичні задуми.

затримання, притягнення як обвинуваченого, обрання запобіжного заходу вдається далеко не завжди. У результаті злочинець може сховатися з постійного місця проживання, посилити протидію розслідуванню. Про його затримання можуть довідатися співучасники вбивства і так само перейти на нелегальне становище, позбутися компрометуючих речей і предметів, вчинити іншу протидію розслідуванню.

Слід також зазначити, що затримання особи (чи групи осіб), у відношенні якої отримана оперативна інформація про причетність до вбивства без узгодження зі слідчим, істотно дезорганізує роботу останнього. По-перше, з метою використання, хоча й істотно послабленого, фактора раптовості, слідчий змушений негайно допитувати доставлену до нього особу, не маючи при цьому часу для якісної підготовки до цього. По-друге, у таких ситуаціях, як правило, виникає необхідність у невідкладному проведенні й інших слідчих дій, які вимагають одержання санкцій, виклику свідків і т. ін. По-третє, слідчий, якого працівники оперативних підрозділів поставили перед фактом доставляння до нього підозрюваної у вбивстві особи, не завжди може перенести на інший час заздалегідь заплановані в інших справах заходи (особливо, коли вони пов'язані з закінченням процесуальних строків або проведенням слідчої дії, що потребує значної організаційної підготовки).

Деякою мірою такому становищу на практиці сприяє думка, згідно з якою реалізація даних, отриманих у процесі ОРД є винятковою прерогативою оперативних підрозділів. Так, на думку деяких авторів практика залучення слідчого до реалізації оперативних матеріалів є неправильною [55, с. 23]¹. С.В. Бородін вважає, що для слідчого поняття "реалізація" не існує, і закон не покладає на нього обов'язок брати участь у вирішенні цього питання [34, с. 23]². Висловлені також думки про те, що відомості, здобуті в результаті ОРЗ повинні використовуватися лише в оперативних цілях [280, с. 19]³, а надання слідчому

¹ [55] Взаимодействие следователей прокуратуры и органов милиции при расследовании и предупреждении преступлений / Под ред. И.И. Карпеца, А.Н. Шейкина. – М., 1964. – С.23

² [34]Бородин С.В. Основы взаимодействия следственных и оперативных аппаратов органов охраны общественного порядка // Вопросы взаимодействия оперативных и следственных подразделений в борьбе с преступностью (материалы научно-практической конференции). – Ашхабад, 1968. – С. 23.

³ [280] Ясинский Г. Взаимодействие следователя МООП и органа дознания // Социалистическая законность. – 1974. – № 7. – С. 19.

нереалізованих оперативних матеріалів може викликати перетворення слідчих у додаток оперативних служб міліції [103, с. 18-19]¹.

На наш погляд, необхідність участі слідчого в реалізації оперативно-розшукової інформації обумовлена змістом тієї ж ст.114 КПК України, що вказує на слідчого, як єдину особу, зобов'язану визначати напрямки розслідування. Крім того, ніхто краще за слідчого не може знати обставин справи, безпосередньо оцінити докази в їх сукупності, приймати оптимальні та ефективні рішення з правових питань [232, с. 121]². Тому саме слідчий може найбільш кваліфіковано вирішити наступні питання:

які докази можуть бути отримані в результаті реалізації конкретної оперативної інформації і яким шляхом;

у який момент найбільш доцільно реалізувати інформацію з максимальною користю для доказування;

які умови і яким шляхом створити для підвищення доказового значення інформації, яку планується отримати в результаті реалізації (спланувати тактичну операцію).

На те, що незалежно від джерел одержання, оперативно-розшукові дані реалізуються слідчим у процесі розслідування звертається увага і деякими теоретиками ОРД³.

Суттєву роль в усуненні слідчого від реалізації оперативної інформації відіграє також прагнення оперативних працівників вирішувати в першу чергу свої функціональні завдання на шкоду взаємодії [13, с. 107]⁴ і її кінцевим цілям. Затримавши конкретну особу й одержавши від неї зізнання (часто дуже неконкретного характеру), оперативні працівники вважають, що цього достатньо для пред'явлення обвинувачення, і, отже, злочин можна вважати розкритим, а своє завдання виконаним.

Аналіз практики свідчить про те, що найбільший ефект у реалізації

¹ [103] Землянський П., Саг Г., Береський Я. Процесуальні і криміналістичні аспекти невідкладних і первинних слідчих дій // Радянське право. – 1991. – № 10. – С. 18-19.

² [232] Слинко С.В. Кримінально-процесуальні проблеми забезпечення процесуальної самостійності слідчого // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. – № 4. – Донецьк: ДІВС МВС, 2002. – С. 121.

³ Див. праці А.Г. Лекаря.

⁴ [13] Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розсыльная деятельность: правовой анализ. – Киев: РИО МВД Украины, 1994. – С. 107.

оперативно-розшукової інформації досягається за спільної участі слідчого й оперативних підрозділів. При дотриманні цієї умови реалізація не зводиться до простого затримання певної особи (чи групи) та її доставляння до правоохоронних органів, а здійснюється як комплекс чітко спланованих, об'єднаних єдиним задумом, взаємозалежних слідчих дій і ОРЗ, тобто відбувається у формі тактичної операції. Як приклад, можна навести справу про убивство З., труп якого було знайдено у лісопосадці на околиці м.Донецька. Результати початкового етапу розслідування свідчили про те, що вбивство З., по-перше, пов'язане із заволодінням його майном, по-друге, вчинено групою щонайменше з трьох осіб. Під час роботи у справі була отримана оперативна інформація про можливу причетність до вбивства раніше засудженого Р., який у цей день висловлював намір вчинити розбійний напад на будь-кого з громадян. Вивчення слідчим і оперативним працівником особи Р. (зокрема, і кримінальних справ, у яких він раніше притягався до відповідальності) вказувало на низьку імовірність одержання від нього правдивих показань (зокрема, про співучасників) і виявлення в нього викраденого майна. Тоді була спланована і проведена тактична операція, заснована на наступному припущенні: якщо Р. довідається про те, що ним цікавляться правоохоронні органи, то спробує сповістити про це співучасників або вдасться добути інші докази його причетності до вбивства. З цією метою Р. був викликаний слідчим на допит з таким розрахунком, щоб у його розпорядженні мався певний час. Одночасно за ним було встановлене спостереження. За трьома адресами, що Р. відвідав після виклику, були проведені обшуки, а мешкаючи там особи допитані. Двоє з них виявилися співучасниками вбивства (у них були знайдені речові докази і вони зізналися у вчиненні злочину), а третя – знайомою Р., у якої він зберігав викрадене майно. Слід зазначити, що проведення обшуків за місцем проживання і роботи Р., а також у його родичів не мало позитивних результатів, а сам він визнав свою участь у вчиненні групового вбивства лише наприкінці досудового слідства, зрозумівши, що повністю викритий¹. Дані обставини дають підставу припустити, що передчасне затримання

¹ Кримінальна справа № 05-27352 // Архів Донецького апеляційного суду.

Р., без проведення додаткових заходів, навряд чи призвело б до успіху.

Таким чином, спільна участь слідчого й оперативних працівників у реалізації оперативної інформації істотно підвищує ефективність взаємодії і дозволяє найбільш повно вирішувати завдання кримінального судочинства. У зв'язку з викладеним вважаємо, що доповнення кримінально-процесуального закону формулюванням, яке зобов'язує оперативні підрозділи узгоджувати проведення гласних ОРЗ зі слідчим, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа¹, позитивно позначиться на ефективності взаємодії, оскільки

по-перше, вимога погодженості дій, що є головною сутнісною характеристикою взаємодії, буде закріплена в Законі;

по-друге, зазначене положення буде сприяти більш чіткому розмежуванню повноважень взаємодіючих суб'єктів і найбільше відповідати процесуальному становищу і керівній ролі слідчого.

Проблемою в практичній реалізації даної форми взаємодії під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, є несвоєчасне інформування органом дізнання слідчого про результати оперативно-розшукових заходів, проведених у порядку ст.104 КПК України. Причому, якщо для інформування слідчого МВС про результати проведення заходів за його дорученням хоча б відомчі нормативні акти встановлюють десятиденний термін [108]², то стосовно заходів, які виконуються ініціативно, термін узагалі не визначений. Як наслідок, слідчий нерідко повідомляється про результати проведених заходів із запізненням, іноді після кількарізних письмових нагадувань з його боку³.

Зазначені фактори негативно впливають на організацію взаємодії між слідчим і оперативними підрозділами, свідчать про порушення інформаційних зв'язків його системи, вказують на неналежний контроль з боку начальників органів дізнання за дотриманням кримінально-процесуального законодавства. Вирішенню цього питання, на наш погляд, могло б послугувати закріплення у

¹ Раніше аналогічна пропозиція була висловлена М. Погорельським ([202] Погорельський М. Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – № 9. – С. 47-49).

² [108] Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів. Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006р.

³ Цей факт спостерігався у 24 % вивчених кримінальних справ.

відомчому нормативному акті обов'язку органу дізнання негайно повідомляти слідчого про результати ініціативно проведених оперативно-розшукових заходів. Одночасно слід встановити персональну відповідальність начальника органу дізнання за своєчасність надання інформації слідчому. Дане положення скоротило б зайве переписування слідчого з органом дізнання, сприяло б підвищенню відповідальності оперативних працівників за проведену роботу, стабілізувало інформаційні зв'язки між взаємодіючими суб'єктами, що підвищило б і ефективність взаємодії в цілому.

При практичній реалізації під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб, форми взаємодії, що розглядається, залишається проблемним питання про форми й обсяги надання слідчому інформації, отриманої в процесі оперативно-розшукової діяльності. Основний відомчий нормативний акт, що регламентує діяльність слідчого й оперативних підрозділів при розслідуванні неочевидних вбивств, – Інструкція з організації розкриття і розслідування навмисних убивств, затверджена наказом МВС і Прокуратури УРСР від 06.10.1990 р. № 15-18/303 – на це не вказує. У іншому нормативному документі - Інструкції з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів¹ говориться: "Орган дізнання, який отримав оперативно-розшуковим шляхом інформацію у справі про злочин, що розслідується слідчим, або про інші факти злочинної діяльності підозрюваних (обвинувачених) у цій же справі, зобов'язаний своєчасно ознайомлювати з нею слідчого та вживати заходів до виключення розголошення джерел і засобів її одержання".

Однак, по-перше, даний нормативний акт поширюється лише на взаємодію оперативних підрозділів зі слідчими МВС. По-друге, наведене в ньому формулювання має занадто загальний характер. Питання про те, у якій формі знайомити слідчого з оперативно-розшуковою інформацією, у яких межах (цілком чи частково), а головне, які документи повинні надаватися слідчому, в ньому не вирішено. Не зрозуміле і питання про те, чи вживає орган дізнання "заходи для

¹ Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006 р.

недопущення розголошення джерел і способів" одержання інформації перед слідчим. Якщо виходити з буквального розуміння формулювання Інструкції і суворо слідувати їй, то слідчому повинні надаватися тільки узагальнені довідки (рапорти) за результатами проведених ОРЗ. Такий висновок ґрунтується на тому, що в оперативних документах у тому чи іншому ступені мається вказівка на джерело і спосіб одержання інформації.

Аналіз літературних джерел показує, що питання про форми й обсяг ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами дотепер залишається дискусійним. Деякі автори вважають недоцільним ознайомлення слідчого з матеріалами, добутими оперативно-розшуковим шляхом у зв'язку з їх можливим впливом на внутрішнє його переконання, небезпекою зрощування оперативно-розшукової і процесуальної функцій, розголошення сил, засобів і методів ОРД. Не вдаючись до критичного аналізу наведених аргументів [19, с. 96-99; 168, с. 47]¹, відзначимо, що більш обґрунтованою і такою, що більш відповідає вимогам сучасної правозастосовної практики є точка зору науковців, які відстоюють необхідність ознайомлення слідчого безпосередньо з документами, що концентруються в оперативно-розшукових справах. Ще більш важливе ознайомлення слідчого з матеріалами оперативних справ під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, оскільки їхньою особливістю є, з одного боку, стрімке накопичення різноманітних відомостей, а з іншого – труднощі з виділенням із інформаційного масиву фактів, що мають значення для справи. Ознайомлення ж слідчого з оперативними документами дозволить зробити комплексний аналіз даних, виявити ті "дрібниці", що нерідко мають вирішальне значення. На користь безпосереднього ознайомлення слідчого з результатами ОРД свідчать і результати досліджень Б.А. Комлева, який вивчав зупинені кримінальні справи про вбивства, і встановив, що до розкриття цих злочинів, як правило, приводило рішення слідчого перевірити процесуальним

¹Про це див.: [276] Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. – Иркутск: Восточно-Сибирское книжное изд-во, 1978. – С. 129-130; [19] Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1994. – С. 96-99; [168] Лукьянчиков Е.Д. Основные вопросы взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных аппаратов при раскрытии неочевидных преступлений // Проблемы взаимодействия оперативных аппаратов с иными службами ОВД, с государственными и общественными организациями: МежВУЗский сборник науч. трудов.– Киев: , 1989. – С. 47.

шляхом ту інформацію, що була не повністю перевірена працівниками карного розшуку, або взагалі не перевірялася ними [126, с. 18]¹.

Разом з тим, слід чітко визначитися, що слідчому надаються для ознайомлення аж ніяк не всі оперативно-розшукові матеріали, що стосуються розслідуваної ним справи, як вважають деякі автори [232, с. 121]², а лише ті, що **відображають результати ОРД**.

Представляється, що право на ознайомлення з матеріалами ОРД повинне бути однаковим у слідчих усіх відомств, а порядок такого ознайомлення – чітко врегульований міжвідомчим нормативним актом і може бути наступним. У випадку, якщо злочин не розкритий, з метою комплексного аналізу зібраної інформації, слідчий ознайомлюється з оперативно-розшуковою справою (матеріалами) у порядку, передбаченому для ознайомлення осіб, безпосередньо не зайнятих роботою у ній (перевіряючи і т.д.). При цьому слідчому для ознайомлення надаються документи, у яких зафіксовані тільки результати ОРД (зведення, повідомлення, рапорти), і не надаються ті, що відображають безпосередньо ОРД (плани проведення ОРЗ та ін.). За результатами ознайомлення слідчий разом з оперативним працівником складає довідку-меморандум, у якій зазначаються відомості, що мають значення для справи без вказівки джерел і способів одержання. Одночасно з довідкою-меморандумом складається спільний план реалізації оперативної інформації, у якому передбачаються заходи щодо зашифровки конкретних способів її одержання. У випадку неможливості такої зашифровки (що вирішується керівником оперативного підрозділу) оперативна інформація реалізації не підлягає. З огляду на те, що результати оперативно-розшукових заходів відображаються в документах більш-менш уніфікованого характеру, можна припустити доцільність закріплення в нормативному акті переліку тих документів, які повинні надаватися для ознайомлення слідчому.

Однією з найбільш розповсюджених форм взаємодії, використовуваних при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, є

¹ [126] Комлев Б.А. Раскрытие умышленных убийств по делам, приостановленным в случае неустановления лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1988. – С. 18.

² [232] Слинко С.В. Кримінально-процесуальні проблеми забезпечення процесуальної самостійності слідчого // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. – № 4. – Донецьк: ДІВС МВС, 2002. – С. 121.

виконання доручення слідчого про проведення розшукових дій (ч.3 ст.104 КПК¹).

У літературі під дорученням слідчого розуміють його пропозицію органу дізнання провести в розслідуваній справі відповідну розшукову або слідчу дію². На нашу думку, правильніше було б говорити не про "пропозиції", а про вимогу провести розшукову чи слідчу дію, оскільки доручення слідчого для органу дізнання є обов'язковими.

Поширеність даної форми взаємодії при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності³, пояснюється тим, що вона передбачена Законом, нескладна в організації і виникає з ініціативи слідчого, у провадженні якого знаходиться справа. Разом з тим, при реалізації цієї форми взаємодії на практиці виникає ряд проблем. Так, за даними О.В.Бауліна і Н.С. Карпова позитивні результати при виконанні доручень слідчого про розшукові дії були досягнуті лише в 10,7% випадків [16, с. 200]⁴ .

Серед елементів, що утворюють досліджувану форму взаємодії, істотний вплив на її ефективність мають: а) зміст доручення; б) форма доручення.

Зміст доручення – це обсяг наявних у ньому відомостей. Зміст доручення слідчого про проведення розшукових дій у справі про неочевидне вбивство, вчинене групою, перш за все повинен відповідати загальним вимогам до нього. Викладаючи ці вимоги, багато авторів зазначають, що в дорученні повинні міститися інформація, необхідна для його виконання, і ті завдання, вирішення яких доручається органу дізнання [59, с. 10-11]⁵. Однак цього недостатньо, оскільки, як справедливо констатувалося в літературі, доручення слідчого органу дізнання є його процесуальним рішенням [172, с. 6; 153, с. 12-14]⁶ і, через вимоги

¹ Правовою основою цієї форми взаємодії, крім КПК, є положення п. 11 ст.10 Закону України "Про міліцію" та п. 2 ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

² Міхєєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997р. / Відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 180.

³ Ця форма взаємодії використовувалась у 86 % вивчених кримінальних справ. Решту становлять кримінальні справи у яких злочинці були затримані протягом перших трьох діб після вчинення вбивства. Середній показник кількості доручень слідчого у одній кримінальній справі становить 3,96.

⁴ [16] Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Монографія / Під заг. ред. З.Д. Смітєнко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 200.

⁵ Див., наприклад: [59] Вологин С.М., Сивачев А.В. Взаимодействие следователя, оперативного работника уголовного розыска и эксперта-криминалиста при установлении лица, совершившего квартирную кражу. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985. – С. 10-11.

⁶ [172] Манаев Ю.В. Законность и обоснованность процессуальных решений следователя. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1977. – С. 6; [153] Кузьмин Г.А. О сущности и форме процессуальных решений следователя // Закон и право. – 2002. – № 1. – С. 12-14.

до останніх, повинне бути мотивованим [214, с. 24]¹. Значення мотивування полягає також у тому, що, по-перше, від нього залежить відношення до доручення безпосереднього виконавця (оперативного працівника), усвідомлення ним значення і важливості його своєчасного виконання [43, с. 7]², а, по-друге, відсутність мотивування ускладнює розуміння оперативними працівниками органів дізнання завдань і мети взаємодії, що негативно впливає на її ефективність [202, с. 47]³.

Дослідження взаємодії слідчого й оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, показує, що результативність виконання доручення про проведення розшукових дій знаходиться в прямій залежності від його конкретності, яку, на нашу думку, також слід розглядати як вимогу до змісту доручення [150, с. 204]⁴. У більшості праць з криміналістики та кримінального процесу вказується, що слідчий має право лише ставити органу дізнання цілі і завдання, не вирішуючи питання про способи і форми їх виконання [81, с. 3; 159, с. 117; 141, с. 495]⁵. На практиці це призводить до того, що в дорученні слідчий вимагає від оперативних підрозділів вжити необхідні оперативно-розшукові заходи для встановлення злочинця (свідків, особи загиблого тощо). Представляється, що доручення з подібними формулюваннями не сприяють ефективній взаємодії. По-перше, згідно ст.104 КПК України на органі дізнання і так лежить обов'язок з метою встановлення злочинця продовжувати проведення оперативно-розшукових дій. У цьому відношенні доручення з проханням "прийняти необхідні оперативно-розшукові заходи" нових завдань перед оперативними підрозділами не ставить і, власне кажучи, є зайвим листуванням. По-друге, доручення з таким формулюванням суперечить положенню закону, що покладає на слідчого обов'язок визначати

¹ [214] Рогожин В.А. Взаимодействие следователей с органами дознания при расследовании преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1985. – С. 24.

² [43] Быков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органа дознания. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1986. – С. 7.

³ [202] Погорельский М. Межі доручень слідчого органам дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – №9. – С. 47.

⁴ [150] Кубарев І.В. Доручення слідчого органу дізнання при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України: Науково-теоретичний журнал. Вип.1. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – С. 204.

⁵ [81] Деякі питання розслідування умисних вбивств на сучасному етапі (методичні рекомендації). – Київ: Генеральна прокуратура України, 2001. – С. 3; [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970 – С.117; [141] Криминалістика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М., 1999. – С. 495.

напрямки розслідування. Таке доручення перекладає цей обов'язок на оперативного працівника, змушуючи його висувати версії про особу злочинця, визначати коло осіб, серед яких його слід шукати, самостійно намічати проведення заходів

Тому правильною слід визнати іншу точку зору, відповідно до якої, якщо доручення про здійснення розшукових дій тісно пов'язане з застосуванням непроцесуальних заходів гласного характеру, то в самому дорученні слідчий вправі вказати, в який саме спосіб доцільно виконати доручене завдання [80, с. 82]¹. Так, слідчий може вказати в дорученні, що з метою встановлення свідків і очевидців необхідно опитати громадян, що проживають і працюють на прилеглий до місця події території, чи перевірити готелі з метою встановлення особи непізаного трупа. Тобто слідчий повинен максимально точно визначити обсяг і характер дій, що доручаються, а при неможливості цього – максимально точно сформулювати завдання².

На користь такого підходу свідчать і результати анкетування слідчих. З числа опитаних практичних працівників аналогічної точки зору дотримуються 63,5%. Разом з тим, тільки у 30% вивчених кримінальних справ доручення слідчого про проведення розшукових дій містили вказівки на заходи, які слід виконати. Думається це пов'язано з тим, що багато слідчих не достатньо інформовані про можливості і зміст оперативно-розшукової діяльності³, що утрудняє визначення конкретних заходів, які можуть бути доручені оперативним підрозділам.

Перелік конкретних заходів, які слідчий може доручити оперативним підрозділам, залежить, по-перше, від слідчої ситуації, а по-друге, – від завдання, що підлягає вирішенню. У справах про вбивства, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, типовими завданнями, на вирішення яких спрямоване доручення слідчого про здійснення розшукових дій, є

а) встановлення особи загиблого (перевіркою за обліками зниклих безвісті

¹ [80] Дербенев А.П. Пределы поручения следователя органа дознания // Правоведение. – 1983. – № 4. – С. 82.

² Кубарев І.В. Взаємодія слідчого ОВС з працівниками карного розшуку // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – № 2. – Донецьк: ДІВС МВС., 2002. – С.227

³ На цю обставину зверталась увага у юридичній літературі, зокрема, в працях І.Ф. Герасимова.

осіб й іншими обліками криміналістичного й оперативно-розшукового призначення; орієнтування інших ОВС; пред'явлення фотознімка трупа, його одягу та інших речей громадянам, які мешкають або працюють на певній території чи об'єкті й т.ін.);

б) установлення способу життя потерпілого і його зв'язків (шляхом опитувань його знайомих; установлення таких осіб із записів у телефонних і адресних книжках потерпілого, у місцях його минулого навчання, роботи, військової служби, місцях, де він часто проводив час);

в) установлення місцезнаходження трупа або його частин (прочісування й огляд різних територій, акваторій та інших об'єктів; орієнтування особового складу суміжних ОВС і т.ін.);

г) встановлення причетних до вчинення вбивства осіб (груп) (за зв'язком з місцем вчинення злочину, за зв'язком з жертвою, серед контингенту осіб антисоціальної спрямованості і т.ін.);

д) установлення співучасників (головним чином, шляхом виявлення і вивчення зв'язків підозрюваного в різних сферах життя – побутовій, діловій, за минулою судимістю і т.ін.; шляхом вивчення різних обліків, записних книжок, зняття інформації з каналів зв'язку, а також шляхом організації спостереження за підозрюваною особою);

е) установлення свідків, очевидців, знарядь і засобів злочину, викраденого майна й інших джерел криміналістично значимої інформації (шляхом проведення подвірньо-поквартирних обходів, обстеження різних об'єктів і територій, використання засобів масової інформації і т. ін.).

Ще раз підкреслимо, що слідчий вправі доручити оперативним підрозділам проведення лише гласних розшукових дій, під якими слід розуміти непроцесуальні заходи, здійснення яких зберігається в таємниці від осіб, переслідуваних у кримінальному порядку, а від інших осіб (потерпілих, очевидців, представників громадськості й ін.) лише у випадках, якщо їхня поінформованість загрожує розголошенню матеріалів попереднього слідства [80,

с. 82]¹. Щодо проведення заходів негласного характеру, то слідчий дійсно не вправі давати тут будь-які конкретні вказівки. Однак слід зазначити обґрунтованість точки зору О.М. Ларіна, який вважає, що у відповідних випадках у дорученні вказується, що необхідні дії повинні бути проведені негласно [159, с. 117]². Необхідно тільки уточнити, що слід вести мову про негласне вирішення поставлених у дорученні завдань, а не про негласне виконання дій.

Форма доручення. Чинний КПК України, на відмінність від КПК більшості колишніх республік СРСР, не містить вказівки на письмове оформлення доручення органу дізнання. Ця обставина дала підставу деяким авторам говорити про допустимість усної форми таких доручень і вказівок [266, с. 36]³. З іншого боку, Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" зобов'язує підрозділи, що здійснюють ОРД "виконувати **письмові** (виділено мною – І.К.) доручення слідчого”.

Визнаючи необхідність дотримання вимог закону щодо письмової форми доручення, деякі автори висловилися за ряд виключень з цього загального правила. Так, С.М. Вологін і А.В. Сивачев вважають, що вирішення питання про те, яка форма доручення – усна чи письмова, у кожному конкретному випадку найбільш прийнятна, залежить від змісту доручення (вказівки), ситуації, що склалася і конкретних обставин [59, с. 10]⁴. На думку В.М. Бикова відступ від письмової форми доручення може мати місце у випадках, коли необхідне доповнення, уточнення, чи часткове скасування раніше дорученого завдання, а також, коли доручення дається члену СОГ [43, с. 25]⁵. Висловлена також думка про доцільність закріплення в КПК України усної форми доручень слідчого органу дізнання⁶.

Наведені точки зору про допустимість усної форми доручення, на наш погляд, є невірними. Аналогічно слід розцінювати і п.6.19.3. Інструкції з

¹ [80] Дербенев А.П. Пределы поручения следователя органа дознания // Правоведение. – 1983. – № 4. – С. 82.

² [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С.117.

³ [266] Чувилев А.А. Взаимодействие следователя ОВД с милицией. – М: Московская высшая школа милиции МВД СССР, 1981. – С. 36.

⁴ [59] Вологін С.М., Сивачев А.В. Взаимодействие следователя, оперативного работника уголовного розыска и эксперта-криминалиста при установлении лица, совершившего квартирную кражу. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985 – С. 10.

⁵ [43] Биков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органа дознания. –Омск: ВШ МВД СССР, 1976. - С. 25.

⁶ Саїнчін О.С. Особливості початкового етапу розкриття вбивств, виконаних на замовлення: Навчальний посібник. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 120.

організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів¹, згідно з яким: "З метою скорочення листування в органах внутрішніх справ передбачити виконання завдань слідчих, не пов'язаних із проведенням слідчих дій, за їх усними запитами". Не торкаючись питання про те, що відомчий нормативний акт суперечить положенням Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", відзначимо, що причини, за яких письмова форма є переважною, і саме вона повинна бути закріплена в КПК, наступні:

відповідно до закону "Про оперативно-розшукову діяльність" тільки письмова форма доручення породжує обов'язок органу дізнання провести оперативно-розшукові заходи. З іншого боку доручення є процесуальне рішення слідчого, що породжує кримінально-процесуальні відносини і тому воно повинне мати письмову форму;

письмова форма доручення пояснює участь працівників органу дізнання в проведенні слідчих і розшукових дій у справі, яка знаходиться у провадженні слідчого [11, с. 25]². Без письмового доручення важко оформити результати взаємодії.

письмова форма дозволяє чітко викласти зміст доручення, надати необхідні для виконання відомості, визначити завдання, які підлягають вирішенню, що сприяє їх правильному з'ясуванню виконавцем, дозволяє не допустити їх двоякого тлумачення;

письмова форма створює необхідні умови для контролю за якістю і своєчасністю виконання доручення слідчого;

дозволяє простежити своєчасність і правомірність рішення слідчого, дотримання їм своєї компетенції, дає можливість розмежувати відповідальність суб'єктів взаємодії за прийняті рішення і проведені дії;

адресатом доручення є начальник органу дізнання, який передає доручення начальнику оперативного підрозділу, а той – безпосередньому виконавцю. При

¹ Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006 р.

² [11] Балашов А.Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений. – М.: Юрид. лит, 1979. - С. 25.

усній формі доручення втрата і перекручування його первісного змісту неминучі; у випадку передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому, останній просто не буде знати, які завдання вже дорученні оперативним підрозділам.

Єдиною обставиною, що виправдовує відступ від письмової форми доручення, є, як справедливо відзначає О.М. Ларін, необхідність діяти негайно, за якої слідчому і оперативному працівнику не до листування, а доручення й інформацію доводиться передавати і приймати усно, телефоном і т.ін. [159, с. 70]¹. Проте і в цьому випадку доручення і результати його виконання повинні бути пізніше оформлені письмово.

Існує точка зору, відповідно до якої затверджений начальником органу дізнання план слідчих дій і оперативно-розшукових заходів заміняє доручення [159, с. 113; 20, с. 10]², що уявляється досить спірним. Згідно з КПК процесуальні відносини між слідчим, начальником органу дізнання і безпосереднім виконавцем породжує тільки доручення слідчого. План же породжує лише адміністративні відносини між начальником органу дізнання, що його затвердив, і виконавцем, як підлеглою особою, і тому доручення замінити не може. Якщо розшукові дії органу дізнання згідно з планом можна розглядати, як проведені в порядку ст.104 КПК України, то єдина підстава для проведення ним слідчих дій у справі, що знаходиться у провадженні слідчого – це доручення останнього. У протилежному випадку ці слідчі дії розглядаються як проведені не уповноваженою на те особою, а їхні результати вважаються неприпустимими як докази. І хоча спільне планування і є ефективним способом узгодження дій взаємодіючих суб'єктів, але в даному випадку очевидне змішування організаційних і процесуальних форм взаємодії, про неприпустимість чого мова йшла раніше.

При розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності використовується і така процесуальна форма взаємодії, як *виконання доручень*

¹ [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 70.

² [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 113; [20] Бедняков Д.И. Горбачев А.В. Взаимодействие оперуполномоченного БХСС и следователя: правовые и организационные вопросы. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1988. – С. 10.

слідчого про проведення слідчих дій (ч.3 ст.114 КПК)¹.

Розглядаючи дану форму взаємодії, необхідно відзначити, що збір, фіксація і, тим більше, оцінка доказів, є обов'язком слідчого, і доручення проведення слідчих дій оперативним підрозділам слід розглядати як виключення з загального правила, оскільки ця діяльність не є основною їх функцією. Тому в даному випадку не можна погодитися з запропонованим О.М. Ларінім правилом: не робити нічого того, що може бути доручено іншим компетентним і підготовленим працівникам [159, с. 102]². Слідування такому правилу на практиці може привести до виникнення кримінальних справ, подібних до справи про навмисне вбивство гр-на К., вчинене 2002 р. на території одного з районів Донецької області. З 60 допитів, здійснених у даній справі, 44 були проведені працівниками міліції³. Необхідно також мати на увазі, що в подібних ситуаціях порушується важливий принцип кримінального процесу – безпосередність (втрачається можливість сприйняття доказів особисто слідчим).

Разом з тим, використання розглянутої форми взаємодії при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, об'єктивно обумовлено високою інтенсивністю самого процесу розслідування⁴. У таких умовах виконати всі необхідні дії оперативно вдається не завжди, навіть якщо в справі працює група слідчих, у зв'язку з чим проведення деяких з них доводиться доручати оперативним працівникам. Однак виникає питання, проведення яких слідчих дій може бути доручено оперативним працівникам.

Довгий час дискусія з цього приводу була пов'язана з переліком невідкладних слідчих дій, що містився в ст.104 КПК до 1993 року. В даний час цей аспект проблеми втратив свою актуальність, оскільки нова редакція названої норми хоча і зберегла поняття невідкладних слідчих дій, але вже не вказує, які саме з них є такими. Проте в криміналістичному плані проблема залишається невирішеною. У правозастосовній практиці вона має два взаємозалежних аспекти:

¹ Правовою основою цієї форми взаємодії є також положення ст. 11 Закону України "Про міліцію", що надає міліції право: "...9) проводити в порядку провадження дізнання і за дорученням слідчих органів у кримінальних справах обшуки, вилучення, допити та інші слідчі дії відповідно до кримінально-процесуального законодавства". Див.: [47]Бюлетень законодавчої та юридичної практики України. – 2001. - №8: законодавство України про судову і правоохоронну діяльність. – С. 245.

² [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С.102.

³ Протокол оперативної наради при прокурорі Донецької області від 20.09.2002 р. // Архів УКР УМВС України в Донецькій області.

⁴ Див. підрозділ 1.2.

з одного боку мають місце випадки, коли слідчі надмірно завантажують оперативні підрозділи невластивою їм слідчою роботою; з іншого боку – досить часті дорікання на неякісне виконання оперативними співробітниками доручених слідчих дій.

Спроби вирішити зазначене питання привели до виникнення декількох точок зору. На думку одних авторів, слідчий вправі доручати органу дізнання проведення будь-яких слідчих дій у випадку відсутності в нього можливості провести їх особисто [46, с. 28; 92, с. 6]¹. Інші уточнюють, що слідчий не має вправа доручати органу дізнання визнання певних осіб учасниками процесу, застосування запобіжних заходів, ознайомлення учасників з матеріалами справи [178, с. 180]². Ще одна група науковців вважає, що органу дізнання не можна доручати виконання слідчих дій, які вимагають особливо вмілого і кваліфікованого виконання, зокрема допит обвинувачуваного, огляд місця події, відтворення обстановки й обставин події, пред'явлення для впізнання [279, с. 203]³.

З першою з зазначених точок зору погодитися не можна, оскільки в ній закладений дуже невизначений критерій – відсутність у слідчого можливості провести дії особисто. Що стосується другої точки зору, то слід зазначити, що визнання осіб учасниками процесу й інші зазначені дії, на нашу думку, відносяться не до слідчих, а до процесуальних⁴, і не можуть бути доручені оперативним підрозділам вже із самого змісту ст.114 КПК. Хибним, на нашу думку, є і твердження, що пов'язує повноваження слідчого з переліком слідчих дій, які вимагають особливо вмілого проведення. Так, до даного переліку не віднесено допит свідка, хоча було б явно недоцільним доручати органу дізнання допит єдиного очевидця вбивства. З іншого боку, проведення відтворення обстановки й обставин події не завжди вимагає особливих навичок і кваліфікації і

¹ [46] Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1977. - С. 28; [92] Есина А.С. Каким должно быть отдельное поручение следователя? // Российский следователь. – 2002. – № 2. – С. 6.

² [178] Михеенко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та Постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997р. / Відп. редактори В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – К.: Юрінком Унтер, 1997. – С. 180.

³ [279] Яблоков Н.П. Криминалистика. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 2000 – С. 203.

⁴ Ми поділяємо точку зору, згідно з якою слідчими є лише ті з процесуальних дій, які, на відміну від інших (обрання запобіжного заходу, роз'яснення прав учасникам процесу та ін.) спрямовані на виявлення, перевірку та закріплення доказів. [231] Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 5.

може бути доручено оперативним співробітникам¹.

На наш погляд, можливість і доцільність доручення оперативному підрозділу проведення конкретної слідчої дії повинна визначатися з урахуванням низки факторів.

Насамперед необхідно визначити виняткову компетенцію слідчого, тобто ті слідчі дії, які він за будь-яких обставин зобов'язаний виконати сам. До таких, на нашу думку, відноситься лише призначення експертиз, оскільки це вимагає винесення постанови з вказівкою мотивів і підстав прийнятого рішення (ст.130, 196 КПК), вибору експертної установи, формулювання питань, а отже, передбачає особисту участь слідчого. Слідчий повинний проводити сам (але в особливих випадках можуть бути і виключення)

допит підозрюваного, обвинувачуваного що обумовлено винятковою криміналістичною значимістю їх показань, а також вимогою закону, який зобов'язує слідчого перевіряти їхні доводи;

очні ставки, відтворення обстановки й обставин події з метою перевірки показань чи реконструкції дій учасників (дані слідчі дії здебільшого необхідні для перевірки доказів).

Наступне, це ті обставини, за яких слідчому доцільно доручати проведення слідчих дій оперативним підрозділам, до яких, на наш погляд, відносяться

необхідність проведення декількох слідчих дій одночасно, або за обмежений час;

слідчі дії безпосередньо впливають із проведених оперативним підрозділом розшукових дій² ;

дії, що потребують від слідчого значних витрат сил, засобів і часу, яких він на цей момент не має (наприклад, пов'язані із виїздом у відрядження).

Недоцільно доручати оперативним підрозділам проведення слідчих дій що потребують детального знання матеріалів кримінальної справи;

складних у тактичному відношенні (що аж ніяк не залежить від виду слідчої

¹ Так, проведення цієї слідчої дії з метою встановлення та фіксації місця, яке сумнівний свідок назвати не може, але стверджує, що знає, як до нього прослідкувати, може бути доручено оперативному працівнику.

² Так, наприклад, при плануванні затримання підозрюваного в іншому регіоні оперативним працівникам доцільно доручити його особистий обшук та допит осіб, що мешкають у приміщенні, в якому буде проводитися затримання.

дії, а визначається особливостями слідчої ситуації);

пов'язаних з одержанням інформації з найбільш значимих джерел.

З урахуванням викладених обставин і конкретної слідчої ситуації слідчий повинен визначити, які слідчі дії доцільно доручити оперативним підрозділам, а які проводити особисто. Вивчення кримінальних справ про вбивства, вчинені групою, показало, що найбільш часто оперативним підрозділам доручалися такі слідчі дії, як: виїмка – 30 %, обшук – 26, допити свідків – 20, різні види оглядів – 10%. У 12 % вивчених кримінальних справ проведення слідчих дій органам дізнання не доручалося.

Разом з тим, не приймаючи особистої участі в проведенні слідчої дії, слідчий, проте, повинен ужити заходів до забезпечення їхньої максимальної ефективності (особливо, якщо вони проводяться в рамках тактичної операції). Для цього, на наш погляд, необхідно наступне.

По-перше, за наявності можливості, доцільно вплинути на вирішення питання про виконавця доручених слідчих дій (як правило, це має місце при взаємодії в рамках слідчо-оперативної групи), з огляду при цьому як на ділові (наявність досвіду, рівень підготовки, спеціалізація), так і особисті (уміння встановлювати психологічний контакт, уважність й ін.) якості співробітника.

По-друге, варто провести інструктаж виконавців, що є важливим засобом підвищення ефективності дорученої дії¹. З огляду на характер помилок, що допускаються, серед питань, яких слід торкнутися під час інструктажу, можна виділити наступні: а) про порядок проведення слідчої дії (необхідність запропонувати перед початком обшуку добровільно видати шукане, особі, яка пред'являється для впізнання – зайняти будь-як місце серед статистів); б) про очікуваний слідчим результат слідчої дії; в) про дії у випадку виникнення тієї чи іншої ситуації (відмови видавати предмети і документи під час виїмки, спроби знищити предмети під час обшуку, відмови від підпису протоколу тощо), виникнення обставин, що вимагають негайного реагування; г) про обсяг

¹ На корисність усного інструктажу виконавців, який доповнює письмове доручення, вказують деякі автори. (Див.: [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 118; [59] Вологин С.М., Сивачев А.В. Взаимодействие следователя, оперативного работника уголовного розыска и эксперта-криминалиста при установлении лица, совершившего квартирную кражу. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985 – С. 11).

інформації, яку слід повідомити (чи не слід повідомляти) особам, які беруть участь у слідчій дії; г) про порядок застосування технічних засобів і прийоми роботи з ними (наприклад, під час звукозапису показань тяжкопораненого потерпілого); д) про порядок і особливості протоколювання слідчої дії (фіксації особливих прикмет виявлених предметів і т.ін.); є) про прийоми і способи вилучення, упакування, транспортування виявлених слідів, що виключають їх знищення.

І останній момент стосовно аналізованої форми взаємодії. У літературі була висловлена точка зору, відповідно до якої оперативний працівник у деяких випадках може провести слідчі дії без доручення слідчого, чи незазначені в дорученні [148, с. 30; 16, с. 154]¹. Вважаємо, що це є незаконним, і, відповідно, тягне неприпустимість результатів слідчої дії як доказу. На це прямо вказав Пленум Верховного Суду України, віднівши докази, зібрані і закріплені неуповноваженою на це особою до неприпустимих [209]². Аналогічним шляхом йде і судова практика, вбачаючи істотне порушення кримінально-процесуального законодавства в здійсненні органом дізнання слідчих дій у справі, що знаходиться у провадженні слідчого без доручення останнього [189, с. 79]³.

Сприяння слідчому при виконанні окремих слідчих дій (ч.3 ст.114 КПК), як процесуальна форма взаємодії, також використовується під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб, і полягає в створенні необхідних умов для проведення окремих слідчих дій, а також в особистій участі в їх проведенні.

Результати анкетування слідчих показали, що у справах досліджуваної категорії співробітники оперативних підрозділів найчастіше сприяють під час проведенні наступних слідчих дій: обшуку – 78,5 % опитаних; огляду місця події – 64 ; інших видів огляду – 47; виїмки – 46,5; допитів – 27,5%.

Зміст конкретних заходів, що сприяють слідчому у проведенні слідчої дії,

¹ [148] Кругликов А.П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 30; [16] Баулін О.В. Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Монографія / Під заг. Ред. З.Д. Смітєнко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. - С. 154.

² [209] Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 листопада 1996 року № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973-1998). Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – №11. – С. 58-64.

³ [189] Омеляненко Г. Улучшить качество рассмотрения дел в распорядительных заседаниях суда // Социалистическая законность. – 1989. – № 6. – С.79.

визначається характером самої слідчої дії, її метою і тією ситуацією, у якій вона проводиться. Так, під час огляду місця події оперативні співробітники здійснюють його охорону, видаляють сторонніх осіб, надають допомогу у пошуку слідів, огляді окремих ділянок. У процесі обшуку їм може бути доручено забезпечення: силового проникнення до приміщення, що обшукується; безпеки учасників обшуку; припинення спроб осіб, які знаходяться на місці обшуку, спілкування між собою, здійснення спостереження за реакцією цих осіб на ті, чи інші дії слідчого. Сприяння слідчому під час допиту може полягати в наданні допомоги у встановленні психологічного контакту з допитуваним; допомозі у використанні відомостей, отриманих оперативним шляхом; здійсненні негайної, одночасної з допитом, перевірки інформації, що повідомляються; наданні допомоги в реалізації тактичних прийомів (наприклад, шляхом "ненавмисного" повідомлення оперативним працівником слідчому певних відомостей).

Вивчення практики розслідування показало, що слідчі не завжди відображають у протоколі слідчої дії участь працівників оперативних підрозділів. Зокрема, з числа проанкетованих слідчих відповідні відомості заносять до протоколу завжди – 56%, не завжди – 34, не відображають узагалі – 14. Разом з тим, ст.85 КПК вимагає в протоколі будь-якої слідчої дії серед іншого вказувати посаду і прізвище особи, яка його проводила, а також данні осіб, що приймали в ньому участь. Кожна особа, що брала участь у слідчій дії, повинна ознайомиться з протоколом і підписати його. Отже, якщо в проведенні такої, наприклад, слідчої дії, як допит, брав участь оперативний працівник, а в протоколі допиту ця обставина не відображена і протокол зазначеною особою не підписано, у захисту виникають підстави стверджувати про неприпустимість даного протоколу допиту як доказу внаслідок порушення процесуальної форми. З іншого боку, у практиці часто виникає необхідність допиту осіб, що брали участь у проведенні слідчої дії¹ із приводу того, як вона проводилась, а відсутність відмітки в протоколі про участь у слідчій дії оперативного працівника аж ніяк не додає достовірності

¹ В більшості випадків це пов'язане з заявами зацікавлених осіб про порушення порядку їх проведення, застосуванні незаконних методів, неправильної фіксації в протоколі результатів та ін..

показанням останнього.

2.3. Слідчо-оперативна група як найбільш ефективна форма взаємодії

Слідчо-оперативні групи (далі СОГ) одержали велике поширення в діяльності правоохоронних органів на сучасному етапі, особливо під час розслідування злочинів, вчинених групою осіб¹. Передумовами до виникнення й удосконалювання даної організаційної форми взаємодії послугували: трансформація групового методу розслідування в його нову якість; практика спільних чергувань слідчих і працівників оперативних підрозділів. Твердження деяких науковців про неправомірність об'єднання в одній групі слідчих і працівників органу дізнання у зв'язку з небезпекою змішання процесуальної й оперативно-розшукової функцій, загрозою процесуальній незалежності слідчого [16, 128-129; 162, с. 130-135; 116, с. 11-12; 69, с. 12]² були піддані справедливій критиці [156, с. 15; 248, с. 70-71; 119, с. 15; 37, с. 58-59; 179, с. 11; 56, с. 81-82; 266, с. 42-48]³, а правозастосувальна практика переконливо довела ефективність роботи СОГ. У криміналістичній літературі діяльність СОГ під час розслідування як неочевидних убивств, так й інших злочинів, вчинених групою осіб, одержала високу оцінку [222, с. 23; 85, с. 5]⁴. Представляється, що це пов'язане з тим, що в рамках даних формувань взаємодія слідчих і оперативних працівників (за

¹ Так, в літературі наводяться данні, що у справах про злочини, вчинені групою осіб, СОГ створювалися в 98,8% випадків (Див.: [85] Дубинский А.Я., Шостак Ю.И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы. – Киев: КВШ МВД СССР, 1981. – С. 7-8).

² [16] Баулін О.В., Карпов Н.С. Процессуальная самостоятельность и независимость следочого та їх правові гарантії: Монографія / Під заг. Ред. З.Д. Сміттиєнко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 128-129; [162] Лискин А.А. Взаимодействие следователей с органами дознания // Совершенствование профилактической деятельности следственного аппарата: Сб. науч. тр. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1975. – С. 130-135; [116] Карнеева Л.М., Галкин И.С. Расследование преступлений группой следователей. – М.: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1965. – С. 11-12; [69] Гончаров И.Д. Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1974. – С. 12.

³ [156] Ларин А. Процессуальные вопросы соотношения следствия и оперативно-розыскной деятельности органов дознания // Социалистическая законность. – 1964. – № 7. – С.15; [248] Тихонов А. Расследование преступлений группой следователей // Социалистическая законность. – 1974. – № 6. – С. 70-71; [119] Кетиладзе К. Всеми силами // Советская милиция. – 1975. – № 3. – С. 15; [37] Бухаров Г. Опыт организации работы по раскрытию тяжких преступлений // Социалистическая законность. – 1977. – № 1. – С. 58-59; [179] Найденов В. Координация действий правоохранительных органов в борьбе с преступностью // Социалистическая законность. – 1978. – № 2. – С. 11; [56] Взаимодействие следователей с оперативными работниками органов внутренних дел / Под ред. Л.М.Карнеевой. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – С. 81-82; [266] Чувилов А.А. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией. – М.: Московская высшая школа милиции МВД СССР, 1981. – С. 42-48.

⁴ [222] Сафин Р.М. Следственно-оперативная группа как организационная форма взаимодействия органов следствия и дознания при расследовании преступлений // Российский следователь. – 2000. – № 3. – С. 23; [85] Дубинский А.Я., Шостак Ю.И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы. – Киев: КВШ МВД СССР, 1981. – С. 5.

належної організації) набуває більш тісний характер, стає більш впорядкованою, що позитивно позначається на розслідуванні в цілому. Зокрема, під час розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, створення СОГ сприяє: своєчасному й ефективному проведенню початкових слідчих дій і ОРЗ; організації й здійсненню тактичних операцій різної спрямованості; оптимізації всебічного аналізу інформації для побудови перспективних версій і планування розслідування; швидкій і ефективній перевірці висунутих слідчих версій (одночасної або в найбільш доцільній послідовності); своєчасному й швидкому реагуванню на інформацію про осіб, причетних до вчинення вбивства та інші важливі обставини, що надходить з різних джерел; комплексному використанню сил і засобів, оптимальному застосуванню методів і систем тактичних прийомів у процесі розслідування.

Проблемам створення й діяльності СОГ були присвячені окремі наукові праці, зокрема вони певною мірою досліджувалися й на дисертаційному рівні [253; 204; 120]¹. Однак багато питань, пов'язаних з їх діяльністю дотепер залишаються дискусійними в науці, діаметрально протилежно вирішуються на практиці, що не дозволяє повною мірою реалізовувати переваги даної форми взаємодії при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності².

Останнім часом деякі автори стали відносити СОГ до якихось організаційно-процесуальних форм взаємодії, аргументуючи це тим, що в їх діяльності використовуються окремі процесуальні форми (зокрема, доручення слідчого) [22, с. 136; 141, с. 496; 9, с. 15; 253, с. 12]³. Така точка зору представляється досить спірною, і насамперед, у зв'язку з виділенням організаційно-процесуальних форм. Форма взаємодії, як вказувалося раніше, може бути регламентованою КПК, і в цьому випадку бути процесуальною, або

¹ [253] Улимаев Р.Ю. Следственно-оперативные группы: правовой статус, организация и деятельность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001 – 24 с.; [204] Подоприлов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативных групп: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1991. – 22 с.; [120] Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1991. – 23 с.

² На це вказує той факт, що лише 38 % опитаних слідчих відносять СОГ до найбільш доцільних форм взаємодії з оперативними підрозділами.

³ [22] Белкин А.Р. Теория доказывания. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2000. – С. 136; [141] Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М., 1999 – С. 496; [9] Бажанов С.В. Основные направления совершенствования взаимодействия органов предварительного расследования в условиях следственно-оперативных групп. – Владимир: ВлЮИ МВД РФ, 1998. – С. 15; [253] Улимаев Р.Ю. Следственно-оперативные группы: правовой статус, организация и деятельность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001 – С. 12.

такої регламентації не мати, і належати до організаційних. Бути ж організаційно-процесуальною, тобто одночасно й регламентованою КПК і ні, форма взаємодії бути не може. Доручення слідчих у порядку ст. 114 КПК оперативним працівникам, що входять до групи, аж ніяк не надає процесуального характеру самій СОГ, а диктується необхідністю оформлення відповідно до закону будь-якої взаємодії. Слід також зазначити, що не доручення слідчого використовуються в рамках СОГ, а навпаки, СОГ створюються для більш ефективного виконання доручень слідчого¹.

Таким чином, слідчо-оперативні групи доцільно віднести до організаційних форм взаємодії. Основною нормативною базою їх створення й діяльності залишаються відомчі накази й інструкції правоохоронних органів. Ретроспективний аналіз даних актів показує, що діяльність СОГ у справах про неочевидні вбивства вперше окремо була регламентована 1985 р.² Потім цьому питанню були присвячені й інші директиви [184]³. Наразі розкриття слідчо-оперативними групами неочевидних убивств, зокрема й вчинених у співучасті, здійснюється на підставі Інструкції з організації розкриття й розслідування навмисних убивств⁴ (далі Інструкція з розкриття вбивств). Прийняття цього документа безсумнівно позитивно позначилося на організації розслідування досліджуваних злочинів. Разом з тим, слід зазначити, що Інструкція була розроблена майже 15 років тому, в інших соціально-політичних, економічних, криміногенних умовах. Ряд її положень об'єктивно не відповідають сучасним вимогам боротьби з такими тяжкими злочинами, як убивства, не враховують сучасного рівня розвитку криміналістики, містять інші недоліки⁵. Ці обставини, очевидно, і стали причинами розробки на місцях, зокрема прокуратурою та УМВС Запорізької області, самостійних інструкцій, що регламентують діяльність постійно діючих СОГ у справах про вбивства [229, с. 7]⁶. Однак такі факти носять

¹ Теж саме відноситься і до інших процесуальних форм взаємодії.

² [247] Типовая инструкция об организации работы постоянно действующих следственно-оперативных групп. Утверждена приказом МВД и Прокуратуры СССР № 13/15 – 64 от 26.06.1985 г.

³ [184] О результатах изучения работы постоянно действующих следственно-оперативных групп по раскрытию умышленных убивств. Информационное письмо прокуратуры и МВД СССР № 15-48 д-87; 1/6792 от 15.04.1989г. та ін..

⁴ Затверджена наказом МВС і Прокуратури УРСР від 06.10.1990 р. № 15-18/303

⁵ Основні недоліки інструкції будуть розглянуті нижче.

⁶ [229] Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999. – С. 7.

поодинокий характер, а документи, що видаються, також не позбавлені недоліків.

Аналізуючи діяльність СОГ у справах про вбивства, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, слід зазначити, що сутність даних формувань у юридичній літературі визначається по-різному. На думку О.М. Подопрелова СОГ є система [204, с. 15]¹, тобто певна множина елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність [261, с. 365]². Таке розуміння сутності СОГ дозволяє використати при її аналізі положення теорії управління й методологію системного підходу³, які вже показали свою ефективність у вивченні практики боротьби зі злочинністю [273; 30; 221]⁴. Досягнення рівня системи в діяльності СОГ істотно підвищує ефективність розслідування, оскільки при цьому створюється єдине ціле, що має властивості, відсутні в елементів і відносин, які їх утворюють [136, с. 21]⁵.

Розгляд СОГ як системи передбачає аналіз її системних ознак. У філософській літературі наводяться різні переліки системних ознак, однак до основних можна віднести: цілісність системи, наявність структури, взаємозв'язок системи із середовищем та ієрархічність [32, с. 464; 261, с. 366]⁶. Розглянемо їх докладніше.

1. Цілісність полягає в неможливості звести властивості системи до сукупності властивостей її елементів. Стосовно СОГ, що розслідує вбивство, вчинене групою осіб⁷, це означає, що елементи, з яких вона складається, самі по собі мають різні функції (процесуальну й оперативно-розшукову), і реалізація кожним саме своїх функцій забезпечує ефективність діяльності системи⁸. В якості елементів СОГ, на наш погляд, варто виділити: а) слідчих, які виконують

¹ [204] Подопрелов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативных групп: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 1991 – С. 15.

² [261] Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. – М.: Политиздат, 1972. – С. 365.

³ Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єктів та механізмів, що її забезпечують. Див.: [32] Большая советская энциклопедия. 3-е издания. Том. 23. М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. – С. 476.

⁴ Див., наприклад: [273] Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП "Оригинал", 1995. – 200 с.; [30] Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система // Советское государство и право. – 1973. – №11. – С.106-110; [221] Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности. – М.: МГУ, 1984. – 183 с. и др.

⁵ [136] Кравченко Р.Г., Скрипка А.Г. Основы кибернетики. – М: Экономика, 1974. – С. 21.

⁶ [32] Большая советская энциклопедия. 3-е издания. Том. 23. – М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. – С. 464; [261] Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. – М.: Политиздат, 1972. – С. 366.

⁷ Практикою вироблені різні види слідчо-оперативних груп. Тут і далі, якщо не обумовлене інше, мова йде про СОГ, що створюються для розслідування конкретного вбивства.

⁸ В цьому відношенні влучне порівняння висловлено Ф.Ю. Бердичевським, який відмітив, що у піхоти, яка взаємодіє з артилеристами, озброєними тільки стрілецькою зброєю, не додається бойових властивостей ([30] Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система // Советское государство и право. – 1973. – № 11. – С. 108).

процесуальну функцію; б) оперативних працівників, виконуючих функцію оперативно-розшукову; в) керівника групи, який виконує, крім процесуальної, також функцію організації й керівництва (дану функцію може виконувати штаб, створений у структурі СОГ)¹.

З іншого боку функції окремих елементів повинні бути об'єднані, тобто система повинна функціонувати як деякий цілісний ансамбль [273, с. 61]². У криміналістичній літературі відзначається, що слідчий і оперативний працівник становлять у момент розслідування єдиний мікроколектив, який об'єднує спільність цілей та впливаючих з них завдань по розслідуванню злочину [131, с. 19]³. Таким чином, цілісність СОГ забезпечується єдиною цільовою функцією й тим результатом⁴, для досягнення якого вона створена. У нашому випадку – це швидке й повне розкриття й розслідування вбивства, вчиненого групою осіб в умовах неочевидності, тобто у винятково складних (екстремальних) умовах, де на перше місце постає завдання виявлення орієнтуючої та доказової інформації, пошук її джерел. Оскільки цілісність забезпечується єдністю цільової функції, то, по-перше, систему повинні утворювати тільки ті елементи, які в її складі підпорядковані вирішенню загального завдання [180, с. 15]⁵. У цьому зв'язку представляється неправильним, як вважають деякі автори та вимагає Інструкція з розкриття вбивств, включати до складу СОГ, що розслідує конкретне вбивство, різних спеціалістів. Спеціаліст самостійних пошуків джерел доказів не проводить, а діє в рамках слідчої дії (або іншого заходу), що проводиться слідчим або працівником органу дізнання. Компетенція фахівця, – відзначає Н.О. Селиванов, – не поширюється далі надання допомоги при зборі вже існуючих доказів і підготовки матеріалів для експертизи [223, с. 112]⁶. Є й інші міркування проти включення спеціалістів до складу СОГ. Серед фахівців-криміналістів й інших, особливо на рівні УМВС, на сьогоднішній день широко розвинена спеціалізація.

¹ В деякі види СОГ входять співробітники інших підрозділів (експертно-криміналістичних, підрозділів спеціального призначення та ін.).

² [273] Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП "Оригинал", 1995. – С. 61.

³ [131] Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. – Х.: "Вища школа", 1978. – С. 19.

⁴ Деякі автори наявність мети, спрямованість на отримання сфокусованого корисного результату відносять до обов'язкових ознак системи ([4] Анохин П.К. Теория функциональной системы // Успехи физиологических наук. – 1970. – Т.1. – №1. – С. 33).

⁵ [180] Научная организация управленческого труда в следственном аппарате органов внутренних дел: Учебное пособие/ Под ред. С.В. Мурашова, Г.Г. Зуйкова. – М.: Академия МВД СССР, 1974. – С. 15.

⁶ [223] Селиванов Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений // Вопросы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. Вып.7. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 112.

Тому з різних питань слідчий завжди звертається до фахівців вузької галузі: дактилоскопії, балістики, почеркознавства та ін. Зрозуміло, що включити їх усіх у групу неможливо. Крім того, закон не містить положень, що дозволяють слідчому керувати діяльністю спеціаліста (подібних ч.3 ст. 114 КПК). Не уявляється також, як спеціаліст буде діяти за погодженим планом, який вважається організаційною основою розслідування. Тому ефективність взаємодії слідчого зі спеціалістом, на нашу думку, повинна забезпечуватися не включенням останнього до складу СОГ, що розслідує конкретне вбивство, а правильним застосуванням вже існуючих правових і організаційних форм взаємодії¹.

По-друге, роль і значення кожного елемента, не дивлячись на розходження безпосередніх функцій (процесуальної і оперативно-розшукової) повинні оцінюватися за ступенем сприяння одержанню кінцевого результату. І якщо для слідчого таким результатом є вирішення справи по суті, то для оперативних працівників він в більшості випадків обмежується пред'явленням обвинувачення певній особі. Це протиріччя обумовлене діючою системою показників, за якими оцінюється робота слідчих та оперативних підрозділів, проблема незбалансованості яких неодноразово підіймалася у юридичній літературі. Проблема ця є складною, потребує самостійної наукової розробки, та не входить до предмету нашого дослідження. Тому ми обмежимося лише констатуванням того факту, що її невирішеність суттєво знижує цілісність СОГ як системи, і ,відповідно, – результативність її діяльності.

По-третє, цілі окремих елементів СОГ (підгруп, співробітників) не повинні вступати в конфлікт із цілями всієї системи [32, 482]². У протилежному випадку досягти загальної мети, тобто встановити й викрити групу осіб, що вчинила вбивство, стає неможливо, або вкрай тяжко. Типовим результатом конфлікту цілей є поспішна, без узгодження зі слідчим, реалізація оперативними підрозділами отриманої ними інформації, про негативні наслідки чого йшлося в попередньому підрозділі.

¹ Про форми взаємодії зі спеціалістом див.: [215] Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 78-79.

² [32] Большая советская энциклопедия. 3-е издания. Том.23. – М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. – С. 482.

2. Наявність структури в системі означає, що вона є впорядкованою, (а не хаотичною) сукупністю елементів [273, с. 62]¹. Структура є найважливішою характеристикою системи. Властивості об'єкта як цілого, – відзначається у філософській літературі, – визначаються не тільки й не стільки властивостями його окремих елементів, скільки властивостями його структури, особливими інтегративними зв'язками об'єкта, що розглядається [219, с. 18, 19]². На думку Г.О. Кокоріна, наявність організаційно-управлінської структури є головною відмінністю СОГ від інших форм взаємодії [120, с. 8]³. Структура є сукупність зв'язків і відносин між частинами цілого, необхідних для досягнення мети [111, с. 9]⁴. Внутрішня структура СОГ, що розслідує вбивство, вчинене групою в умовах неочевидності, є організаційна побудова, у якій варто виділити спосіб і характер зв'язку елементів і властивості структури в цілому.

Спосіб і характер зв'язків між елементами (окремими співробітниками, підгрупами) СОГ, на нашу думку, визначається

а) способом розподілу роботи між членами групи. У найбільш загальному вигляді можна виділити два таких способи – або член групи виконує окремі доручення керівника, або за ним закріплюється окрема ділянка роботи⁵. Підвищеної уваги, особливо на початковому етапі розслідування, вимагає визначення характеру й обсягу роботи керівника групи, оскільки він поряд із процесуальною, виконує також організаційну функцію [199, с. 14]⁶. Неправильне вирішення цього питання може привести до двох крайнощів: або керівник взагалі не проводить слідчих дій, поступово перетворюючись в адміністратора, або навпаки, реалізуючи лише процесуальну функцію, перестає здійснювати керівництво групою. Обидві тенденції призводять до негативних наслідків: у першому випадку керівник групи втрачає безпосередність у сприйнятті доказів; у другому – перестає володіти всіма матеріалами справи, і, як наслідок, приймає

¹ [273] Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП "Оригинал", 1995. – С. 62.

² [219] Садовский В.Н. Основания общей теории систем. – М.: Наука, 1974. – С.18,19.

³ [120] Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1991. – С. 8.

⁴ [111] Казиев В.М. Введение в системный анализ и моделирование: Учебное пособие. – М., 1989. – С.9.

⁵ Детальніше це питання буде розглянуто далі.

⁶ [199] Петелин Б.Я. Следственно-оперативные группы (вопросы организации и деятельности): Учебное пособие.– Москва: МВШ МВД СССР, 1986. – С. 14.

необґрунтовані рішення. У цьому зв'язку представляється неправильною рекомендація про звільнення керівника СОГ на початковому етапі діяльності від проведення слідчих дій через наявність у нього обов'язків організаційного характеру [120, с. 16]¹. На наш погляд, процесуальна й організаційна діяльність керівника СОГ повинні бути збалансовані, щоб жодна з них не здійснювалася на шкоду іншій;

б) порядком передачі оперативним працівникам доручень слідчих, що може бути наступним:

завдання оперативному працівнику визначаються керівником СОГ (вважають найбільш доцільним 54% з числа опитаних слідчих);

завдання визначається слідчим, що працює разом з оперативним працівником на виділеній ділянці розслідування (даному порядку віддають перевагу 59 % опитаних);

завдання оперативному працівнику передаються через старшого оперативної підгрупи (вважають доцільним 9% опитаних);

інший порядок (0,5% опитаних);

в) порядком ознайомлення слідчих з оперативною інформацією. Тут можливі наступні варіанти:

оперативна інформація передається слідчому безпосередньо оперативним співробітником, що працює разом з ним на певному напрямку розслідування;

інформація передається слідчому через керівника СОГ;

оперативна інформація передається слідчому через старшого оперативної підгрупи.

Характеризуючи в цілому структуру СОГ, що розслідує вбивство, вчинене групою в умовах неочевидності, необхідно відзначити, що існує два типи таких структур.

Перша з них передбачає взаємодію слідчих і оперативних працівників під

¹ [120] Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1991. – С. 16.

єдиним керівництвом слідчого, призначеного старшим СОГ [114, с. 51; 8, с. 123]¹. Сутність іншої структури, запропонованої А.Н. Балашовим, полягає в створенні двох паралельних, узгоджено, але організаційно самостійно діючих груп: слідчої на чолі з одним зі слідчих, і оперативної, на чолі зі старшим з оперативних працівників [10, с. 51; 11, с. 83]². Така ж структура СОГ передбачена Інструкцією з розкриття вбивств. Прихильники даної точки зору вважають, що створення двох самостійних в організаційному відношенні груп є гарантією від змішування процесуальної та оперативно-розшукової функцій, можливої підміни процесуального керівництва слідчого фактичним керівництвом оперативного працівника, що переважає його в організаторських якостях [244, с. 105-106]³.

Подібні випадки, хоча й не часто, мають місце на практиці. Однак, представляється, що прихильники наведеної позиції прирівнюють узгоджену діяльність слідчих і оперативних працівників до спільного провадження у кримінальній справі. Поділ групи на оперативну й слідчу без єдиного керівництва, на наш погляд, веде не до об'єднання зусиль слідчого та співробітників оперативних підрозділів, а до їх розмежування. Тому забезпечення розподілу компетенції й процесуального керівництва слідчим бачиться в правильній організації взаємодії в єдиній групі, а не в її поділі на дві, що, на нашу думку, не виключає побоювань згаданих авторів. Дана точка зору поділяється і переважною більшістю проанкетованих слідчих, 91% яких вважають, що оперативні працівники в структурі СОГ повинні організаційно підкорятися слідчому, що її очолює.

3. Взаємозалежність системи й середовища. Середовищем у нашому випадку слід розглядати слідчу ситуацію, як сукупність інформації про подію злочину й причетних до неї особах. Метою створення та діяльності СОГ є повне, об'єктивне й всебічне розслідування вбивства, вчиненого групою осіб. Це досягається шляхом впливу системи на слідчу ситуацію й приведення інформації,

¹ [114] Карнеева Л.М. Правовые основы взаимодействия следователя с сотрудниками органов милиции // Социалистическая законность. – 1981. – №5. – С. 51; [8] Бажанов С.В. Групповой метод как способ повышения эффективности предварительного следствия // Основания и порядок реализации уголовной ответственности. Межвуз. сб. науч. тр. Редкол: С.А. Шейфер (отв. ред) и др. – Куйбышев: КГУ, 1989.- С. 123.

² [10] Балашов А. Организация взаимодействия следователей и органов дознания // Социалистическая законность. – 1975. – № 6. – С. 51; [11] Балашов А.Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений. – М.: Юрид. лит., 1979. – С.83.

³ [244] Тарасов А.А. Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы. – Самара: Изд-во "Самарский университет", 2000. – С. 105-106.

що становить її зміст, до кількості та виду, достатніх для правильного вирішення справи. У свою чергу середовище впливає на систему. Цей зворотний вплив проявляється в тому, що конкретний зміст слідчої ситуації визначає момент створення СОГ, її кількісний склад, структуру, спосіб організації роботи, тривалість функціонування, напрямки і зміст діяльності тощо.

4. Ієрархічність – передбачає розгляд елементів системи як самостійних систем нижчого рівня. У рамках СОГ можуть бути сформовані окремі підгрупи, що працюють на самостійних ділянках розслідування (наприклад, що відпрацьовують різні версії). Такі підгрупи цілком правомірно розглядати як підсистеми більш низького рівня по відношенню до системи СОГ. З іншої боку, сама досліджувана система є компонентом вищого рівня. Стосовно до СОГ це означає, що вона, будучи системою, у той же час виступає як елемент системи більш високого рівня – системи "організації розслідування злочину".

Рівень функціонування СОГ, що розслідує вбивство, вчинене групою осіб в умовах неочевидності, її системні якості, залежать від факторів організаційного й психологічного характеру¹. До основних факторів організаційного характеру варто віднести: а) своєчасність створення групи; б) правильне визначення складу групи; в) призначення керівника групи.

У своєчасному створенні СОГ проявляється взаємозалежність системи й середовища. Оптимальне визначення часу створення групи дозволяє більш повно використати її можливості. Запізніле створення СОГ у справах про вбивства, вчинені групою осіб в умовах неочевидності, не дозволяє задіяти в розслідуванні необхідні сили й засоби, в результаті втрачаються докази, сліди злочину, оскільки час тут завжди виступає як негативний фактор. Вдале за часом створення СОГ залежить, по-перше, від своєчасного порушення кримінальної справи², а по-друге, від того, чи є в дійсності підстави для створення групи. Останнє питання викликає в практичній діяльності деякі складності у зв'язку з неоднозначністю

¹ В.О. Коновалова відзначає, що організаційні та психологічні аспекти розслідування тісно пов'язані між собою ([131] Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. – Х.: "Вища школа", 1978. – С. 6-7).

² Наприклад, 12 травня 2001 р. на території м. Донецька був знайдений труп М., смерть якого настала в наслідок черепно-мозгової травми. Лише 14 липня 2001 р. за даним фактом була порушена кримінальна справа. Перед створенням у справі СОГ постали значні труднощі у розкритті цього злочину, оскільки були загублені одяг потерпілого, його записні книжки, деякі свідки з оточення загиблого не могли згадати, чи бачили вони його в день вбивства та з ким саме та ін.).

приписів нормативних актів. Так, Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ¹ пропонує створювати СОГ у кожній справі про тяжкий й особливо тяжкий злочин, а за рішенням керівництва місцевих органів – і про інші злочини. В Інструкції з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів² сказано, що такі групи можуть створюватися для розслідування кримінальних справ і забезпечення постійної взаємодії слідчих, працівників оперативних й інших підрозділів. Дана Інструкція зобов'язує створювати СОГ не тільки у справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини, але й для розслідування злочинів серійних, які відрізняються особливою складністю й багатоепізодністю, або мають великий суспільний резонанс, а також злочинів, вчинених організованими злочинними групами й злочинними організаціями. Інструкція про розкриття вбивств регламентує розслідування злочинів постійно діючою, тобто утвореною до вчинення злочину СОГ, і пропонує створювати такі групи у всіх областях.

Автори проекту КПК України, підготовленого робочою групою Кабінету міністрів України, вважають, що: "у разі складності справи і великого обсягу роботи, яку необхідно виконати, прокурор або начальник слідчого підрозділу можуть доручити провадження досудового слідства групі слідчих чи слідчо-оперативній групі" (ст. 215). Наведене формулювання так само розпливчате й недостатньо конструктивне. Крім того, воно вказує ті ж самі підстави для створення слідчих і слідчо-оперативних груп, ігноруючи принципову різницю даних формувань³ і обставин, що вимагають їх створення.

З виданих у різний час нормативних актів підстави створення СОГ, на наш погляд, більш-менш чітко, хоча й не повно, були сформульовані Інструкцією, затвердженою наказом МВС СРСР № 64 від 1979 р., тобто, як не парадоксально, –

¹ Затверджена наказом МВС України № 701 від 18.10.1993 р.

² Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006 р.

³ Про це більш детально див.: [222] Сафин Р.М. Следственно-оперативная группа как организационная форма взаимодействия органов следствия и дознания при расследовании преступлений // Российский следователь – 2000. – №3. – С. 23; [120] Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1991.– С. 12;

в одному з перших документів, що регулював діяльність цих формувань. Пунктом 5.1. зазначеної Інструкції пропонувалося створювати СОГ у випадках якщо складність і трудомісткість справи не дозволяють одному слідчому завершити роботу у встановлений законом строк, а для успішного розслідування необхідна взаємодія з оперативними працівниками.

Різні точки зору з приводу підстав створення СОГ наводяться й у криміналістичній літературі. Не вдаючись до їх аналізу, відзначимо, що загальною у всіх випадках підставою для створення СОГ, як справедливо вказують деякі автори, є неможливість або підвищена трудність у розкритті злочинів без постійного оперативно-розшукового забезпечення діяльності слідчого (слідчих) і необхідність стабільної підтримки щоденного прямого і зворотного зв'язку між слідчими та оперативними співробітниками [253, с. 14]¹.

На початковому етапі розслідування не завжди вдається чітко визначити обсяг оперативно-розшукових заходів, які необхідно буде здійснити в справі, а тому й важко вирішити питання про створення СОГ. Однак, думаємо, що у справах про вбивства, вчинені групою осіб в умовах неочевидності, створення СОГ є обов'язковим. Значні труднощі у розкритті й розслідуванні цих злочинів без постійної й тісної взаємодії слідчих і оперативних працівників об'єктивно обумовлені наступними обставинами:

високим ступенем інформаційної невизначеності;
складністю механізму доведення;
високою інтенсивністю процесу розслідування².

На необхідність створення СОГ для розслідування вбивств, вчинених кількома особами, вказують і результати анкетування слідчих. З числа опитаних 73% вважають, що участь у вчиненні вбивства кількох осіб є достатньою підставою для доручення його розслідування слідчо-оперативній групі.

Ефективне розслідування вбивства, вчиненого групою осіб, багато в чому залежить також від правильного визначення складу СОГ (кількісного й

¹ [253] Улимаев Р.Ю. Следственно-оперативные группы: правовой статус, организация и деятельность: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – М., 2001 – С. 14.

² Ці особливості розглянуті в підрозділі 1.2.

персонального). Кількісний склад групи впливає практично на всі системні властивості СОГ, але, в першу чергу, на її структуру (кількість і спосіб зв'язку елементів) і цілісність, від якої залежить ефективність управління системою.

У слідчо-оперативній практиці недостатня увага до даного питання призводить до виникнення двох протилежних ситуацій, що негативно впливають на організацію розслідування. З одного боку, до групи не завжди можливо включити необхідну кількість членів, що обумовлено кадровими можливостями органу, конкретною оперативною обстановкою, що склалася на момент створення групи [38, с. 42]¹, зайнятістю слідчих розслідуванням інших справ, їх роботою в інших групах, тобто здебільшого причинами об'єктивними. З іншого боку, мають місце випадки створення невиправдано великих груп, що в багатьох випадках недоцільно, тому що це позначається на їх тактичній маневреності, утрудняє обмін інформацією, контроль і безпосереднє керівництво [85, с. 14]², призводить до виникнення проміжних ієрархічних ланок. Крім того, деякі члени таких груп входять до них лише формально, фактично не виконуючи роботи з розкриття злочину.

З урахуванням специфіки завдань, що вирішуються СОГ у справах про неочевидні групові вбивства, її кількісний склад повинен відповідати двом головним вимогам ефективного функціонування:

оперативність – здатність швидко реагувати на зміну середовища (у нашому випадку – слідчої ситуації) відповідно до призначення системи;

централізація – можливість виконання керівником групи своїх обов'язків.

За результатами деяких досліджень, найоптимальніший склад СОГ у більшості кримінальних справ дорівнює 7 (± 2), тобто 5-9 осіб [115, с. 102]³, оскільки нею може ефективно керувати одна людина, яка сама виконує слідчу роботу [120, с. 15]⁴. Якщо група більша, її члени заважають працювати один одному, а керівник витрачає багато часу на організацію внутрігрупової взаємодії.

¹ [38] Быков В.М. Взаимодействие следователя и работников уголовного розыска по приостановленным делам. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1975. – С. 42.

² [85] Дубинский А.Я., Шостак Ю.И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы. – Киев: КВШ МВД СССР, 1981. – С. 14.

³ [115] Карнеева Л.М. Расследование преступлений группой следователей // Руководство для следователей. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 102.

⁴ [120] Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук.– Свердловск, 1991. – С. 15.

Персональний склад групи залежить від слідчої ситуації, а рівень кваліфікації членів групи визначає характер взаємозв'язку між ними. Відбір слідчих і оперативних працівників у групу в жодному разі не повинен носити випадковий характер. Для більш ефективної роботи СОГ, що розслідує вбивство, вчинене групою осіб в умовах неочевидності, до її складу доцільно включати співробітників, які

спеціалізуються на розкритті й розслідуванні даної категорії злочинів;

здійснювали огляд місця події та трупа;

збирали матеріали дослідчої перевірки або раніше працювали над розкриттям даного вбивства;

обслуговують територію, на якій вчинено злочин.

Для ефективного функціонування СОГ, що розслідує неочевидне вбивство, вчинене групою, важливе значення має *правильне визначення її керівника*. Саме від його якостей багато в чому залежить цілісність діяльності СОГ як системи. І тут важливі три моменти. По-перше, для того, щоб правильно визначити напрямки роботи групи, керівник повинен мати досвід розслідування неочевидних убивств. По-друге, на керівника СОГ покладається важлива роль в організації функціональних зв'язків. Тому він повинен бути не тільки гарним фахівцем, але й вмілим організатором. В.О. Коновалова відзначає, що в ряді випадків слідчий в організаційному відношенні залишається безпомічним, не дивлячись на високий рівень вирішення розумових завдань, пов'язаних з розслідуванням злочину [131, с. 21]¹. Тому ефективна діяльність СОГ залежить від організаторських здібностей керівника: його вольових якостей, ініціативності, здатності й уміння організувати роботу групи в складних ситуаціях, уміння працювати з людьми, поважати чужу думку, згладжувати протиріччя. По-третє, особистим якостям керівника належить важлива роль у створенні психологічної атмосфери в групі [130, с.35]². У криміналістичних джерелах, вказується, що керівник групи повинен мати такі якості, як: товарицькість, чуйність,

¹ [131] Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. – Харьков: "Вища школа", 1978. – С. 21.

² [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 35.

витриманість, індивідуальний підхід до людей, емоційна стабільність, тактовність [130, с. 35]¹. Сюди ж відносять ввічливість, доброзичливість, уміння слухати інших, інтерес до людей [43, с. 25]².

Керівником СОГ стає слідчий, який приймає кримінальну справу до провадження. На нашу думку, не треба, як рекомендують деякі автори [143, с. 79]³, і передбачають нормативні акти [108]⁴, призначати керівниками СОГ (або включати до складу групи) керівників підрозділів, оскільки вони мають досить широке коло завдань з організації роботи підрозділу, у зв'язку із чим навряд чи зможуть виконувати конкретну роботу у справі⁵.

Врахування психологічних аспектів необхідне не тільки для призначення керівника СОГ, яка розслідує вбивство, вчинене групою, але й для добору інших її членів, оскільки, як відзначає В.М Биков, наявність особистих контактів між співробітниками характерна й необхідна для всіх форм взаємодії [43, с. 25]⁶.

У криміналістичній літературі досліджувалися психологічні проблеми взаємодії між суб'єктами розслідування. Зокрема, В.О. Коновалова досить точно сформулювала психологічні аспекти, від яких залежить ефективність роботи колективу слідчих. До них вона віднесла

розподіл роботи між членами групи з урахуванням їх прагнень, кваліфікації, досвіду;

психологічну налаштованість групи на вирішення загального завдання;

активний конформізм, що передбачає поряд з осмисленням і підпорядкуванням одній ідеї, також критику діяльності групи й висунення власних ідей;

психологічну сумісність членів групи, що передбачає такий рівень психологічного настрою, таке сполучення характерів і темпераментів, за яких найбільш ефективно здійснюється спільна діяльність;

¹ [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 35.

² [43] Биков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органа дознания. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1986. – С. 25.

³ [143] Герасимов И.Ф. Взаимодействие в процессе раскрытия и расследования преступлений // Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 79

⁴ [108] Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів. Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006 р.

⁵ Так, для розслідування кримінальної справи про вбивство групою осіб гр.-на П., що мало місце на території одного з районів Донецької області, була створена СОГ, яку очолив прокурор району. План розслідування було складено одним зі слідчих, що входив до групи, а керівник групи за 12 днів її функціонування не провів жодної слідчої дії (Кримінальна справ № 27-15131 // Архів СЧ прокуратури Донецької області).

⁶ [43] Биков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органа дознания. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1986. – С. 25.

загальну психологічну атмосферу, що панує в колективі [130, с. 30-34]¹.

Представляється, що дані аспекти повною мірою стосуються діяльності СОГ, яка розслідує вбивство, і яку з позицій соціальної психології слід розглядати як формальний мікроколектив.

Разом з тим, організовуючи діяльність СОГ з розслідування вбивства, вчиненого групою осіб в умовах неочевидності, слід мати на увазі, що даній формі взаємодії об'єктивно властиві наступні недоліки.

1. Подвійне підпорядкування слідчих і особливо оперативних працівників начальникові підрозділу й керівнику групи. З одного боку, у зв'язку із цими відносинами між керівником СОГ і оперативним працівником властива неповнота організаційно-управлінської ієрархії, оскільки керівник групи не може повною мірою здійснювати керівні функції [83, с. 138-139]². З іншого боку, нерідко буває, що, незважаючи на розпорядження про включення до СОГ, оперуповноважений (слідчий) продовжує виконувати свої прямі обов'язки за посадою в підрозділі. Засобом усунення зазначеного недоліку, на наш погляд, може стати більш широке впровадження в практику роботи постійно діючих СОГ.

2. Відсутність умов для безпосереднього сприйняття кожним членом СОГ всіх доказів у справі [118, с. 15]³. Істотно нейтралізувати зазначений недолік представляється можливим за рахунок правильної організації обміну інформацією (зокрема, на спільних нарадах), більш широкого використання допоміжних інформаційних носіїв (схем, графіків, шахматок), якісного ведення наглядового провадження, зосереджуючи в ньому копії основних процесуальних документів (зокрема, і копій протоколів найважливіших слідчих дій), доступних кожному члену групи.

Одним з перспективних напрямків оптимізації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, є вдосконалення діяльності постійно діючих СОГ. Згідно з наказом МВС і Прокуратури УРСР від 06.10.1990р. № 15-18/303 і затвердженої ним Інструкції, в кожній області

¹ [130] Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – С. 30-34.

² [83] Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. – С. 138-139.

³ [118] Карнеева Л.Н. Организация работы следователя. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1983. – С. 15.

створюються постійно діючі СОГ для розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності, зокрема й групою осіб. В основі діяльності таких груп лежать принципи оперативності, безперервності й комплексності [251, с. 10-11]¹, а основне завдання полягає у висококваліфікованому виконанні на початковому етапі розслідування невідкладних слідчих і оперативно-розшукових дій.

Основними особливостями постійно діючих СОГ, що відрізняють їх від інших видів, можна вважати наступні:

групи створюються не у зв'язку із конкретним злочином (подією) і існують як до початку, так і після закінчення розслідування справ, доручених їм;

мають вузьку цільову спрямованість і спеціалізацію;

при прийнятті до провадження певної кримінальної справи трансформуються в СОГ, створювані для розслідування конкретних справ;

комплектуються співробітниками, що мають високі професійні якості й великий досвід роботи;

характеризуються стабільним складом;

поряд з функцією розслідування можуть здійснювати функцію організаційно-методичної й практичної допомоги.

Зазначені особливості обумовлюють переваги постійно діючих СОГ, порівняно з іншими їх видами. Під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб, ці переваги полягають у наступному:

в умовах дефіциту часу така група швидше включається в роботу, не втрачаючи його на попередні організаційні питання;

кількаразова спільна робота забезпечує чітко сформований, найбільш раціональний розподіл обов'язків з урахуванням професійних, ділових і особистих якостей співробітників;

у групі створюється необхідний психологічний клімат, що зводить до мінімуму можливі конфлікти² і позитивно відображається на погодженості й

¹ [251] Турсунов И.Х. Раскрытие по горячим следам: деятельность, организация, тактика: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 1986. – С. 10-11.

² Про конфлікти в СОГ див.: [43]Быков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органа дознания. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1986. – С. 29-34.

ефективності дій;

стійке співробітництво тих самих осіб призводить до виникнення "робочого контакту", взаємодовіри, що підвищує активність оперативних працівників у передачі слідчому оперативної інформації, приводить до більш оптимального використання її в розслідуванні;

за рахунок постійного ядра до деякої міри послабляється негативний вплив подвійного підпорядкування й плинності кадрового складу групи;

вужька цільова спрямованість сприяє росту професійної майстерності членів.

Важливим моментом у роботі постійно діючих СОГ при розслідуванні вбивств, вчинених групою, є порядок їх залучення до конкретної справи. Дослідження практики дозволяє виділити два підходи до вирішення цього питання. Перший передбачений Інструкцією і полягає в тому, що група починає роботу в справі з моменту виявлення вбивства. Головною його перевагою є оперативне залучення до роботи з розкриття вбивства працівників високої кваліфікації й відповідної спеціалізації на самому відповідальному етапі – етапі проведення невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Другий підхід полягає в тому, що постійно діюча СОГ підключається до роботи в справі через кілька днів (не більше трьох) після виявлення злочину, якщо вбивство в даний строк силами місцевих органів не розкрито і реальні передумови для цього відсутні (виключення становлять особливо небезпечні вбивства, що викликають суспільний резонанс). Основною перевагою цього варіанта є звільнення групи від роботи у справах, які можуть бути розкриті місцевими органами, й зосередження основної уваги на розслідуванні особливо складних і небезпечних убивств. Разом з тим, відстрочка з початком роботи групи в справі, у ряді випадків, може негативно позначитися на якості огляду місця події й інших слідчих і оперативно-розшукових дій початкового етапу.

Аналіз положень Інструкції й практики діяльності постійно діючих СОГ дозволяє виділити в їх роботі три етапи.

На першому етапі група до порушення кримінальної справи здійснює огляд

місця події і невідкладні оперативно-розшукові заходи. На цьому етапі, як правило, вирішується питання про порушення кримінальної справи та щодо співробітників, які будуть далі працювати в справі. У випадку, якщо приймається рішення про подальше розслідування злочину територіальними органами, то огляд місця події повинен бути організований таким чином, щоб якнайшвидше до розслідування підключилися ті слідчі й оперативні працівники, які будуть здійснювати подальше розслідування. У цьому зв'язку наступність у діяльності групи, що проводить огляд місця події й групи, яка має здійснювати розкриття й розслідування по гарячих слідах, здобуває першорядне значення. У практичній діяльності зазначені групи рідко взаємодіють одна з одною.

При дорученні ж подальшого розслідування постійно діючій СОГ наступає другий етап її діяльності, що полягає, головним чином, у здійсненні початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення осіб, що вчинили вбивство. При цьому на базі постійно діючої групи створюється СОГ для розслідування конкретного злочину (вбивства), і відповідно до п. 2.3. Інструкції до її складу в обов'язковому порядку включаються слідчий прокуратури та співробітник карного розшуку, на території обслуговування яких вчинений або виявлений злочин. Ця вимога має істотне значення в організації розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності, оскільки забезпечує спадковість у роботі після передачі справи територіальним органам, сприяє збереженню високого темпу і наступальності розслідування.

Проблемним залишається питання про строки роботи постійно діючої СОГ у конкретній справі, тобто питання закінчення другого етапу її роботи. У пунктах 2.9. і 2.10. Інструкції вказано, що група проводить слідчу й оперативну роботу у справі до моменту встановлення особи, що вчинила злочин, і після завершення невідкладних слідчих дій за вказівкою прокурора передає кримінальну справу для подальшого розслідування за територіальністю. Однак, по-перше, категорія невідкладних слідчих дій досить невизначена, а по-друге, Інструкція не регулює питання про діяльність групи, якщо злочинці в результаті невідкладних слідчих дій не встановлені, або встановлені не всі особи, що входять у злочинну групу.

Очевидно, що в цьому випадку постійно діюча СОГ також повинна передати справу відповідним територіальним органам, після чого здійснювати організаційно-методичні функції. У літературі висловлена пропозиція обмежити строк діяльності постійно діючих СОГ трьома днями з моменту виявлення вбивства [229, с. 7]¹. Очевидно, дана пропозиція ґрунтується на п. 22.6. Інструкції, згідно з яким злочин вважається розкритим по гарячих слідах, якщо злочинець встановлений протягом трьох діб після його виявлення. Однак даний строк представляється недостатнім, а аналіз практики показує, що протягом трьох діб розкривається менше половини (48%) вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності².

Після передачі кримінальної та оперативно-розшукової справ територіальним органам настає третій етап діяльності постійно діючих СОГ, змістом якого є надання методичної та практичної допомоги співробітникам, що продовжують роботу у справі. Однак з цього приводу інструкція містить лише коротку вказівку на те, що завданням постійно діючої групи є надання практичної допомоги. Представляється, що дана діяльність повинна бути регламентована більш детально, зокрема вказівкою на те, що одночасно з передачею групою справи про нерозкрите вбивство територіальним органам, її учасники, разом з співробітниками райпрокуратури та РВВС, яким доручається наступна робота, намічають подальші заходи, і регулярно (наприклад, раз у квартал) виїжджають у район для обговорення результатів роботи та надання практичної допомоги в розробці версій, плануванні й організації проведення слідчих дій і оперативних заходів щодо їх перевірки.

Підводячи підсумки наведеному, зазначимо, що практика діяльності СОГ об'єктивно диктує потребу вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, оскільки із часом неминуче з'являється протиріччя між окремими твердо встановленими правилами процесуальної діяльності, з однієї сторони, й

¹ [229] Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999. – С. 7.

² За матеріалами УКР УМВС України в Донецькій області.

вимогами та можливостями її поліпшення, з іншої [161. с. 68]¹. Тому ми підтримуємо пропозицію про законодавче регулювання порядку створення й діяльності слідчо-оперативних груп, що неодноразово висловлювалася у науковій літературі, і сподіваємося, що з прийняттям нового КПК проблемні питання створення й діяльності таких груп будуть зняті. Але підхід до конструювання відповідних норм повинен бути виваженим, таким, що вирішує наявні проблеми СОГ, а не поглиблює їх.

Висновки до розділу 2

Необхідним, об'єктивно обумовленим, елементом організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності є взаємодія слідчих та оперативних підрозділів, яка може бути визначена як елемент організації розслідування, що полягає в узгодженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Особливостями взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності є: а) специфічний склад суб'єктів; б) необхідність урахування при взаємодії характеристик злочинної групи; в) специфічна спрямованість, обумовлена змістом проміжних завдань розслідування й відсутністю можливостей для вирішення найважливіших з них лише процесуальними засобами; г) високий ступінь інтенсивності; д) необхідність здійснення в рамках слідчо-оперативної групи, як найбільш ефективної форми взаємодії.

Взаємодія здійснюється в певних формах, які поділяються на процесуальні й організаційні. У систему процесуальних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів як самостійну форму доцільно включити взаємодію при проведенні слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку.

Практична реалізація процесуальних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в

¹ [161] Лиєде А. Приемы интенсификации уголовного судопроизводства // Развитие гражданского, уголовного и процессуального законодательства в советских республиках Прибалтики: Тезисы докладов республиканской научной конференции (23-25 апреля 1975 г.) / Ред. кол. А. Лиєде и др. – Рига: Латвийский гос. ун-т, 1975. – С. 68.

умовах неочевидності, стикається з певними проблемами. Дослідження дозволило сформулювати деякі теоретичні положення й засновані на них рекомендації, спрямовані на подолання даних проблем і підвищення ефективності використання окремих процесуальних форм.

Найбільш ефективно взаємодія слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні розглянутої категорії злочинів здійснюється в рамках слідчо-оперативних груп, але можливості цієї організаційної форми повною мірою не використовуються. Дослідження слідчо-оперативних груп з позицій системного підходу дозволяє виявити зміст їх системних ознак, залежність цих ознак від ряду організаційних і психологічних факторів і на цій основі запропонувати рекомендації з удосконалювання організації діяльності даних формувань.

Перспективним напрямком підвищення ефективності організації розслідування вбивств, учинених групою, є вдосконалювання діяльності постійно діючих СОГ, які мають певні особливості й обумовлені ними переваги. Дослідження їх діяльності дозволило виділити способи включення в розслідування конкретного вбивства та етапи роботи.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ

3.1. Особливості планування при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності

Планування є важливим елементом організації розслідування. Воно дозволяє найбільш доцільно організувати слідство, сприяє швидкості, об'єктивності, повноті та всебічності у встановленні фактичних обставин події, а також розшуку і викриттю винного [86, с. 3]¹. У літературних джерелах наводяться різні визначення планування розслідування². Планування полягає у визначенні шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі, визначенні системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання [271, с. 148]³.

У криміналістичній теорії дискусійним є питання про співвідношення понять планування розслідування та організації розслідування. Так, окремі автори вважають, що планування містить у собі організацію, передбачає всі організаційні заходи [267, с. 282; 138, с. 298]⁴, а, отже, є поняттям ширшим. Інші, навпаки, вважають більш широким поняття організації [139, с. 98; 143, 230]⁵. На думку В.В. Тіщенко, організація і планування – поняття, що пересікаються, оскільки ефективна організація розслідування неможлива без планування, а планування повинне передбачати основні організаційні заходи [249, с. 173-174]⁶. Деякі автори пропонують розглядати планування як засіб організації розслідування [269, с.

¹ [86] Дубровицкая Л.П., Лузгин И.М. Планирование расследования: Учеб. пособие. – М.: МВШ МВД СССР, 1972. – С. 3.

² Їх достатньо детальний аналіз наведено Р.С. Белкіним. Див.: [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 373-377.

³ [271] Шепитько В.Ю. Криминалистика: курс лекцій. – Харьков: "Одиссей", 2003. – С. 148.

⁴ [267] Шаламов М.П. Планирование следствия и следственные версии // Криминалистика. Отв. ред. С.П. Митричев, М.П. Шаламов. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 282; [138] Лузгин И.М. Следственные версии и планирование расследования // Криминалистика / Под ред. Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 298.

⁵ [139] Пантелеев И.Ф. Криминалистическая теория планирования и организации расследования // Криминалистика / под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1995. – С. 98; [143] Драпкина Л.Я. Организация и планирование расследования // Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 230.

⁶ [249] Тіщенко В.В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 173-174.

11]¹. Р.С. Белкін, провівши глибокий аналіз різних визначень планування, дійшов висновку, що воно є метод, але не самого розслідування, як це вважає А.Н. Васильєв, а методом організації розслідування [25, с. 376]². Остання точка зору хоча і поділяється рядом науковців [140, с. 189]³, однак представляється недостатньо обґрунтованою і була піддана справедливій критиці [128, с. 120]⁴.

Системно-структурний підхід до організації розслідування дозволяє, на наш погляд, розглядати планування як її елемент. Планування є розумова діяльність і само по собі ще не забезпечує організованість розслідування, котра, як справедливо відзначається в криміналістичній літературі, передбачає також діяльнісний аспект, здійснення плану за допомогою власної діяльності слідчого та діяльності інших служб і окремих осіб [132, с. 21]⁵. Щодо цього В.О. Образцов справедливо відзначає, що організація розслідування є поєднанням розумових операцій і практичних кроків і пов'язана із залученням до розслідування можливостей, сил і засобів зовнішнього порядку [186, с. 44]⁶. Роль організуючої основи, що відмічається деякими авторами [25, с. 376]⁷, планування може відіграти тільки у взаємозв'язку з іншими елементами організації розслідування, утворюючи разом з ними єдину цілісну систему. Таке розуміння співвідношення планування та організації розслідування відповідає положенням теорії управління і підтверджує тезу про те, що ефективна організація неможлива без планування. Визначення ж у процесі планування окремих організаційних заходів, наприклад, тих, що стосуються взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, свідчить не про пересікання понять організації і планування, як вважає В.В. Тіщенко, а відображає зв'язок між плануванням і взаємодією як окремими елементами єдиної системи (тобто організації розслідування). Інший аспект зв'язку між зазначеними елементами проявляється в тому, що саме планування може здійснюватися у формі взаємодії слідчого та оперативних підрозділів (т.зв. узгоджене планування).

¹ [269] Швидкий О.Г. Планування та організація початкових слідчих дій при розслідуванні квартирних крадіжок: Автореф. дис.... канд. юрид. наук – Харків, 2000. – С. 11.

² [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 376

³ [140] Пешак Я., Прерад В. Версии и моделирование // Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 189.

⁴ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 120.

⁵ [132] Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теория и тенденции: Учебное пособие. – Х.: "Гриф", 1997. - С. 21.

⁶ [186] Образцов В.А. Выявление и избличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 44.

⁷ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 376.

Висока ефективність такого планування є проявом однієї із сутнісних ознак системи, яка полягає в тому, що результат взаємодії елементів як дещо ціле, виявляється більшим від суми її частин. Як взаємозв'язок елементів системи можна розглядати і ту обставину, що в процесі планування повинні враховуватися реальні можливості взаємодіючих зі слідчим суб'єктів розслідування. Аналогічні взаємозв'язки і взаємозалежності можна простежити між плануванням та іншими елементами організації розслідування¹.

Основою планування розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності, у криміналістиці традиційно вважаються версії, під якими розуміється обґрунтоване припущення відносно окремого факту чи групи фактів, що мають, або можуть мати значення для справи, яке вказує на наявність і походження цих фактів, обґрунтовує їх зв'язок між собою і зміст, та слугує цілі встановлення об'єктивної істини [274, с. 277-278]². Слідчі та інші дії в справі не можуть проводитися безсистемно, вони плануються слідчим у руслі кожної висунутої версії, що забезпечує цілеспрямований і об'єктивний характер усього розслідування [5, с. 65]³. У цьому полягає організуюча функція версії. Разом з тим, версії виконують й інші важливі функції: прогностичну, аналітичну і пізнавальну [128, с. 146]⁴.

При розслідуванні злочинів, що розглядаються, важливе значення має своєчасне висунування і швидка перевірка версії про вчинення вбивства кількома особами, тобто оперативна діагностика групового характеру злочину. На дану обставину стосовно розслідування убивств, вчинених ОЗГ, звертає увагу В.Ю. Шепітько. „Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами, – відзначає він, – перш за все, передбачає встановлення ознак таких видів вбивств на ранніх етапах розкриття злочинів” [275, с. 203]⁵. Аналіз слідчо-судової практики дозволяє вважати це твердження справедливим і по відношенню

¹ Ці елементи проаналізовані в підрозділі 1.1.

² [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). – Х.: Право, 2001. – С. 277-278.

³ [5] Арцишевский Г.В. Выдвижение и проверка следственных версий. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 65.

⁴ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 146.

⁵ [275] Шепітько В.Ю. Оптимізація розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 203.

до розслідування вбивств, вчинених групою осіб в цілому. З числа проанкетованих слідчих 91% вважають, що на початковому етапі розслідування вбивств доцільно висувати версії про його груповий характер. Принципова можливість ранньої діагностики групового характеру вбивства обумовлена тим, що суб'єкт злочину, зокрема і такий специфічний, як група осіб, є елементом механізму злочину. Інформація ж про механізм злочину і його окремі елементи виникає неминуче, а сам процес її виникнення має закономірний характер [27, с. 58]¹. Наявність даних про те, що в тому чи іншому випадку діяла група, дозволяє з перших кроків враховувати цю обставину під час планування розслідування, тактично правильно і цілеспрямовано вести пошук слідів і інших доказів, орієнтуючись на

виявлення додаткових фактів, що свідчать про участь у вчиненні вбивства кількох осіб;

з'ясування відомостей, що характеризують як групу в цілому, так і окремих осіб, що входять до неї, з будь-якої сторони (кількість злочинців, стать, вік, національна приналежність і т.ін.). Такі відомості дозволяють створити уявну модель злочинної групи чи її окремих членів і використовувати її з метою виявлення злочинців;

встановлення ролі кожного, поки ще невідомого співучасника, і фіксацію відповідних фактів, що важливо щонайменше з двох причин. По-перше, це дасть можливість слідчому вчасно виявити активних виконавців і другорядних учасників убивства, що, як справедливо відзначається в науковій літературі, особливо важливо для визначення послідовності й тактики допиту кожного з них [102, с. 29; 170, с. 66]². По-друге, створюються передумови для ефективного подолання спроб злочинців перекласти у своїх показаннях учинення найбільш тяжких дій (як правило, тих, що безпосередньо спричинили смерть) на іншого.

Аналіз літературних джерел і практики розслідування показує, що ймовірний висновок про вчинення вбивства групою осіб може бути: 1) зроблений

¹ [27] Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – С. 58.

² [102] Зеленский М.А. Некоторые особенности проведения допроса при расследовании преступлений, совершаемых группой лиц // Следователь. – 2003. – № 6. – С. 29; [170] Макаренко Е.И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилище. – Ташкент: ВШ МВД СССР, 1991. – С. 66.

на підставі даних, що безпосередньо свідчать про можливість вчинення вбивства групою; 2) виведений логічно на підставі аналізу слідчої ситуації і моделювання механізму вбивства.

У першому випадку відповідні дані містяться в окремих елементах інформаційного компонента слідчої ситуації і прямо вказують на можливість вчинення вбивства групою. Вони, як показує анкетування практичних працівників, можуть бути отримані:

а) під час проведення огляду місця події і трупа (67,5% опитаних). Так, під час огляду трупа можуть бути виявлені наступні факти, що вказують на груповий характер вбивства: значна кількість тілесних ушкоджень, сліди використання різних знарядь для їх заподіяння, різний характер вузлів, використаних для зв'язування потерпілого чи упакування трупа (його частин). На вчинення вбивства кількома особами, як відзначається в літературі, можуть також вказувати місце поховання трупа, спосіб його розчленовування, вид інсценування нещасного випадку [141, с. 905]¹. Аналіз окремих слідів на місці події, змін в обстановці, що виникли під час вчинення вбивства, дозволяє в багатьох випадках обґрунтовано висунути версію про участь в ньому групи осіб (чи організованої групи). Насамперед про груповий характер злочину свідчать кількість, характер, локалізація слідів на місці події [272, с. 29]², які вказують на те, що в момент вчинення вбивства в даному місці крім потерпілого, перебувало ще кілька осіб. Про це можуть свідчити кількість столових приладів, недокурків цигарок різних марок і з різною манерою гасіння, сліди взуття різних моделей, сліди застосування декількох знарядь злочину. При цьому слід мати на увазі, що іноді припущення про вчинення вбивства групою може ґрунтуватися і на слідах, у яких не відобразилися індивідуальні ознаки, і які у багатьох випадках у протоколах огляду не фіксуються. По-перше, на груповий характер убивства може вказувати кількість і локалізація таких слідів (наприклад сліди рук з різних боків громіздкого предмета, що був переміщений). По-друге, гіпотеза про присутність

¹ [141] Криміналістика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М., 1999. – С. 905.

² [272] Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х.: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. – С. 29.

на місці події кількох осіб може ґрунтуватися на розходженні групових ознак слідів (наприклад, слідів взуття);

б) під час допитів свідків (вказали 66% опитаних), які могли бачити загиблого незадовго до смерті з кількома особами, спостерігати побиття потерпілого групою осіб, чути розмову декількох осіб із приміщення, в якому відбулося вбивство, бути обізнаними про наміри загиблого зустрітися з певною групою осіб і т.ін.;

в) при використанні пізнань спеціалістів (відзначили 59,5%), що мають широкі можливості у виявленні ознак вчинення вбивства групою осіб. Так, під час досліджень може бути встановлена, наприклад, приналежність відбитків пальців особам різної статі чи віку; слідів крові, слини, потожирових виділень, волосся особам з різною групою крові; походження мікрочолокон з різних видів однотипного одягу й ін. У цьому зв'язку необхідно відзначити недостатнє використання на практиці діагностичних можливостей експертиз і спеціальних досліджень. У багатьох справах про неочевидні вбивства на вирішення експертиз виносяться лише питання про придатність сліду для ідентифікації, а в наступному – питання ідентифікації конкретних об'єктів. Така неповнота використання сучасних експертних можливостей, як представляється, є однією з причин несвоєчасного виявлення ознак вчинення вбивства групою, і як наслідок, певних труднощів у їх розслідуванні;

г) відомостей, отриманих оперативно-розшуковим шляхом, що безпосередньо вказують на причетність до вчинення вбивства декількох осіб, або конкретної групи (вказали 54% опитаних). Такі відомості, передані слідчому оперативними працівниками, хоча і не є доказами в процесуальному сенсі, однак можуть бути достатньою підставою для формулювання і прийняття до перевірки відповідної версії;

ґ) з матеріалів кримінальних і оперативно-розшукових справ. Це можливо у випадках, коли вчинене вбивство може бути віднесене до серії злочинів, а в матеріалах відповідних справ міститься інформація про причетність до попередніх злочинів серії групи осіб. На практиці, судячи з результатів

анкетування, можливості цього джерела недооцінюються. Одержання з нього даних про груповий характер убивства вважають за можливе тільки 27% слідчих. Вивчення ж кримінальних справ показало, що в 50% випадків злочинна група до вбивства вчиняла інші злочини¹, а в 42% випадків до складу злочинної групи входили раніше засуджені особи.

У другому випадку ймовірний висновок про вчинення вбивства групою ґрунтується на аналізі всіх елементів інформаційного блоку слідчої ситуації і моделюванні механізму злочину, особливо таких його елементів, як спосіб вчинення (у широкому розумінні) і особа злочинця. На вибір способу вчинення злочину впливає ряд чинників, зокрема, і наявність співучасників. Спосіб вчинення злочину, - відзначає В.Г. Лукашевич, - дозволяє виявити операціональну єдність, об'єктивну логіку сумісної злочинної діяльності та всіх співучасників, розкриває збіг актів їх поведінки, як єдиного процесу [166, с. 21]². Аналізуючи спосіб вчинення вбивства, слідчий, поряд із установленням його особливої складності й витонченості³, може прийти до висновку, що в даних конкретних умовах здійснення всіх необхідних для досягнення злочинного результату дій однією особою неможливо або малоімовірно (наприклад, переміщення великогабаритних предметів, учинення певного обсягу дій в обмежений час, одночасне здійснення дій у різних місцях, подолання значного опору потерпілих і т.ін.). На груповий характер убивства можуть вказувати також характеристики знарядь його вчинення, деякі з яких за своїми розмірами, функціональним призначенням, складністю виготовлення передбачають кооперацію кількох виконавців [141, с. 905]⁴. Версія про участь у вчиненні вбивства кількох осіб може виникнути в результаті моделювання особи злочинця. У процесі такого моделювання слідчий може прийти до обґрунтованого висновку про неможливість або малоімовірність належності ознак суб'єкта злочину, що відобразилися в слідах, одній особі (наприклад, якщо сліди вказують на неповнолітній вік злочинця і наявність у нього значної фізичної сили). До

¹ З них 24% – насильницькі злочини, 56 - корысливо-насильницькі, 20 - інші злочини (головним чином крадіжки).

² [166] Лукашевич В.Г. Криминалистические аспекты изучения преступных групп: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1979. – С. 21.

³ Ці ознаки традиційно відносять до таких, що вказують на вчинення злочину групою.

⁴ [141] Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М., 1999. – С. 905.

обставин же загального характеру, що вказують на можливість вчинення злочину групою і дають підставу для висування відповідної версії, в криміналістичній літературі відносять наступні: 1) вчинення деяких злочинів передбачає участь кількох осіб; 2) застосування цілого ряду прийомів, способів вчинення злочину містить у собі своєрідний розподіл функцій між його учасниками; 3) вчинення деяких злочинів пов'язано із необхідністю для злочинців подолання опору з боку потерпілих і осіб, що охороняють об'єкт зазіхання; 4) про участь одного чи кількох осіб у вчиненні злочину можна судити також з кількості та характеру залишених слідів [67, с. 53]¹.

У юридичній літературі висловлена точка зору, відповідно до якої при відсутності наведених ознак, груповий характер злочину не виключається. Вона обґрунтовується тим, що деякі з членів злочинної групи можуть безпосередньо не брати участь у його вчиненні, а виконувати якісь інші, визначені угодою злочинні ролі; або випадками, коли вся злочинна група знаходилася на місці події, але не кожний зі співучасників залишив сліди перебування на ньому [39, с. 15; 257, с. 63]².

З теоретичних позицій наведене твердження є можливим, але с практичної точки зору викликає зауваження, оскільки спонукає висування версії про груповий характер злочину без будь-яких підстав, тобто версії, що не відповідає найважливішій вимозі – обґрунтованості³. Перевірка ж необґрунтованих версій, як правило, приводить до зайвих процесуальних, часових та інших витрат. На наш погляд, коли обставини справи не свідчать про можливість вчинення вбивства групою, висувати таку версію на початковому етапі недоцільно. Питання про її перевірку повинне вирішуватися на наступних етапах розслідування, коли буде встановлений один зі злочинців, або отримані дані, що вказують на груповий характер убивства.

Разом з тим, традиційне планування розслідування неочевидних убивств (на

¹ [67] Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. – Свердловск: СЮИ, 1973. – С. 53.

² [39] Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп. – Ташкент: ВШ МВД СССР, 1986. – С. 15; [257] Уткин М.С., Баланюк В.Н. Криминалистическая характеристика групповых преступлений несовершеннолетних // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвузовский сборник научных трудов. – Омск: ОВШМ МВД СССР, 1983. – С. 63.

³ Про значення вимоги обґрунтованості у висуванні версій і плануванні розслідування див.: [132] Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учебное пособие. - Х.: "Гриф", 1997. – С. 22.

основі слідчих версій) не завжди можливо, особливо на початковому етапі, з причин недостатності та суперечливості наявної інформації. На цю обставину звертається увага в криміналістичній літературі. Так, В.О. Коновалова, розглядаючи аналіз вихідної інформації як передумову висування версій, відзначає, що в практиці розслідування мають місце випадки (наводиться приклад розслідування вбивства – І.К.), коли вихідної інформації немає, або вона настільки мізерна, що предмет аналізу відсутній [128, с. 126]¹. Т.С. Волчецька, констатує, що у окремих справах про вбивства на початку дослідження слідчий може зовсім не мати яку-небудь інформацію як про злочинця, так і про сліди, залишені ним на місці події [60, с. 112]². Про неможливість використання версій як основу планування початкового етапу розслідування певною мірою свідчить структура дисертаційних досліджень, присвячених методикам розслідування окремих видів злочинів, у яких питання планування і висування версій викладаються після опису початкових слідчих дій [269; 265]³.

Однак загальноновизнана значимість початкового етапу розслідування обумовлює необхідність його належного планування й організації. На думку В.О. Коновалової, діяльність слідчого на цьому етапі повинна організовуватися відповідно до рекомендацій криміналістичної методики [128, с. 126]⁴. Таке твердження справедливе, однак має загальний характер, оскільки в ідеалі вся діяльність слідчого, як на початковому, так і на наступних етапах, повинна організовуватися відповідно до криміналістичних рекомендацій.

Р.С. Белкін вважає, що початковий етап розслідування повинен плануватися на основі аналізу вихідної інформації з урахуванням типових версій [26, с. 332]⁵. З цим твердженням також варто погодитися, з огляду на те, що типові версії можуть бути використані за порівняно незначній інформації про подію.

Разом з тим, на наш погляд, основою планування діяльності на початковому

¹ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 126.

² [60] Волчецкая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: Учебное пособие. – Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. – С.112.

³ [269] Швидкий О.Г. Планування та організація початкових слідчих дій при розслідуванні квартирних крадіжок: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Харків, 2000. – 18 с.; [265] Чорний Г.О. Методика розслідування розбоїв з проникненням у житло: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Харків, 1998. – 17 с.

⁴ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 126.

⁵ [26] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и методы. – М.: "Юристъ", 1997. – С. 332.

етапі розслідування вбивств, вчинених групою, можуть бути також проміжні (локальні) завдання розслідування. Міркування до цього наступні.

1. Не завжди можливо використовувати як основу планування типові версії. По-перше, ці версії хоча і можуть застосовуватися при мінімальних даних, однак для одержання навіть таких даних необхідно проводити слідчі дії і оперативно-розшукові заходи, які повинні плануватися. По-друге, у ряді випадків типові версії не можуть бути використані через їх недостатню розробку. Так, наприклад, у випадках виявлення частин трупа типовою версією буде припущення про те, що вбивство вчинене родичем або знайомим загиблого в приміщенні. Проте звертатися до даної версії, поки не встановлена особа вбитого, немає сенсу, оскільки відсутні реальні передумови для її конкретизації і перевірки. Більш раціональним у даному випадку буде розглядати встановлення особи загиблого як тактичне завдання і планувати подальшу діяльність на основі типової тактичної операції "Атрибуція трупа", адаптуючи її до конкретних обставин розслідування.

2. Усе розслідування можна уявити як необхідність послідовного чи паралельного вирішення його суб'єктом окремих локальних завдань, найбільш загальні з яких визначаються предметом доказування [7, с. 218; 98, с. 116-117]¹. При чому розслідування навмисних вбивств, зокрема і вчинених групою, передбачає з'ясування однотипних обставин, що обумовлює можливість і доцільність виявлення типової структури уявної моделі злочину [60, с. 47]², і типізації відповідно до цієї моделі тактичних завдань. Зіставлення наявної інформації з типовою моделлю дозволить швидко визначити відсутні елементи і зорієнтуватися щодо „точок” прикладання зусиль розслідування, тобто тактичних завдань.

3. У свою чергу типізація тактичних завдань створює передумови для розробки типових програм їх вирішення [98, с. 118]³, що дозволяє оптимізувати розумову діяльність слідчого під час вибору засобів і методів їх розв'язання.

¹ [7] Баев О.Я. Основы криминалистики: Курс лекций. – М.: Экзамен, 2001. – С. 218; [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 116-117.

² [60] Волчеккая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: Учебное пособие. – Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. – С.47.

³ [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 118.

Причому такі програми можуть як адаптуватися до конкретних обставин розслідування, так і використовуватися в "чистому вигляді" за недостатності вихідної інформації.

На можливість використання проміжних завдань розслідування як логічної основи планування у справах досліджуваної категорії вказала і більшість (67%) проанкетованих практичних працівників. Тактичні завдання – поняття в криміналістиці порівняно нове і його загальновизнаної дефініції не існує. Заслуговує на увагу визначення тактичного завдання як певної проблеми, яка потребує свого вирішення в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних тактичних засобів (тактичних операцій, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів)" [99, с. 14]¹.

Тактичні завдання, на наш погляд, повинні визначатися шляхом зіставлення наявної інформації з типовою моделлю вбивства, і полягають в необхідності встановлення невідомих на даний момент елементів цієї моделі. При чому для планування початкового етапу важливо, щоб модель містила в собі і дозволяла виділити при розслідуванні конкретного вбивства ті обставини, першочергове встановлення яких істотно розширює інформаційну базу. У цьому відношенні тактичне завдання відповідає головному напрямку розслідування. Реалізація головного напрямку розслідування, зосередженого на першочерговому встановленні певних обставин, дозволяє з'ясувати загальний характер і значну частину змісту події злочину, що відкриває шлях до його розкриття, а потім і до вичерпного пізнання [49, с. 44]². За такого підходу створюються передумови для збору в найкоротший термін даних, достатніх для розробки конкретних версій або конкретизації типових і здійснення вже на їх основі так званого розгорнутого планування.

На думку Т.С. Волчецької, найбільш важливими елементами типової моделі навмисних убивств (а отже і типових тактичних завданнях – І.К.) є: а) особа

¹ [99] Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 14.

² [49] Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 44.

потерпілого; б) особа злочинця; в) мотив вчинення злочину [60, с. 51]¹. Однак такий перелік тактичних завдань представляється занадто звуженим. У ряді ситуацій, наприклад, при безвісному зникненні людини або виявленні трупа без явних ознак насильницької смерті, насамперед необхідно встановлювати причину смерті і спосіб її заподіяння. Кращим у цьому відношенні є перелік загальних тактичних завдань при розслідуванні вбивств, запропонований С.Ф. Здоровко. До таких завдань автор відносить: а) встановлення характеру події і причин смерті жертви; б) встановлення місця і часу вчинення вбивства; в) встановлення способу і знарядь убивства; г) встановлення мотивів убивства; ґ) встановлення особи загиблого; д) встановлення особи вбивці [98, с. 122]². Цей перелік представляється найбільш прийнятним, оскільки одержання навіть неповних відомостей щодо зазначених позицій, дає, як правило, достатню основу для розробки версій.

Разом із тим конкретні тактичні завдання можуть визначатися не тільки предметом доказування. У цьому зв'язку в криміналістиці виділяють такі тактичні завдання, як встановлення зовнішніх і внутрішніх конфліктів у групі, захист слідчої таємниці, нейтралізація впливів на доказову інформацію і захист інформації [98, с. 124, 125]³. На думку М.О. Селіванова, комплекси дій (тактичні операції - І.К.) можуть групуватися як навколо важливих для розслідування обставин, так і навколо певних джерел доказів [225, с. 125]⁴. А оскільки тактична операція спрямована на вирішення певного проміжного завдання розслідування, то і саме це завдання може визначатися характеристикою джерел доказів. Тому представляється, що проміжні завдання розслідування можуть визначатися однотипним характером джерел інформації, їх локалізацією та іншими чинниками, що дозволяють у процесі планування об'єднати певні дії у відносно відокремлені групи.

З цих позицій як локальні завдання при розслідуванні вбивств, вчинених в умовах неочевидності, можна виділити

¹ [60] Волчецкая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: Учебное пособие. – Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. – С.51.

² [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 122.

³ [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 124, 125.

⁴ [225] Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 125.

збір відомостей про подію і причетних до неї осіб в районі місця події;
вивчення і перевірка на причетність до вбивства зв'язків загиблого (зокрема, їх окремих категорій – за місцем проживання, роботи і т.ін.);

огляд речових доказів, їх перевірка за обліками, призначення експертиз;
пошук транспорту, знять злочину, викраденого майна та інших об'єктів, що повинні знаходитися у злочинців;

вивчення кримінальних справ про злочини, вчинені в аналогічний спосіб, аналіз оперативної обстановки з метою виявлення інших злочинів, учинених розшукуваною групою (діагностика осередку).

Зазначені та деякі інші проміжні завдання мають "універсальний" характер і виникають під час розслідування практично всіх видів убивств, зокрема, як показало дослідження, і при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою. Разом із тим характер вчиненого вбивства визначає постановку додаткових проміжних завдань. Так, наприклад, виявлення розчленованого трупа передбачає пошук його відсутніх частин і встановлення особи загиблого. Під час розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами, виникає необхідність вирішення таких специфічних локальних завдань, як: встановлення ознак організованого характеру вбивства; встановлення зв'язку вбивці з організованим злочинним формуванням; установлення зв'язку жертви з організованим злочинним формуванням та ін. [98, с. 123]¹.

Анкетування практичних працівників слідчих підрозділів показує, що як проміжні завдання розслідування у справах про вбивства, вчинені групою осіб в умовах неочевидності, можуть бути виділені:

виявлення і перевірка на причетність до вчинення вбивства груп певної спрямованості (молодіжних, раніше засуджених осіб, осіб, що систематично проводять вільний час поблизу місця події, ОЗГ і т.ін.) – 38,5% опитаних;

установлення співучасників особи, що перевіряється на причетність до вчиненого вбивства – 42,5% опитаних;

роз'єднання злочинної групи – 21% опитаних;

¹ [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 123.

установлення ступеня і характеру участі окремих осіб у вчиненому вбивстві – 38 % опитаних;

затримання злочинної групи – 34,5%;

виявлення інших злочинів, вчинених групою – 26%.

Складність розумових завдань, що виникають під час планування розслідування вбивства, вчиненого групою, обумовлює доцільність участі в плануванні як слідчих, так і оперативних працівників, що входять до СОГ. Таке планування одержало назву погодженого і розглядається в криміналістиці як організаційна форма взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Погоджене планування дозволяє, з одного боку, протиставити чинникам, що ускладнюють розслідування (недостатність і суперечливість інформації, протидія зацікавлених осіб) досвід, інтелект, інтуїцію кількох фахівців. З іншого боку, воно створює передумови для нейтралізації негативного впливу на процес планування таких факторів, як конформізм і професійна деформація¹. Погоджене планування за своєю суттю є груповою діяльністю, що підкоряється закономірностям соціальної психології. Ця обставина визначає принципову можливість використання при розслідуванні злочинів, зокрема неочевидних убивств, учинених групою, колективних методів планування і прийняття рішень, вироблених теорією управління.

Одним з перших до дослідження можливостей зазначених методів у плануванні розслідування звернувся В.М. Биков. Він охарактеризував їх як найбільш ефективні при плануванні розслідування групових злочинів [42, с. 9, 21]². У подальшому ідея впровадження в практику розслідування розроблених теорією управління колективних методів планування, була підтримана деякими відомими вченими-криміналістами [26, с. 183-184; 186, с. 82 104, с. 571-572]³. Сьогодні у криміналістичній літературі пропонується використовувати три основних методи колективного планування: метод експертних оцінок, метод

¹ Про негативний вплив конформізму та професійної деформації детальноше див.: [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 28-32; Коновалова В. Юридична психологія: проблеми інтеграції // Вісник Академії правових наук України – № 2 (37). – Харків: Право, 2004. – С. 168-174.

² [42] Биков В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... докт. юрид. наук. – М., 1991. – С. 9, 21.

³ [26] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и методы. – М.: Юристъ, 1997. – С. 183-184; [186] Образцов В.А. Выявление и избличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 82; [104] Зорин Г.А. Криминалистическая методология. – Мн.: Амалфея, 2000. – С. 571-572.

"мозкової атаки" і метод дискусії [155, с. 112; 26, с. 183-184; 186, с. 82; 42, с. 21; 104, с. 571-572]¹. Однак, як показує дослідження, на практиці зазначені методи належним чином не використовуються², а поодинокі випадки їх застосування недостатньо ефективні через помилки, які допускаються. Представляється, що причини такого становища наступні:

а) непоінформованість практичних працівників про дані методи, що, серед іншого, обумовлено відсутністю їх у навчальних програмах і нерозповсюдженням позитивного досвіду їх використання;

б) відсутністю організаційних зусиль з боку керівників правоохоронних органів щодо їх впровадження в практику розслідування;

в) недостатність і суперечливість теоретичних розробок.

Ці обставини обумовлюють доцільність більш детального розгляду особливостей застосування в розслідуванні колективних методів планування.

Сутність методу експертних оцінок полягає в залученні до планування розслідування висококваліфікованих фахівців: науковців у галузі криміналістики³, теорії ОРД, організації і управління правоохоронними органами, а також осіб, що мають значний досвід роботи в слідчих, оперативних, експертно-криміналістичних підрозділах, з яких формується так звана експертна група. Зазначені фахівці детально вивчають матеріали кримінальних і оперативно-розшукових справ і дають рекомендації щодо шляхів подальшого розслідування.

Однак, не зважаючи на високу ефективність, використання цього методу на початковому етапі розслідування вбивства, вчиненого групою, як це рекомендують деякі автори⁴, представляється недоцільним. По-перше, сформуванню висококваліфікованої групи по кожному неочевидному вбивству, вчиненому групою, практично неможливо і навряд чи доцільно. По-друге,

¹ [155] Кузьмин С.В. Использование информационной модели виновного при раскрытии преступлений, совершенных в условиях неочевидности // Правоведение. – 1993. – №1. – С. 112; [26] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и методы. – М.: Юристъ, 1997. – С. 183-184; [186] Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 82; [42] Быков В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... докт. юрид. наук. – М., 1991. – С. 21; [104] Зорин Г.А. Криминалистическая методология. – Мн.: Амалфея, 2000. – С. 571-572.

² Під час анкетування слідчих на питання про те, які методи колективного планування використовуються ними в своїй діяльності 37% вказали метод дискусії, 20,5 – метод мозкової атаки, 17 – метод експертних оцінок, 4% респондентів указали на використання інших методів. Решта респондентів зазначені методи не використовують зовсім.

³ Позитивний досвід виконання функцій експертної групи при плануванні розслідування злочинів має колектив кафедри криміналістики Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого.

⁴ Так, В.М. Быков розглядає цей метод стосовно планування початкового етапу розслідування групових злочинів ([42] Быков В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... докт. юрид. наук. – М., 1991. – С. 21).

детальне вивчення експертною групою кримінальних і оперативно-розшукових справ вимагає значних витрат часу, що недоцільно на початковому етапі, коли оперативність дій є однією з умов успіху, а накопичення інформації відбувається дуже швидко. Тому метод експертних оцінок доцільно використовувати на більш пізніх етапах розслідування, при виникненні так званих тупикових ситуацій. Реалізація цього методу багато в чому залежить від організаційних зусиль керівників правоохоронних органів. У цьому зв'язку заслуговує позитивної оцінки створення в системі МВС для розкриття тяжких злочинів минулих років підрозділів "Сова", до яких входять найбільш досвідчені співробітники, що вийшли у відставку. Уявляється, що ці підрозділи з успіхом можуть реалізовувати роль групи експертних оцінок у процесі планування розслідування вбивств, вчинених кількома особами.

Що стосується методу "мозкової атаки" ("брейнштормінгу"), то його процедура полягає в наступному. Співробітникам (слідчим і оперативним працівникам), залученим до планування викладається проблемна ситуація і пропонується висловитися пропозиції щодо шляхів її розв'язання. При цьому категорично забороняється критика чужих суджень і заохочується висловлення будь-яких ідей без врахування їх цінності та можливості реалізації на даний момент (тобто перевага віддається кількості, а не якості висловлюваних пропозицій). Усі висловлення учасників мозкової атаки ретельно фіксуються, після чого керівником (або невеликою групою) з них відбираються найбільш раціональні та перспективні [256, с. 183; 235, с. 263-264; 109, с. 199-200]¹.

Головною перевагою цього методу є можливість вироблення нестандартних, ефективних рішень у порівняно короткий термін. Досвід використання методу "мозкової атаки" в управлінні виробництвом показує, що група з 10 чоловік за півтори години може висунути до ста оригінальних ідей [54, с. 235]².

Однак, застосувати розглянутий метод для розробки плану розслідування в

¹ [256] Управление персоналом: Энциклопедический словарь / Под ред. А.Я. Кибанова – М.: ИНФРА-М, 1998. – С.183; [235] Словарь-справочник менеджера / Под ред. М.Г. Лапусты – М.:ИНФРА-М, 1999. – С. 263-264; [109] Кабушкин Н.И. Основы менеджмента: Учеб. пособие.- Мн.: Новое знание, 2001. – С. 199-200 та ін.

² [54] Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник. – М.: Институт международного права и экономики. Издательство "Триада ЛТД", 1996. – С. 235.

цілому важко, оскільки таке планування вимагає детального обґрунтування суджень, що в умовах "мозкової атаки" неможливо. Разом з тим його використання представляється дуже ефективним для конкретизації і визначення шляхів вирішення проміжних завдань розслідування. При цьому основним напрямком використання методу "мозкової атаки", на наш погляд, повинне бути вирішення проблемних ситуацій відкритого типу, тобто таких, що мають невизначену кількість рішень. У цьому зв'язку представляється неправильною рекомендація розв'язання методом "мозкової атаки" таких питань, як: що відбулося (злочин, нещасний випадок, подія іншого характеру), де вчинено злочин (тут або в іншому місці), скільки осіб брало участь у вчиненні злочину [104, с. 573-574]¹. Ці питання хоча і є проблемними, проте мають обмежене, заздалегідь відоме коло рішень, з яких потрібно вибрати правильне. Розгляд таких проблем варто здійснювати методом дискусії. Представляється також перспективним використання методу "мозкової атаки" для побудови уявної моделі злочинної групи, що вчинила вбивство, або окремих осіб, що входять до її складу.

Найбільш прийнятним і, судячи з результатів анкетування слідчих, найбільш розповсюдженим, при плануванні початкового етапу розслідування вбивства, вчиненого групою осіб, є метод дискусії, суть якого полягає в широкому і вільному обміні думками, глибокому і всебічному обговоренні висунутих версій і заходів щодо їх перевірки. Групова дискусія є одним з могутніх соціально-психологічних прийомів колективного прийняття рішень, який використовується, головним чином, для їх розробки в умовах невизначеності чи суперечливості обговорюваного питання [154, с. 119]². Важлива перевага даного методу полягає в тому, що участь у розробці версій, визначенні тактичних завдань і заходів щодо їх перевірки беруть усі зацікавлені особи, і насамперед, майбутні виконавці, що, як відзначається в спеціальній літературі, підвищує їх зацікавленість у подальшій роботі, а прийнятим рішенням забезпечується широка

¹ [104] Зорин Г.А. Криминалистическая методология. – Мн.: Амалфея, 2000. – С. 573-574.

² [154] Кузьмин Е.С., Волков И.П., Емельянов Ю.П. Руководитель и коллектив. Социально-психологический очерк. – Л.: Лениздат, 1974. – С. 119.

підтримка і більш активне виконання [54, с. 249]¹. Крім того, на відміну від методу "мозкової атаки", дискусія дозволяє обговорити і зважити не тільки запропоновані рішення, але і їх обґрунтованість і аргументованість. Дискусія сприяє створенню творчої обстановки, стимулює активність учасників спільного планування розслідування, змушує висловлювати те, що вони не могли б сформулювати у звичайних умовах [41, с. 69]².

Використання в плануванні розслідування вбивств, вчинених групою, методу дискусії вимагає дотримання певних правил, найбільш важливими з яких стосовно досліджуваного питання, є наступні.

1. Прийнято вважати, що найбільшою працездатністю володіє колектив з 5-7 осіб, оскільки йому притаманні мінімальна конфліктність і максимальна оперативність. Більша група теоретично здатна вирішувати складніші проблеми, оскільки має більше сукупного досвіду, знань і кваліфікації, проте, як показують дослідження в галузі теорії управління, із збільшенням чисельності групи, її дії стає важко координувати, що особливо негативно впливає на розгляд проблем, які не мають однозначного рішення [54, с. 234]³, до яких належить і планування розслідування групових убивств. Крім того, зі збільшенням кількості членів групи внесок кожного в результати її діяльності скорочується, а загальна ефективність групи падає. Тому найбільш доцільне планування у формі дискусії проводити складом СОГ, якій доручене розкриття вбивства, оскільки її чисельність відповідає наведеним вимогам. У необхідних випадках до процесу планування можуть підключатися також прокурор, начальники оперативного і слідчого підрозділів, прокурор-криміналіст.

2. Організовуючи планування розслідування вбивства методом дискусії, варто мати на увазі, що рішення, прийняті групою, характеризуються підвищеним тактичним ризиком. Проте, як справедливо відзначає Г.О. Зорін, такий ризик є виправданим і обґрунтованим [104, с. 572]⁴, оскільки його наслідки оцінюються

¹ [54] Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник. – М.: Институт международного права и экономики. Издательство "Трида ЛТД", 1996. – С. 249.

² [41] Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. – Ташкент: Узбекистан, 1991. – С. 69

³ [54] Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник. – М.: Институт международного права и экономики. Издательство "Трида ЛТД", 1996. – С. 234.

⁴ [104] Зорин Г.А. Криминалистическая методология. – Мн.: Амалфея, 2000. – С. 572.

більш ретельно і зважено.

3. Необхідно враховувати консерватизм окремих учасників СОГ, особливо якщо вони чисельно переважають, їх прагнення дотримуватися традиційних методів розслідування, небажання „завантажуватися” пошуком ефективних рішень. Цей чинник повинен нейтралізуватися за рахунок правильного добору членів групи з точки зору їх кількості, професійного рівня, психологічної сумісності. Це забезпечить згуртованість і сприятливий психологічний клімат у групі, перевагу колективних цілей над індивідуальними, взаємну підтримку і відповідальність. Слід враховувати і публічний характер дискусії, що може призвести до небажання відмовлятися від раніше висловленої думки, хоча вона і зазнала змін під час обговорення.

4. Учасники спільного планування через об'єктивні причини (наприклад, відсутність достатнього професійного досвіду) або у зв'язку з конформізмом, можуть ухилятися від активної участі у висуванні версій і вирішенні інших питань, пов'язаних із плануванням розслідування неочевидного вбивства, просто погоджуючись з висловленими іншими співробітниками пропозиціями. У зв'язку з цим на слідчого, що керує дискусією, лягає важливе завдання – забезпечити участь у плануванні кожного залученого співробітника, використати творчі здібності всіх, щоб жодна думка, жодна версія не були відкинуті механічно, без спокійного і безстороннього обговорення [41, с. 73]¹. Тому небажано проводити дискусію в службових кабінетах керівників високого рангу (керівників УМВС, прокуратур областей і т.ін.), в залах з місцями для президії і трибуною, що не створює невимушеної обстановки під час обговорення, породжує скованість і невпевненість учасників обговорення можливих напрямків роботи.

5. Під час дискусії може бути прийняте компромісне рішення, що не завжди є оптимальним, оскільки усуваються крайні думки, саме які й можуть бути найбільш раціональними.

6. Незважаючи на те, що участь в обговоренні шляхів і способів розслідування бере вся СОГ, остаточне рішення з того чи іншого питання

¹ [41]Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. – Ташкент: Узбекистан, 1991.– С. 73.

приймає її керівник. Ця вимога до планування методом дискусії є обов'язковою, оскільки вона витікає з положень ч.1 ст.114 КПК України.

Участь колективу співробітників (у рамках СОГ) у розслідуванні групового вбивства, обумовлює необхідність вирішення під час планування ще одного важливого питання – щодо розподілу обов'язків між ними. У найбільш загальному вигляді, як відзначалося раніше, можна виділити два способи розподілу роботи: 1) співробітник виконує окремі доручення старшого групи, або 2) працює на виділеній йому окремій ділянці розслідування. Перший спосіб, хоча і рекомендується в ряді джерел [116, с. 37; 259, с. 31-32; 56, с. 90]¹, однак, на нашу думку, не зовсім виправданий, оскільки співробітник, що виконує разові доручення, не бачить перспективи розслідування всієї справи, йому складніше проявити свою творчу самостійність й ініціативу, він не може спланувати свою роботу на більш-менш тривалий період. Цей спосіб може застосовуватися лише у відношенні молодих спеціалістів, які не мають достатнього практичного досвіду.

При розподілі роботи у справі про вбивство, вчинене групою осіб, слід виходити з того, що кожний учасник розслідування, по можливості, повинен мати власну ділянку роботи. При цьому розподіл роботи між учасниками досудового слідства повинен бути таким, щоб їхня діяльність взаємно не перетиналася і не дублювалася, але інформація, отримана одним співробітником, максимально використовувалася в діяльності іншого [41, с. 70]².

У літературних джерелах пропонуються наступні способи розподілу роботи між членами слідчо-оперативної групи:

за співучасниками групового злочину;

за групами співучасників, що діють на різних об'єктах;

за епізодами злочинної діяльності;

за версіями;

можливе сполучення зазначених способів [159, с. 106; 116, с. 37-42; 56, с.

¹ [116] Карнеева Л.М., Галкин И.С. Расследование преступлений группой следователей. – М.: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1965. – С. 37; [259] Филиппов А.Г. Первоначальные следственные действия при расследовании хищений. – М.: Высшая школа МВД СССР, 1972. – С. 31-32; [56] Взаимодействие следователя с оперативными работниками органов внутренних дел / Под ред. Л.М. Карнеевой. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. - С. 90.

² [41] Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. – Ташкент: Узбекистан, 1991.– С. 70

89-95]¹.

Використання того чи іншого методу розподілу роботи залежить від тих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування. Так, перший спосіб може бути застосований, лише у випадку, коли виявлено одного з учасників злочинної групи та його ймовірних спілльників і постають завдання встановлення їх місцезнаходження в момент вчинення вбивства, наявність у кожного з них тих чи інших ознак, що відобразилися у слідовій картині, та інших фактів, що підтверджують або спростовують припущення про участь кожного з них у вчиненні вбивства. Другий спосіб більш притаманний розслідуванню злочинів економічної спрямованості, і у більшості випадків розслідування вбивств, вчинених групою осіб, використовувати його недоцільно.

Дуже ефективним є метод розподілу обов'язків за епізодами злочинної діяльності, оскільки він дозволяє чітко визначити і відокремити одну від одної різні ділянки роботи. Однак його використання у досліджуваній категорії справ можливо лише в ситуації, коли встановлені або припускаються факти вчинення розшукуваною групою інших убивств (або інших злочинів). Необхідною умовою при цьому є перебування відповідних кримінальних справ у провадженні слідчого (групи слідчих), який розслідує вбивство.

Прийнятним варіантом у справах про вбивства, вчинені групою осіб, є розподіл роботи за версіями. Однак варто враховувати, що при цьому заходи щодо перевірки версій у своїй більшості повинні бути спрямовані до різних джерел інформації. У протилежному випадку можливі, з одного боку, дублювання в роботі (кількаразові допити тих самих осіб з різних питань) з іншого – недоробки (у випадку, якщо слідчий помилково вважає, що відповідні питання будуть з'ясовані іншим співробітником). У таких ситуаціях, на наш погляд, можливі наступні варіанти

1. Слідчі дії (або інші заходи), що мають значення для перевірки кількох версій, можна доручити старшому групи, або іншому слідчому, який володіє

¹ [159] Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С.106.; [116] Карнеева Л.М., Галкин И.С. Расследование преступлений группой следователей. – М: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1965. – С.37-42; [56] Взаимодействие следователя с оперативными работниками органов внутренних дел / Под ред. Л.М. Карнеевой. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – С.89-95.

всією інформацією у справі.

2. Проведення слідчої дії можна доручити слідчому, для перевірки версії якого вона має більше значення. При цьому до запланованих для з'ясування питань включаються й ті, що мають значення для перевірки іншої версії (згідно списку, наданого іншим слідчим).

3. Слідча дія проводиться одним зі слідчих за участю іншого. У цьому випадку забезпечується безпосередність сприйняття доказів кожним з них, створюються умови для уточнення по ходу слідчої дії тих чи інших деталей, з'ясування додаткових питань, передбачити які цілком, навіть за самого ретельного планування, практично неможливо.

Як критерій розподілу роботи між співробітниками з успіхом можуть використовуватися тактичні завдання розслідування. Такі завдання, як вказувалося раніше, мають відокремлений характер різного ступеня, що дозволяє чітко розмежувати ділянки роботи, які доручаються окремим співробітникам. При цьому варто враховувати, що в деяких випадках локальні завдання можуть пересікатися, а способи їх вирішення збігатися, що робить доцільним об'єднання таких завдань. Так, наприклад, у випадку вчинення вбивства за місцем проживання загиблого доцільно об'єднати в один напрямок збір відомостей про обставини злочину в районі місця події з вивченням зв'язків загиблого за місцем проживання.

Під час анкетування на питання про можливість використання локальних завдань розслідування як критеріїв розподілу роботи між члена СОГ 67% слідчих дали позитивну відповідь. Наведене дозволяє констатувати, що тактичні завдання при плануванні розслідування вбивства, вчиненого групою, сприяють не тільки оптимальному визначенню шляхів розслідування, слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, але і забезпечують оптимальний розподіл роботи між членами СОГ.

Важливим питанням, яке розв'язується у процесі планування розслідування вбивства, вчиненого групою осіб в умовах неочевидності, є послідовність проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Визначаючи цю

послідовність, слід керуватися загальними правилами, сформульованими в криміналістичній літературі [29, с. 16; 227, с. 18]¹, а також враховувати специфіку вбивств, вчинених групою осіб, включаючи до першочергових слідчі дії й оперативно-розшукові заходи

спрямовані на припинення злочинів, що вчиняються групою, або плануються до вчинення;

які в інший час буде провести неможливо, а зволікання може призвести до втрати доказів (наприклад, допит тяжко пораненого);

результати яких дозволять організувати переслідування злочинної групи по "гарячих слідах";

спрямовані на встановлення фактів, що мають найбільш істотне значення для подальшого розслідування (наприклад, для правильної організації розслідування вбивства дуже важливо встановити особу загиблого);

найбільшою мірою сприяють усуненню інформаційної невизначеності (наприклад, допит найбільш близьких загиблому осіб дозволяє не тільки одержати відомості, що характеризують його як особистість, але і з'ясувати його наміри, характер і коло знайомих, особливості взаємин з ними), а також ті, що мають значення для перевірки не однієї, а кількох версій;

пов'язані зі значними витратами часу.

3.2. Типові слідчі версії

Розслідування злочинів – це складний процес пізнання всіх обставин його вчинення, в остаточному підсумку, спрямований на вирішення стратегічних завдань, закріплених у кримінально-процесуальному законі (ст.ст.2 КПК України). Істинне знання про подію, тобто таке, що відповідає дійсності, послідовно складається (витікає) як підсумок копіткого збору, вивчення, перевірки й оцінки інформації. При цьому "розумова і процесуальна діяльність

¹ [29]Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – М.: Наука, 1988. – С.16; [227] Сергеев Л.А., Соя-Серко Л.А., Якубович Н.А. Планирование расследования. – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1975. – С. 18.

слідчого відбувається в умовах, коли невідомі природні причинні зв'язки, знищені або замасковані сліди, зв'язок між речами і подіями нерідко постає в перекрученому вигляді, сутність явищ у деяких випадках є викривленою" [147, с. 209]¹. Тому на всіх етапах з моменту одержання повідомлення про подію і до прийняття остаточного рішення, слідчий оперує ймовірними знаннями.

Еволюційний розвиток від ймовірного до достовірного знання – закономірність будь-якого процесу пізнання, у тому числі і розслідування злочинів, де воно протікає шляхом побудови і перевірки версій (від латинського *versio* – оборот; *verso, versore* – видозмінювати [236, с. 212]²). У криміналістичній літературі версія розглядається в трьох аспектах: логічному, змістовному і функціональному [25, с. 345-353]³. Різні аспекти теорії криміналістичної версії неодноразово досліджувалися в літературних джерелах [5; 25, с. 345-373; 157; 91; 201; 84; 164, с. 133-154]⁴. Цій категорії запропоновані різні визначення, найбільш прийнятним з яких уявляється розуміння версії як обґрунтованого припущення щодо окремого факту чи групи фактів, що мають чи можуть мати значення для справи, вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, їх зв'язок між собою і зміст, та служить цілям встановлення об'єктивної істини [274, с. 277-278]⁵.

У судочинстві версії виконують кілька функцій: аналітичну, пізнавальну, прогностичну, організаційну [128, с. 146-175]⁶. Остання полягає в тому, що правильне висування версій забезпечує цілеспрямованість і об'єктивність дій слідчого, які проводяться не хаотично і стихійно, а плануються в руслі кожної з версій [5, с. 6]⁷, у рамках єдиної системи.

Втім, деякі науковці заперечують можливість використання версій на

¹ [147] Коновалова В.О. Вчення про криміналістичну версію // Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий дім "ІнЮре", 2001 – С. 209.

² [236] Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000 – С. 212.

³ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. Т.2.: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С.345-353.

⁴ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – 176 с.; [5] Арцишевский Г.В. Выдвижение и проверка следственных версий. – М.: Юрид. лит., 1978. – 104 с.; [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. Т.2.: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 345-373; [157] Ларин А.М. От следственной версии к истине. – М.: Юрид. лит., 1976 – 200 с.; [91] Ермолович В.Е., Ермолович М.В. Построение и проверка версий / Под ред. И.И. Басецкого. – Мн.: Амалфея, 2000. – 176 с.; [201] Пешак Я. Следственные версии. – М.: Прогресс, 1976 – 228 с.; [84] Драпкин Л.Я. Построение и проверка следственных версий: Автореф. дис...канд. юрид. наук. – М., 1972. – 28 с.; [164] Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М.: "Юрид. лит.", 1973. – С.133-154 та ін.

⁵ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). – Х.: "Право", 2001. – С. 277-278.

⁶ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 146-175.

⁷ [5] Арцишевский Г.В. Выдвижение и проверка следственных версий. – М.: Юрид. лит., 1978. – С.6.

початковому етапі розкриття неочевидних злочинів. Так, В.Ф. Робозеров пише: щодо неочевидних злочинів, з урахуванням дефіциту інформації про злочин і злочинця, версії...не можуть бути основою планування розслідування, оскільки в початковий період неможливо чітко визначити завдання, послідовність і терміни проведення слідчих дій, їх сполучення з оперативно-розшуковими заходами, порядок використання науково-технічних засобів, допомоги громадськості [213, с. 24]¹.

Дійсно, на початку розслідування вбивства, вчиненого групою осіб в умовах неочевидності, слідчий у переважній більшості випадків володіє мінімальною, найчастіше суперечливою інформацією, як про подію, її учасників, так і характер, локалізацію матеріальних й ідеальних слідів, що істотно утрудняє розробку версій. Однак повністю заперечувати організуючу роль версій на початковому етапі розслідування неочевидних злочинів в цілому, і вбивств, вчинених групою зокрема, неможна, оскільки це пов'язане з недооцінкою значення типових версій. Такі версії мають відмінну від конкретних версій фактичну базу формування, у зв'язку з чим займають особливе місце в пізнавальній діяльності слідчого, судді, експерта [230, с. 200]².

Типова версія в криміналістиці визначається як найбільш характерне для даної ситуації з погляду відповідної галузі наукового знання чи узагальненої практики судового дослідження (оперативно-розшукової, слідчої, судової, експертної) можливе пояснення окремих фактів чи події в цілому [25, с. 364]³. З наведеного визначення видно, що типові версії⁴ є науковою абстракцією, створюваною на основі узагальнення слідчої практики і даних науки. Вони допомагають слідчому висунути можливе пояснення розслідуваної події з урахуванням конкретної ситуації, дозволяють йому прийти "у стан готовності" в період проведення початкових слідчих дій, щоб прийняти правильне рішення про

¹ [213] Робозеров В.Ф. Раскрытие преступлений, совершенных в условиях неочевидности. – Л.: Инст-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – С. 24.

² [230] Синчук В.Л. Функції типових версій у методиці розслідування вбивств // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 200.

³ [25] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3т. Т.2.: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – С. 364.

⁴ Типові слідчі версії слід відрізняти від типічних, які ґрунтуються не на наукових узагальненнях, а на професійному досвіді слідчого з розслідування аналогічних злочинів ([160] Левков В.М. Криміналістичні версії: Текст лекції. – Х.: Юрид. ін-т., 1990. – С. 9).

їхній зміст, послідовність і тактику проведення [86, с. 15]¹. У цьому полягає організуюча функція типових версій, яка, з одного боку, забезпечує цілеспрямованість, точність і повноту, заходів, що проводяться [230, с. 201]², а з іншого – сприяє об'єктивності і всебічності під час відбору та оцінки фактів [268, с. 64]³, їх накопиченню у систематизованому вигляді.

У цьому зв'язку слід зазначити справедливність твердження про те, що висока ймовірність типових версій, що висуваються⁴, як правило, у найбільш гострих, проблемних ситуаціях, в умовах істотного недоліку конкретної інформації дозволяє оптимізувати процес розкриття злочинів [143, с. 56]⁵.

Данні, що наводяться в праці В.Ф. Робозерова і згідно з якими розкриття злочинів⁶ з використанням типових версій не досягає 40% [213, с. 25]⁷, свідчать скоріше не про низьку ефективність типових версій, як це вважає автор, а про їх шаблонне, без урахування конкретних обставин, застосування на практиці.

Типові версії є результатом наукового узагальнення і не можуть охопити індивідуальні особливості злочинів відповідного виду, тому просте механічне використання слідчим таких версій не сприяє ефективності розслідування. При побудові системи версій у справі про вбивство, вчинене групою, типові версії повинні використовуватися з урахуванням конкретних обставин злочину. З цього приводу В.О. Коновалова справедливо відзначає, що кожне вчинене вбивство має свої особливості, і тому загальні схеми, які б вони не були досконалі, не можуть замінити індивідуального підходу до вирішення розумових завдань у стандартних ситуаціях, виконуючи тільки допоміжну функцію [133, с. 9]⁸.

Звертаючись до типових версій при розслідуванні вбивства, вчиненого групою, слід враховувати і те, що вони: а) не вичерпують всього кола версій; б)

¹ [86] Дубровицкая Л.П., Лузгин И.М. Планирование расследования: Учеб. пособие. – М.: МВШ МВД СССР, 1972. – С. 15.

² [230] Синчук В.Л. Функції типових версій у методиці розслідування вбивств // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 201.

³ [268] Шванков В.М. Гносеология и судебная истина // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 9. – М.: Юрид. лит., 1969. – С. 64.

⁴ У криміналістичній літературі обгрунтовано вказується на те, що вживання терміну висуваються щодо типових версій є гносеологічною помилкою, оскільки ці версії вже існують в реальному або уявному вигляді на момент висування робочих версій у конкретній справі ([230] Синчук В.Л. Функції типових версій у методиці розслідування вбивств // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 200).

⁵ [143] Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С.56.

⁶ Автором досліджувались кримінальні справи про крадіжки.

⁷ [213] Робозеров В.Ф. Раскрытие преступлений, совершенных в условиях неочевидности. – Л.: Инст-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – С. 25.

⁸ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 9.

аж ніяк не повинні розглядатися як більш ймовірні в порівнянні з версіями, заснованими на конкретних особливостях досліджуваної події; в) під час розвитку процесу доказування вони конкретизуються, уточнюються, у разі потреби відкидаються [246, с. 323]¹.

У криміналістичній літературі вказується, що типові версії – це версії, характерні для типових ситуацій, що виникають у процесі розкриття і розслідування злочинів [144, с. 58]². Тому розробка типових версій пов'язана з типізацією ситуацій, притаманних тому чи іншому виду злочинів. Слідча ситуація звичайно характеризується обсягом, змістом і вірогідністю інформації про досліджувану подію, а також відомостями про характер і місцезнаходження інших джерел доказів [133, с. 73]³. У найбільш загальному вигляді можна виділити наступні слідчі ситуації, що виникають під час розслідування вбивств, вчинених групою, і є відправними точками при зверненні слідчого до систем типових версій.

1. Наявний у розпорядженні слідчого інформаційний масив недостатній для того, щоб зробити висновок про сутність події. У таких ситуаціях з рівним ступенем імовірності можна припускати як вбивство, так й іншу подію некримінального характеру. Ці ситуації мають місце, коли безвісно зникає людина або виявлено труп без виражених ознак насильницької смерті. У таких ситуаціях доцільно звертатися до типових версій про сутність події, особливістю яких є те, що поряд з гіпотезою про вбивство, вони містять у собі припущення про наявність події некримінального характеру. Так, при безвісному зникненні людини типовими версіями можуть бути: а) зниклий вбитий; б) зниклий мертвий, однак його смерть не пов'язана з діями сторонніх осіб; в) зниклий живий, але з якихось причин не може або не бажає повідомляти про свою долю. При виявленні трупа без явних ознак вбивства слід звернутися до типових версій щодо причин і обставин настання смерті (мало місце вбивство, самогубство, нещасний випадок, природна смерть). Перевірка цих припущень дозволяє дійти висновку про те, що в

¹ [246] Белкин Р.С. Версии в доказывании // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 323.

² [144] Пантелеев И.Ф. Учение о криминалистических версиях // Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1998. – С. 58.

³ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 73.

даному випадку мало місце вбивство або інша подія.

2. Факт вчинення вбивства (тобто настання смерті від дій інших осіб) очевидний, наявні ознаки, що вказують на причетність до даного злочину групи, але жоден зі злочинців не встановлений¹. У такій слідчій ситуації версії висувуються щодо окремих невідомих обставин і, насамперед, у відношенні суб'єкта діяння, яким у досліджуваній категорії справ є злочинна група.

Узагальнення даних анкетування слідчих показало, що на думку практичних працівників на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених групою, слід висувати версії у відношенні

особи учасників групи (47% опитаних);

кількості осіб, що входять до групи (45% опитаних);

вчинення групою злочинів і правопорушень до вбивства або після нього (35,5% опитаних);

ступеня організованості групи (35,5% опитаних);

обставин формування злочинної групи (14,5% опитаних);

інших характеристик групи (1%).

Висування версій стосовно особи учасників групи є одним з найбільш важливих і в той же час найбільш складних завдань початкового етапу розслідування, оскільки передбачає виявлення зв'язків між ознаками особи і слідами злочину [94, с. 67]². Тому істотним у розробці типових версій є те, що вони існують у своїх стабільних характеристиках незалежно, і відносно конкретної ситуації накладаються на певний стандарт, де деталі не мають значення. Тут важливим є те, наскільки конкретна ситуація збігається з криміналістичним еталоном події як можливим поясненням для визначення напрямку розслідування [128, с. 61]³. У цьому зв'язку в криміналістиці при розробці типових версій, поряд з їх змістом, мають місце спроби формулювання

¹ У криміналістичній літературі стосовно злочинів, що вчиняються групою осіб, відокремлюють також слідчі ситуації за яких: а) затримана тільки одна особа, що брала участь у вчиненні злочину, а іншим співучасникам вдалося переховатися і їх особи не відомі; б) затримані один або декілька співучасників, інші переховалися, але їх особи встановлено; в) затримані всі особи, що брали участь у вчиненні вбивства; г) особи, що вчинили злочин встановлені, але не відомо, яка роль кожного з них. ([40]Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С. 20). Але лише перша з них характеризується певним ступенем неочевидності, а основне завдання слідчого в такій ситуації полягає у виявленні співучасників. Способи вирішення цього завдання будуть розглянуті далі.

² [94] Жбанков В.А. Способы выдвижения и проверки версий о личности преступника // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып.32. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 67.

³ [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 61.

фактів, що можуть бути обґрунтуванням цих версій. Перевага даного підходу полягає в тому, що він полегшує індуктивні висновки слідчого, дозволяючи по сукупності окремих встановлених фактів прийти до ймовірного судження більш загального характеру (про суть події, причетних до неї осіб і т.ін.). Тобто простежується взаємозв'язок між типовою версією і фактичною базою, встановлення якої під час розслідування конкретного вбивства дозволяє вважати обґрунтованою ту чи іншу типову версію. Так, при розслідуванні вбивств без трупа однією з типових версій є припущення про вчинення злочину близькими зниклому особами. Підставою для звернення до цієї версії, на думку В.О. Коновалової, є: 1) обставини зникнення потерпілого; 2) ворожі чи неприязні стосунки в його родині або з ким-небудь із близьких; 3) нелогічна поведінка, дії чи висловлення родичів після зникнення потерпілого; 4) пряма вказівка заявника чи інших осіб на те, що злочин вчинено кимсь з родичів чи близьких до потерпілого; 5) корисний мотив злочину, що явно вбачається [133, с. 74]¹. Подібний перелік підстав до висування версії про вчинення вбивства зниклого близькими особами пропонується й іншими авторами [226, с. 128]².

Аналіз літературних джерел і судово-слідчої практики дозволяє виділити деякі ознаки, які не можна абсолютизувати, але при наявності їх сукупності обґрунтовано звернутися до відповідної типової версії про учасників злочинної групи, що вчинила вбивство.

1. Вбивство вчинене групою, до складу якої входять знайомі вбитого, що мало місце у 44 % вивчених кримінальних справ:

злочинці знали про спосіб життя потерпілого деталі, що могли бути відомі вузькому колу наближених осіб;

характер нападу, розташування тілесних ушкоджень свідчать, що жертва вбита в той момент, коли не очікувала нападу;

убивство вчинене в місці, куди потерпілий міг потрапити тільки зі знайомими;

наявна інформація, що час, перед вчиненням злочину, потерпілий проводив

¹ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 74.

² [226] Селиванов Н.А., Соя-Серко Л.А. Убийство: как его раскрыть? - М.: Манускрипт, 1994. – С. 128.

зі знайомими йому особами;

відомості про особливу підозрілість вбитого, що не відкривав двері незнайомим і т.ін.;

викрадення цінностей з місць їх збереження без слідів пошуку;

наявність у потерпілого конфліктних ситуацій за місцем проживання чи роботи;

убивство вчинене в той момент, коли в потерпілого були значні цінності.

2. Убивство вчинене групою, у складі якої є особи, раніше судимі за насильницькі (корисливо-насильницькі) злочини (спостерігалось у 42% вивчених кримінальних справ):

потерпілий – заможна людина, яка має значні доходи (як задекларовані, так і приховані);

наявність у потерпілого значних коштів, а якщо убивство вчинене в квартирі – коштовних предметів і речей;

жертва піддавалася попередньому вивченню (вивчалися маршрути пересування упродовж дня, режим роботи, місця відвідування; здійснювалося знайомство з жертвою під благовидним приводом);

пошук захованих коштів і цінностей у різноманітних місцях (підсобні приміщення, меблі і т.ін.);

професіоналізм у приховуванні слідів убивства (підпалене приміщення, застосування рукавичок, речовин, що блокують використання службово-пошукового собаки тощо);

специфічність знаряддя вбивства ("фінський" ніж, заточена відкретка і т.ін.);

зовнішній вигляд і особливості поведінки ймовірних злочинців, що свідчать про колишню судимість (наявність татувань, сидіння в специфічній позі, вживання кличок і злочинного жаргону);

потерпілим є раніше засуджена особа з вираженими антисоціальними установками;

застосоване насильство супроводжувалося жорстоким способом вилучення

цінностей (виривання сережок, зняття коронок).

3. Убивство вчинене групою неповнолітніх чи при їх участі (встановлене у 36 % вивчених кримінальних справ):

для нанесення тілесних ушкоджень застосовувалися прості знаряддя: лозини, обрізок труби і т.ін.;

убивство вчинено поблизу місця частого проведення часу молоддю (спортмайданчика, альтанки дитячих садків, дискотеки, парку);

інформація про характерні для молоді одяг, жаргон розмови між членами групи;

ключки учасників групи під співаків, акторів, футболістів й інших, т.зв. кумирів, що користуються популярністю у молоді;

жертви, як правило, особи середнього достатку чи випадково обрані громадяни;

зневажливе відношення до залишених слідів;

факти прояву вандалізму (нецензурні написи, безглузде ушкодження навколишнього оточення і т.ін.);

виявлення на місці події трасологічних і інших слідів, властивих неповнолітнім.

4. Убивство вчинене групою осіб з числа місцевих жителів (спостерігалось у 38 % вивчених кримінальних справ):

злочинці, за поясненнями свідків або потерпілих, що залишилися живими, вживали заходи до приховання зовнішності (насування головного убору на очі, маскування обличчя коміром одягу і т.ін.);

злочинці добре орієнтувалися на місцевості (убивство вчинене в затишному місці, відомому тільки місцевим жителям; обирався складний шлях відходу або місце приховання трупа, відоме місцевим жителям);

зі слів свідків хто-небудь з ймовірних убивць незадовго до вчинення злочину вітався або розмовляв з ким-небудь з перехожих.

5. Убивство вчинене особами з високим ступенем соціальної деградації (без визначеного місця мешкання, наркоманами, хронічними алкоголіками) –мало

місце у 16 % вивчених справ.

різко негативні характеристики загиблого (пияцтво, бродяжництво);

вбивство супроводжувалося викраденням малоцінних речей, розмінної монети, посуду й інших предметів, використовуваних при бродяжницькому способі життя, зняттям з потерпілого одягу.

Запропоновані переліки не є сталими правилами. Слід мати на увазі, що труднощі у висуванні версій під час розслідування вбивств, вчинених групою, поряд з нестачею і суперечливістю інформаційної бази, пов'язані також з неоднозначністю криміналістично значущих ознак, на підставі яких будуються ті чи інші припущення. Іншими словами, побудова версій утруднена тим, що багатьом криміналістично значимим ознакам властиві різні значення за однакового їх прояву в дійсності. Тому окремо взята та чи інша ознака є недостатньо надійною і не завжди може служити підставою для визначення і звуження кола осіб, серед яких варто шукати злочинну групу, що вчинила вбивство. Правильність ймовірного висновку щодо злочинців може забезпечити певна кількість взаємозалежних ознак [211, с. 82-83]¹.

Під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб, можуть бути висунуті версії у відношенні кількості злочинців. Інформацію, що вказує на кількісний склад групи, вдається одержати вже на самому початку розслідування вбивства (у ході огляду місця події і трупа, перших допитів), що створює можливість використання даних версій на ранніх стадіях розслідування. Обґрунтоване висування таких версій дозволяє оптимізувати пошук злочинців за рахунок, по-перше, виявлення груп відповідного кількісного складу, що знаходилися в районі місця злочину в докримінальний і посткримінальний періоди; по-друге – звуження кола груп, що підлягають перевірці на причетність до убивства.

Результати вивчення кримінальних справ показують, що у вчиненні 64% вбивств брали участь 2 особи, при вчиненні 26% – 3 особи, 6% – 4 особи, 4% - 5-7

¹ [211] Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве: Научно-методическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: Издательство "Экзамен", 2003. – С. 82-83.

чоловік. Таким чином, 90% вбивств було вчинено групами, до складу яких входило до трьох осіб, тобто злочинним групам, що вчиняють вбивства, властивий малий кількісний склад.

Під час розслідування злочинів, що досліджуються, перспективним також є висунання версій про те, що групою раніше вчинялися злочини і правопорушення, а також припущень щодо можливого вчинення даною групою злочинів у майбутньому. Перспективність даних версій обумовлена соціально-психологічними закономірностями формування і генезису злочинних груп, найбільш важливими з яких стосовно досліджуваного питання, є наступні

участь окремих індивідів у злочинних групах обумовлюється попередньою деформацією соціальних якостей особи, а групова злочинна діяльність стає її результатом [210, с. 127]¹ ;

розвиток групи від простого об'єднання двох і більше осіб для вчинення одного злочину (ситуативні і тимчасові групи) до більш складних і організованих форм злочинних об'єднань, діяльність яких стає більш цілеспрямованою і жорстокою [210, с. 127-128]² ;

вчинення вбивства об'єднаними зусиллями кількох осіб створює ілюзію безкарності, можливості уникнути покарання [197, с. 24]³, сприяє повторному вчиненню злочинів.

Поступова деформація соціальних якостей злочинців і розвиток злочинної діяльності групи від менш тяжких форм до більш тяжких (а вбивство є особливо тяжким злочином) дозволяє припустити вчинення групою чи окремими її членами злочинів і правопорушень раніше. Вивчення кримінальних справ показало, що приблизно в 50% випадків до вчинення вбивства, групою вчинялися інші злочини. Виявлення таких злочинів і вивчення відповідних матеріалів дозволяє значно збільшити кількість інформації про злочинну групу і використати її для

¹ [210] Журавльов В.П., Муженко П.М. Соціально-психологічне поняття злочинних груп // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 127.

² [210] Журавльов В.П., Муженко П.М. Соціально-психологічне поняття злочинних груп // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 127-128.

³ [197] Панов Н.И. Проблемы квалификации умышленных убийств, совершенных в соучастии // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 24.

конкретизації версії про її склад.

Властиве груповим злочинам почуття безкарності (особливо за вчинення тяжкого злочину), внутрішня схильність групи після успішного злочину до продовження злочинної діяльності є передумовами для вчинення нею нових злочинів. Ця обставина обумовлює доцільність висування прогностичних версій про вчинення розшукуваною групою злочинів у майбутньому. Правильна побудова такої версії дозволяє організувати проведення тактичної операції по затриманню злочинної групи на гарячому при вчиненні наступного злочину¹.

При розслідуванні вбивств, вчинених кількома особами, слідчий може також робити припущення про ступінь організованості групи. З урахуванням кримінально-правових форм співучасті, система типових версій щодо зазначеної ознаки може бути наступною – злочин вчинено групою:

що попередньо домовилася про вчинення вбивства (установлене у 90% вивчених справ);

організованою злочинною групою (зафіксоване по 9 % вивчених справ);

злочинною організацією (1 % кримінальних справ).

Значення версій про ступінь організованості групи полягає в тому, що їх обґрунтоване висування дозволяє

звужити сферу пошуку злочинців, що сприяє цілеспрямованості у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;

у відповідних випадках припустити, що група знаходиться на обліку або розробляється підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, які можуть володіти інформацією, що має значення для розкриття вбивства;

обґрунтовано прогнозувати активність протидії розслідуванню і вчасно приймати відповідні превентивні заходи;

правильно визначити кількісний і персональний склад співробітників, яким слід доручити розкриття вбивства, залучаючи, у необхідних випадках, працівників, що спеціалізуються на розкритті злочинів, вчинених групами з ознаками організованості.

¹ Особливості цієї операції розглянуті у підрозділі 3.3.

Особливістю висування версій під час розслідування аналізованої категорії злочинів є можливість звертання до типових версій щодо обставин формування злочинної групи. У цьому зв'язку в криміналістичній літературі справедливо відзначається, що цілеспрямований розшук злочинців за ознакою групи вимагає деталізації версії про вчинення злочину групою на окремі версії про обставини її утворення [40, с. 21]¹.

Узагальнення юридичної літератури [170, с. 44-45; 40, с. 22]² і слідчо-судової практики, дозволяє запропонувати наступний перелік типових версій щодо ознаки формування групи - група осіб, що вчинила вбивство, сформувався:

1) На підставі неформальних об'єднань, що спочатку мали соціально не засуджувані цілі. За даними кримінологів абсолютна більшість (до 90%) злочинних груп насильницької спрямованості сформувалося саме таким шляхом [210, с. 126-127; 72, с. 31]³. Аналогічні дані отримані в результаті вивчення кримінальних справ про вбивства, 89% з яких були вчинені групами, що спочатку мали соціально не засуджувані цілі. У рамках зазначеної гіпотези можуть бути висунуті версії про формування групи за ознакою

- проживання її членів в одному мікрорайоні – 31%;
- спільного місця роботи чи навчання – 22;
- земляцтва (вихідці з одного села, міста, області) – 1;
- національної належності – 7;
- загальних інтересів (до музики, спорту і т.ін.) – 4;
- загального проведення вільного часу (систематичне відвідування тих самих місць: кафе, спортзалів, дискотек) – 32;
- інших підстав – 3%⁴.

2) За ознакою минулих злочинних зв'язків (раніше спільно вчиняли злочин, або спільно відбували покарання). У ході вивчення кримінальних справ

¹ [40] Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С. 21.

² [170] Макаренко Е.И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилище. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1991. – С. 44-45; [40] Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С.22.

³ [210] Журавльов В.П., Муженко П.М. Соціально-психологічне поняття злочинних груп // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 126-127; [72] Гридин С.И. Социально-психологические аспекты группового антиобщественного поведения // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвузовский сборник научных трудов. – Омск: изд. ОВШМ МВД СССР, 1983. – С. 31.

⁴ Указано кількість убивств, вчинених групами, що сформувалася за відповідною ознакою від загальної кількості вбивств, що вчинені групами, які спочатку мали соціально не засуджувані цілі.

встановлено, що такими групами було вчинено 16% вбивств.

3) Злочинна група сформувалася спеціально для вчинення розслідуваного вбивства (участь таких груп зафіксована в 4% зазначених злочинів).

Особливе значення звернення до даної системи типових версій набуває після того, як буде виявлений один із ймовірних учасників вбивства і виникне необхідність у виявленні спільників. Однак, навіть коли жоден з можливих злочинців не встановлений, правильне формулювання версій щодо ознаки формування групи дозволяє організувати ефективні заходи в місцях її ймовірного перебування або середовищі ймовірного спілкування. Саме так було розкрито вбивство неповнолітнього Р., що мало місце на території м.Донецька в 1999р. Свідок у справі, що спостерігала факт побиття Р. трьома невідомими, пояснила, що останні були молодими хлопцями, одягненими в короткі шкіряні куртки з багатьма металевими аксесуарами, а в якості головного убору в одного з них була хустка, т.зв. "бондана". Ці відомості дозволили припустити, що злочинна група сформувалася за ознакою загальних інтересів – злочинці є шанувальниками музики в стилі "рок". Особи з цього кола щочетверга збиралися для спілкування в одному зі скверів м. Донецька. У наступний після вбивства четвер у цьому сквері оперативними працівниками за дорученням слідчого було організоване спостереження, до якого залучили і згаданого свідка. Останній вказав на трьох хлопців, що знаходилися в парку, як на злочинців. Ці особи були затримані і викриті у вчиненні вбивства Р. з корисливих мотивів¹.

В той же час, на практиці, як це видно з наведених вище результатів анкетування, має місце недооцінка гносеологічних і організаційних можливостей версій про обставини формування злочинної групи, що, мабуть, пов'язано з їх недостатньою теоретичною розробкою.

Оцінюючи ж в цілому результати анкетування щодо ознак групи, у відношенні яких доцільно будувати версії, слід зазначити відсутність серед значної частини практичних працівників розуміння злочинної групи як цілісного суб'єкта, якому властива сукупність характеристик. У результаті версії в багатьох

¹ Наглядове провадження у кримінальній справі № 07-19676 // Архів СУ УМВС України в Донецькій області, 1999р.

випадках висуваються тільки у відношенні якої-небудь однієї характеристики групи, а можливості версій у відношенні інших ознак не використовуються.

Разом з тим звертання до системи типових версій у відношенні певних ознак злочинної групи, що вчинила вбивство, буває не завжди ефективним. Насамперед, це стосується ситуацій, коли невідомі інші істотні обставини, встановлення яких дозволяє з'ясувати загальний характер і значну частину змісту події злочину, що відкриває шлях до його розкриття, а потім і до вичерпного пізнання в процесі подальшого розслідування [49, с. 44]¹. При цьому слідчі версії висуваються у відношенні деяких обставин, установлення яких дозволяє визначити, де шукати злочинця. Пізнання невідомих обставин справи в таких випадках носить поступовий "ступеневий" характер [5, с. 10]².

Найбільш яскраво це положення ілюструють справи про вбивства з розчленуванням трупа, у яких встановлення особи вбитого у більшості випадків дозволяє припустити причетність до злочину конкретних осіб. Показовий у цьому відношенні приклад, наведений В.Бахіним і В.Гончаренком: під час розслідування вбивства на встановлення особи загиблої працівники розшуку і слідства витратили (за умови цілеспрямованої активної роботи) вісім з половиною місяців, і наступного дня після встановлення хто вбитий, був виявлений убивця [18, с. 82]³.

У деяких випадках такий "стрибкоподібний" вихід на злочинну групу може бути забезпечений висуванням і перевіркою версій щодо місця вчинення вбивства (коли воно не збігається з місцем виявлення трупа чи труп не виявлений взагалі), і, особливо, мотиву убивства.

Щодо місця вчинення вбивства можуть бути висунуті наступні типові версії:

- злочин вчинено за місцем проживання потерпілого;
- за місцем проживання родичів чи близьких до загиблого осіб;
- за місцем роботи потерпілого;

¹ [49] Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 44.

² [5] Арцишевский Г.В. Выдвижение и проверка следственных версий. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 10.

³ [18] Бахін В., Гончаренко В. Як розкриваються злочини (Криміналістика у питаннях та відповідях). – Київ: Київський ун-т ім. Т.Шевченка, 1996. – С. 82.

на шляху пересування;
в іншому місці [133, с. 76]¹.

У відношенні мотиву вчинення, типові версії можуть бути такі. Вбивство вчинене групою осіб:

- з випадково виниклих побутових мотивів (сварка, бійка);
- з користі з метою заволодіння майном потерпілого (має місце під час розбійних нападів, що супроводжувалися вбивством);
- з інших корисливих спонукань (одержання спадщини, страхового платежу, припинення сплати аліментів);
- усунення перешкод до здійснення основної злочинної діяльності;
- у зв'язку зі службовою або суспільною діяльністю потерпілого;
- з метою приховання іншого злочину (вбивство згвалтованої, співучасника злочину, свідка);
- з хуліганських спонукань.

3.3. Комплекси першочергових слідчих дій

Концепція комплексного підходу до проведення слідчих, оперативно-розшукових й інших дій виникла в криміналістиці у зв'язку з констатацією неможливості вирішення окремих завдань розслідування проведенням якої-небудь однієї слідчої дії [88, с. 44]². Сьогодні розробка комплексів слідчих й інших дій, їх типізація розглядаються як важлива тенденція в розвитку криміналістики [272, с. 56]³, а недостатня увага до цього питання – як одна з причин невідповідності теорії потребам практики [28, с. 116]⁴.

У криміналістичній літературі для позначення таких комплексів використовуються терміни "тактична операція", "криміналістична операція", "тактична комбінація", "тактичний комплекс", "спеціальна операція", що, як справедливо відзначається, пов'язано з етапом становлення даної категорії [270, с.

¹ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 76.

² [88] Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – С. 44.

³[272] Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Харьков: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. – С. 56.

⁴ [28] Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – С. 116.

48]¹. На думку О.Я. Баєва, варто використовувати термін "тактична операція" як у цілому сталий у криміналістичній теорії, хоча він і не бачить принципового значення в тому, як іменувати такі комплекси [7, с. 216]². Вважаємо, що термін "тактична операція" дійсно найбільш прийнятний, оскільки він не тільки є сталим, але і найкраще відображає змістовну сторону поняття. Однак у частині відсутності принципового значення в тому, як іменувати комплекси, думка О.Я. Баєва викликає заперечення, оскільки неоднозначність термінології говорить про недосконалість понятійного апарату науки, а однозначне відношення термінів, знаків і понять, що вводяться, до виявлених фактів і передбачуваних властивостей принципово важливо для всіх пізнавальних дій, і, насамперед, для емпіричної перевірки законів, теорій, гіпотез [64, с. 110]³.

Поняття тактичної операції в наш час залишається дискусійним у криміналістичній теорії. На нашу думку, становлять інтерес дефініції, у яких тактичні операції розглядаються як системні утворення, тобто підкреслюється взаємозв'язок дій, що складають операцію. Так, В.І. Шиканов визначає тактичну операцію як систему погоджених між собою слідчих дій, здійснюваних у повній відповідності до вимог норм кримінально-процесуального закону правомочними посадовими особами для з'ясування питань, що входять у предмет доказування у розслідуваній кримінальній справі [277, с. 21]⁴. На думку С.Ф. Здоровко, тактична операція – це система однойменних або різнойменних процесуальних або непроцесуальних дій і заходів (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які спрямовані на вирішення проміжного завдання розслідування, об'єднані єдиним планом і єдиним задумом, характеризуються вибірковістю і ситуаційною обумовленістю та виконуються правомочними особами під керівництвом слідчого [100, с. 3]⁵. Останнє формулювання найбільше повно відбиває сутнісні ознаки тактичної операції.

У теорії криміналістики типові тактичні операції розробляються стосовно

¹ [270] Шевчук В.М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 верес. 2003 р. / Редкол. М.І. Панов (голов. ред.) та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 48.

² [7]Баєв О.Я. Основы криминалистики: Курс лекций.- М.: Экзамен, 2001. – С. 216.

³ [64] Герасимов И. Г. Научное исследование. - М.: Политиздат, 1972. – С. 110.

⁴ [277] Шиканов В.И. Информация к тактической операции "Атрибуция трупа": Учеб. пособие. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1975. – С. 21.

⁵ [100] Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: методичні рекомендації. – Харків: Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 2002. – С. 3.

виду злочину і локальних завдань розслідування. Зокрема, проведені дослідження і запропоновані тактичні операції при розслідуванні вбивств із розчленуванням трупа [133, с. 149-150]¹, вбивств, прихованих інсценуваннями [133, с. 221-223]², вбивств, учинених організованими злочинними групами [100, с. 6-7]³, вбивств, пов'язаних із заволодінням матеріальними цінностями [106]⁴.

При цьому в тактичні операції поряд зі слідчими діями включаються й оперативно-розшукові заходи (подвірно-поквартирні обходи, обслідування місцевості й інші), що проводяться оперативними працівниками. Однак організатором даних заходів у рамках тактичних операцій є слідчий. У цьому відношенні С.Ф. Здоровко справедливо відзначає, що однією з важливих ознак тактичної операції є те, що вона передбачає керівництво з боку слідчого, незалежно від сутності дій, які до неї входять [98, с. 15]⁵. Тим часом, діяльність слідчого з організації зазначених заходів у криміналістиці практично не досліджена⁶ й у більшості випадків обмежується вказівкою на те, що вони можуть бути проведені в рамках тієї чи іншої тактичної операції. Недостатньо досліджені й взаємозв'язки слідчих дій та інших заходів, що складають операцію, хоча розробка тактичних операцій передбачає встановлення таких зв'язків [271, с. 140]⁷. Ці обставини перешкоджають ефективній реалізації типових тактичних операцій у діяльності правоохоронних органів і дозволяють погодитися з думкою про те, що тактика проведення оперативно-розшукових заходів повинна посісти відповідне місце не тільки в теорії оперативно-розшукової діяльності, але й у криміналістиці [271, с. 121]⁸.

Убивства, що вчиняються групою осіб, носять досить різноманітний характер. Злочинна група може бути причетна до вчинення вбивств без трупа, з

¹ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 149-150.

² [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 221-223.

³ [100] Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, учинених організованими злочинними групами: Методичні рекомендації. – Харків: Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 2002. – С. 6-7 та далі.

⁴ [106] Исаенко В.Н. Тактические комплексы в расследовании убийств, с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных у потерпевших: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – М., 1990 – 24 с.

⁵ [98] Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – С. 15.

⁶ В літературі містяться одиничні рекомендації з цих питань ([192] Дворкин А.И. Осмотр места происшествия по делам об изнасиловании // Осмотр места происшествия: Практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: Юристъ, 2001. – С. 146; [206] Самойлов Ю.М. Использование возможностей оперативных аппаратов // Пособие для следователя. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: М.: "Лига Разум", 1998 – С. 135-136).

⁷ [271] Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. – Харьков: "Одиссей", 2003. – С. 140.

⁸ [271] Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. – Харьков: "Одиссей", 2003. – С. 121.

розчленуванням трупа, вбивств, прихованих інсценуванням та ін. Тому під час розслідуванні даної категорії злочинів можуть проводитися тактичні операції, пропоновані в рамках відповідних мікрометодик. Результати анкетування слідчих показали, що при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, проводяться наступні тактичні операції: "Збір відомостей на місці виявлення трупа" (65% опитаних); "Перевірка певних груп на причетність до вбивства" (47,5% опитаних); "Співучасники вбивства" (29,5% опитаних); "Затримання злочинної групи" (43,5% опитаних); "Роз'єднання злочинної групи" (13% опитаних); "Рольові функції" (36%); "Ступінь організованості групи" (28%); "Виявлення інших злочинів (правопорушень), вчинених злочинною групою" (33%); інші (1,5%). Деякі з перерахованих операцій вже одержали відображення в криміналістичній літературі. Виходячи з теми дослідження, представляється доцільним детально розглянути тактичні операції "Збір відомостей на місці виявлення трупа", "Співучасники вбивства" і "Затримання злочинної групи", оскільки перша з них є центральною в плані діагностики групового характеру вбивства і збору початкових відомостей про злочинну групу. Дві наступні тактичні операції є специфічними, характерними саме для справ досліджуваної категорії і не знайшли дотепер достатньо повного висвітлення в криміналістичних джерелах¹.

Тактична операція "Збір відомостей на місці виявлення трупа" спрямована на одержання інформації про характер події та причетних до неї осіб і є базовою для розслідування вбивств, вчинених групою осіб. Значення даної операції у розглянутій категорії злочинів полягає в тому, що її проведення дозволяє оперативно діагностувати груповий характер убивства (а в деяких випадках і організований характер групи), визначити вид вбивства в плані його мотивів й інших істотних характеристик. Це дає слідчому можливість по-перше, враховувати групову ознаку вбивства під час організації роботи з його розкриття; по-друге, звернутися до відповідної мікрометодики розслідування; і по-третє, конкретизувати проміжні завдання розслідування, визначити серед них ті, що

¹ На це, зокрема, вказує вкрай різне тлумачення практичними працівниками змісту зазначених тактичних операцій, як в плані кількості, так і характеру дій, що входять до їх складу.

підлягають першочерговому вирішенню.

Особливості даної тактичної операції полягають у тому, що вона: створює необхідну базу для проведення інших тактичних операцій [33, с. 217]¹;

спрямована на збір відомостей щодо всіх елементів предмета доказування, на відміну від більшості інших операцій, що мають на меті з'ясування лише одного такого елемента;

проводиться негайно після одержання інформації про подію, тобто в умовах практично повної відсутності вихідної інформації;

проводиться без ретельної підготовки, характерної для інших тактичних операцій;

характеризується паралельним (одночасним) проведенням заходів і дій, що входять до її складу;

фактором, що дозволяє об'єднати заходи у відносно відособлену групу є локалізація передбачуваних джерел інформації – місце події і прилегла до нього територія.

У деяких літературних джерелах аналізована тактична операція іменується "Огляд місця події". У цьому зв'язку слід зазначити, що найменування тактичної операції хоча і носить дещо умовний характер (наприклад, "Документ"), проте, як справедливо пише І.В. Борисенко, повинне бути зв'язане з проміжним завданням, на виконання якого вона націлена [33, с. 215]². Найменування "Огляд місця події" не тільки не відображає завдання операції, зводячи його, власне кажучи, до завдань одиначної слідчої дії, але і робить необґрунтований акцент лише на одному з елементів операції, ігноруючи її комплексний характер. Це призводить до того, що вихований на класичному постулаті криміналістики про архіважність, невідкладність огляду місця події слідчий навіть вважає себе зобов'язаним після прибуття на місце події відразу ж приступити до його огляду, а

¹ [33]Борисенко І. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісник Академії правових наук України – № 3 (26). – Харків: Право, 2001. – С. 217.

² [33]Борисенко І. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісник Академії правових наук України – № 3 (26). – Харків: Право, 2001. – С. 215.

не виконувати якісь ще заходи чи дії [110, с. 63]¹.

На думку деяких авторів, тактична операція повинна іменуватися "Збір початкових відомостей" [133, с. 148; 33, с. 215-217]². Однак таке формулювання має занадто загальний, неконкретний характер, що призводить до неможливості чітко окреслити коло дій, що складають операцію, додає заходам розмиту спрямованість (так, дії, спрямовані на встановлення особи загиблого одними авторами включаються в операцію "Збір початкових відомостей" [133, с. 148]³, іншими ж виділяються в самостійну тактичну операцію [33, с. 217-218]⁴). В результаті тактична операція, власне кажучи, ототожнюється з усіма діями початкового етапу розслідування.

Характер заходів, що складають досліджувану тактичну операцію, дає підстави зробити висновок про їх територіальний зв'язок з місцем події (але не з його оглядом, як слідчою дією), що, на наш погляд, і є чинником, який дозволяє чітко сформулювати тактичне завдання, поєднує дії, які до неї входять, і дозволяє відмежувати її від інших тактичних операцій. Тому для даної тактичної операції можна запропонувати найменування "Збір відомостей на місці виявлення трупа".

У літературі запропоновані різні переліки заходів, що складають дану операцію. Аналіз літературних джерел і результати анкетування слідчих дозволяють включити до структури цієї тактичної операції наступні дії: а) рекогносцування; б) огляд місця події і трупа; в) вилучення з місця події зразків для порівняльного дослідження; г) обстеження місцевості, що знаходиться за межами місця події; г) одержання інформаційних характеристик території; д) проведення подворно-поквартирних обходів; є) організація "роботи на слух"; ж) організація спостереження за місцем події.

Слід зазначити, що деякі дії, які включаються як нами, так й іншими авторами в дану операцію (обстеження місцевості, подвірньо-поквартирні обходи)

¹ [110] Кавалиерис А.К. Некоторые вопросы раскрытия преступлений, совершенных в условиях неочевидности, по горячим следам // Проблемы раскрытия и расследования преступлений совершенных в условиях неочевидности: Сб. науч. тр. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1989. - С. 63.

² [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001.– С. 148; [33]Борисенко І. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісник Академії правових наук України – № 3 (26). – Харків: Право, 2001. – С. 215-217.

³ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001.– С. 148.

⁴ [33] Борисенко І. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісник Академії правових наук України – № 3 (26). – Харків: Право, 2001. – С. 217-218.

традиційно викладаються в рамках тактики огляду місця події. Однак такий підхід, по-перше, не повною мірою відповідає сутності огляду місця події – цілеспрямованому візуальному сприйняттю обстановки і слідів. А по-друге, не дозволяє достатньо чітко і повно досліджувати взаємозв'язки між цими діями. У цьому плані Р.С. Белкін констатує, що в сьогоденному своєму стані криміналістична тактика не відповідає потребам практики, тому що обмежується розробкою рекомендацій, розрахованих на окремі слідчі дії, у той час як слідчий часто стикається з завданнями, вирішити які можна тільки проведенням серії, причому не тільки слідчих, дій [28, с. 116]¹. Системний підхід передбачає розгляд дій, що складають тактичну операцію як відносно відособлених, але в той же час і взаємозалежних елементів. З цих позицій уявляється доцільним у рамках тактичної операції "Збір відомостей на місці виявлення трупа", що проводиться у справах про групові вбивства, як самостійний захід організаційного характеру виділити рекогносцування.

Етимологічно рекогносцування є розвідка, що проводиться командиром частини особисто або з офіцерами штабу з метою уточнення розташування сил ворога, вивчення місцевості та одержання інших відомостей, необхідних для схвалення плану і організації бойових дій війська [252, с. 195]². У криміналістичній літературі [44, с. 22; 217, 58-59]³ і нормативних документах [105]⁴ термін рекогносцировка вживається як рівнозначний обзорній стадії огляду місця події. Однак таке розуміння звужує можливості розглядуваного заходу, оскільки під час рекогносцування вирішуються питання, що мають відношення до проведення операції в цілому, а також інших, крім огляду, заходів. Крім того, рекогносцування може здійснюватися під час проведення інших операцій або слідчих дій. Зокрема, для ефективного проведення обшуку, затримання, відтворення обстановки та обставин події слідчому рекомендується попередньо

¹ [28] Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – С. 116.

² [252] Українська радянська енциклопедія. Т.12. К.: Гол. ред. УРЕ, 1963. – С. 195.

³ [44] Быховский И.Е. Некоторые особенности первоначального этапа расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности // Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности: Сб. науч. тр. /Редкол.: В.Ф. Глазырин (ответ. ред.) и др. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1989. – С. 22; [217] Руководство по расследованию убийств / Руков. авт. колл. А.М. Ларин, Г.М. Мудьюгин. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 58-59

⁴ [105] Инструкция по организации раскрытия и расследования умышленных убийств. Утверждена приказом МВД и Прокуратуры УССР от 06.10.1990г. № 15-18/303.

побувати на місці їх проведення [210, с. 262; 231, с. 225-226]¹. У цих випадках рекогносцуванням вирішуються дещо інші завдання, проте його суть – ознайомлення з умовами, у яких планується діяти, – залишається незмінною. Ці обставини дозволяють розглядати рекогносцування як самостійний захід.

Важливо також і те, що вихідним для вирішення питання про проведення тактичної операції є етап аналізу слідчої ситуації, результатом якого є, з одного боку, постановка завдання щодо виявлення доказової інформації, а з іншого – його реалізації в тактичній операції [128, с. 144]². З огляду на те, що тактична операція "Збір відомостей на місці виявлення трупа" проводиться відразу після одержання повідомлення про вбивство, саме рекогносцування дозволяє одержати той мінімум інформації про слідчу ситуацію, аналіз якої дозволяє прийняти рішення про необхідність проведення операції та адаптувати її до конкретних умов розслідування.

Таким чином, у процесі рекогносцування вирішується комплекс взаємозалежних завдань, які умовно можна поділити на три групи:

- 1) Пов'язані з проведенням тактичної операції в цілому:
 - одержання загальної орієнтації на місці події та прилеглий території;
 - з'ясування в працівників міліції, які оперативно-розшукові заходи вже проводяться, ким і які їх проміжні результати;
 - визначення дій, що доцільно включити в тактичну операцію в конкретних умовах, послідовності їх проведення, конкретних виконавців;
 - вирішення питання про доцільність паралельного проведення інших операцій ("Переслідування по гарячих слідах", "Атрибуція трупа" та ін.);
 - вирішення питання про необхідність залучення додаткових сил і засобів;
 - визначення порядку взаємного обміну інформацією з оперативними працівниками, що здійснюють розшукові дії;
- у випадку, якщо в розкритті злочину задіяні значні сили, а тактична операція займе багато часу – визначення тимчасового пункту управління (за

¹ [210] Андросюк В.Г. Психологічні чинники затримання // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 262; [231] Закатов А.А. Проверка показаний на месте // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР, 1984. – С. 225-226.

² [128] Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – С. 144.

межами місця події), звідки буде організовуватися робота з розкриття вбивства; установлення слідів і предметів, які ймовірно містять інформацію про осіб, що вчинили вбивство, з метою негайного її використання для їх розшуку; уявне моделювання події злочину¹.

2) Пов'язані з проведенням огляду місця події: забезпечення, у необхідних випадках, збереження слідів злочину; вирішення питання про межі місця події; визначення вихідної точки і методу огляду, складання плану огляду; виготовлення чорнової схеми місця події, з позначенням на ній його границь, напрямку проведення, об'єктів, що підлягають огляду.

3) Пов'язані з оптимізацією проведення інших дій, що складають операцію (визначення території за межами місця події, що підлягає обстеженню, житлового масиву, в якому необхідно провести подвірно-поквартирний обхід й ін.).

Рекогносцування може проводитися як одноосібно слідчим чи оперативним працівником, так і спільно зазначеними суб'єктами, що є більш ефективним. Сутність рекогносцування полягає в огляді, по можливості, з різних сторін, місця події. Для цього слід, не порушуючи первинної обстановки обійти місце події, перевірити можливі шляхи приходу і відходу злочинної групи, вивчити положення трупа у навколишньому середовищі і стан одягу на ньому. Рекогносцування є статичним заходом і це означає, що жоден із предметів, що оглядаються, не береться в руки, і не переміщується.

Важливою складовою тактичної операції, що розглядається, є огляд місця події і трупа. У криміналістичній літературі вказуються наступні особливості даної слідчої дії у справах про вбивства: а) кримінальна ситуація характеризується невизначеністю; б) огляд місця події спрямований на виявлення доказів, характер яких диктується особливостями події злочину, способом його вчинення і приховання; в) при одержанні тієї чи іншої інформації слідчий повинний вирішити питання про її відносність до розслідуваної події і доказове

¹ У цьому відношенні В.О. Коновалова відзначає, що попереднє ознайомлення з обстановкою місця події важливо для виникнення у слідчого ще до огляду уявної моделі вчиненого злочину ([133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 67).

значення [133, с. 120, 196]¹.

В організаційному плані важлива ще одна особливість – підвищена імовірність зміни обстановки місця події, обумовлена наступними причинами

1. Через великий суспільний резонанс факти виявлення вбивств привертають увагу значної кількості людей, які знаходячись на місці події, неминуче залишають свої сліди.

2. На місце події нерідко першими прибувають лікарі швидкої медичної допомоги. Вони, передусім, намагаються встановити ознаки життя у потерпілого та надати йому медичну допомогу. При цьому тіло переміщується, знищуються сліди злочину і виникають такі, що не мають до нього безпосереднього відношення. Пояснюється це, певною мірою, тим, що на сьогодні ще немає нормативного акта, який регламентував би діяльність бригад швидкої допомоги на місці злочину. Тому слід підтримати пропозицію про розробку разом з Міністерством охорони здоров'я України типової інструкції для співробітників швидкої медичної допомоги, що передбачає порядок і правила їх дій (зокрема, і спрямованих на збереження слідів злочину) у випадку прибуття на місце події раніше від правоохоронних органів, а також під час надання медичної допомоги особам, доставленим з місць злочину [58, с. 43-44]².

3. Враховуючи те, що вбивства належать до категорії особливо тяжких і т.зв. резонансних злочинів, нормативні акти МВС і Генпрокуратури зобов'язують керівників УМВС в областях, обласних прокуратур і підпорядкованих їм органів особисто виїжджати на місця подій по цих злочинах. В.Ф. Статкус наступним чином охарактеризував дії зазначених посадових осіб: не зв'язані ніякими правилами і не маючи особистої відповідальності за якість і результати огляду, і одночасно бажаючи показати значимість своєї участі в розкритті вбивства, такі посадові особи не тільки залишають на місці події свої сліди, але і нерідко руйнують сліди, залишені злочинцем, втручаються в діяльність слідчого і т.ін., чому практика знає чимало сумних прикладів [242, с. 54]³. Одна з причин такого

¹ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 120, 196.

² [58] Винницький Л.В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР): Учеб. пособие. – Караганда: Карагандинск. ВШ МВД СССР, 1986. – С.43-44.

³ [242] Статкус В.Ф. Требование к осмотру места происшествия // Социалистическая законность. – 1987. – №6. – С.54.

становища полягає в тому, що керівна роль слідчого під час огляду місця події не достатньо чітко визначена Законом. Формулювання ч.4 ст.191 КПК, що зобов'язує органи дізнання сприяти слідчому у проведенні огляду, не підкреслює керівної ролі останнього і не регулює його взаємини з іншими учасниками цієї дії. У цьому відношенні слід згадати формулювання ст.125 КПК КазРСП, яка передбачає, що оглядом керує слідчий, а за його відсутності – старший із працівників органу дізнання і його вказівки обов'язкові для всіх учасників огляду. Як позитивний приклад, можна також навести законодавство Латвії, де діє спеціальне розпорядження, що забороняє керівним особам знаходитися на місці події під час його огляду без дозволу слідчого [198, с. 19]¹.

Аналогічне закріплення керівної ролі слідчого в КПК України не просто уточнить терміни, а чітко визначить організаційно-управлінський принцип. Надання рекомендації про порядок огляду місця події сили закону, і засвоєння цих положень слідчими і працівниками оперативних підрозділів сприяло б підвищенню ефективності його проведення².

У тактичному плані важливою умовою ефективності огляду місця події і трупа у справах досліджуваної категорії є участь у даній слідчій дії оперативних працівників. У цьому зв'язку як недолік практичної діяльності слід зазначити, що за результатами анкетування тільки 64% слідчих вважають за доцільне сприяння оперативних працівників при проведенні огляду місця події. Тим часом доцільність безпосереднього сприйняття оперативним працівником обстановки місця події обумовлена тим, що, здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, він має у своєму розпорядженні отримані від негласних співробітників і в результаті проведення інших оперативно-розшукових заходів відомості про ті процеси, що протікають у кримінальному середовищі. І якщо слідчий сприйняту інформацію зіставляє з іншою інформацією даного місця події, криміналістичною характеристикою відповідного виду злочину і своїм досвідом, будуючи імовірну модель злочину, то оперативний працівник зіставляє сприйняте з агентурно-

¹ [198] Перч В.О. Деякі аспекти взаємодії прокурорів-криміналістів (слідчих) і фахівців (експертів) НДЕКЦ УМВС областей України на місці події // Слідча практика України. – Випуск 3. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 19.

² Подібні зміни були запропоновані ще в 1969 р. В.Ф. Статкусом (Див.: [240] Статкус В.Ф. Взаимодействие следователя МВД с органами дознания на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1969. – С. 7). Але, на жаль, вони досі не реалізовані.

оперативною інформацією, добутою в процесі ОРД. Тому, будучи учасником огляду, він може привернути увагу слідчого до тих обставин, що мають істотне значення для розкриття злочину. Так, у справі про вбивство групою невідомих із застосуванням колючо-ріжучого знаряддя гр-н Д. і Н., на місці події був виявлений фінський ніж, що фіксувалося слідчим і спеціалістом-криміналістом відповідно до тактики огляду. Оперативний працівник, що брав участь в огляді, відразу ж повідомив слідчому наявні в нього дані, отримані від негласного співробітника трьома місяцями раніше, що ніж з подібними ознаками (особливостями рукоятки) раніше засуджений З. програв у карти П. Через дві години П. був затриманий членами СОГ на залізничному вокзалі, як з'ясувалося надалі, маючи намір переховатися, виїхавши до родичів у Курську область РФ¹. Подібні приклади ефективної участі в огляді місця події оперативних працівників не поодинокі [217, с. 128]² й у цілому, такий підхід обґрунтовується тим, що з вивчених кримінальних справ близько 60% розкрито за оперативними даними³.

Важливе місце в структурі аналізованої тактичної операції посідають такі заходи як обстеження місцевості, що знаходиться за межами місця події та подвірно-поквартирні обходи. Разом з тим, результати анкетування практичних працівників показують, що тільки 63% слідчих беруть участь в організації обстежень, і 31% – в організації подвірно-поквартирних обходів, що вказує на неналежне виконання ними функції керівника тактичної операції. Однією з причин такого становища є, на наш погляд, недостатня увага до цих питань у криміналістичній літературі, що обумовлює доцільність їх більш детального розгляду.

Обстеження⁴ місцевості, приміщень та інших об'єктів, що знаходяться за межами місця події на думку І.Є. Биховського є самостійним організаційним заходом, спрямованим на виявлення слідів і об'єктів, що підлягають огляду [45, с. 49]⁵. Особливе значення обстеження має в тих випадках, коли вбивство вчинене

¹ Кримінальна справа № 03-22316 // Архів Апеляційного суду Донецької області.

² Див., напр.: [217] Руководство по расследованию убийств / Руков. авт. кол. А.М. Ларин, Г.М. Мудьюгин. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 128.

³ Близькі показники містяться у статзвітності УМВС України в Донецькій області щодо розкриття навмисних вбивств.

⁴ Обстежувати – робити огляд з метою перевірки чого-небудь. Див.: [52] Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпень: ВТФ „Перун”, 2001. – С. 651; [183] Новий тлумачний словник української мови. Т.3.– С.50.

⁵ [45]Быховский И.Е. Осмотр места происшествия. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 49.

на відкритій місцевості, тому що сліди злочину – ті чи інші речі злочинця або жертви, знаряддя убивства та ін. – можуть знаходитися і на значній відстані від трупа [82, с. 39]¹.

Доцільність обстеження обумовлена, принаймні, трьома обставинами:

по-перше, злочинець звертає менше уваги на сліди, що залишаються при попередньому спостереженні за місцем вчинення злочину, при підході до нього і відході з нього²;

по-друге, злочинець прагне якомога швидше позбутися предметів, що його викривають, і тому вже при відході з місця події викидає малоцінні з викрадених речей, одяг зі слідами крові, використані при вчиненні вбивства знаряддя і т.ін.³.

по-третє, використовуючи сучасні технічні засоби, окремі члени злочинної групи, можуть брати участь у вбивстві, знаходячись на певній відстані від місця злочину, виконуючи об'єктивну сторону злочину шляхом спостереження за місцевістю, забезпеченням транспортом, або в інший спосіб зменшуючи ймовірність виявлення злочину та затримання злочинців. В місцях їх знаходження можуть бути виявлені важливі сліди.

Об'єктами обстеження можуть бути: а) відкрита місцевість; б) приміщення; в) акваторії. Завдання обстеження в кожному конкретному випадку визначаються характером убивства, особливостями місця події та інших обставин, але узагальнення практики показує, що основними з них можуть бути

виявлення місця вчинення злочину в тих випадках, коли воно не збігається з місцем події;

встановлення маршруту пересування злочинців, потерпілого й інших осіб;

визначення місць, у яких проводилась підготовка вбивства;

виявлення слідів злочину;

визначення об'єктів і місць, в яких (стосовно яких) повинні бути проведені

¹ [82] Деятельность следователя и прокурора на первоначальном этапе расследования убийств: Методическое пособие. – М.: ВНИИ укрепления законности и правопорядка, 1987. – С. 39.

² Так, убивство, вчинене групою осіб, було розкрито завдяки тому, що під час проведення обстеження, було правильно визначене місце, з якого злочинці спостерігали за квартирою потерпілого, де і були знайдені докази, що дозволили швидко встановити і викрити їх. Наглядове провадження у кримінальній справі № 23-11571 // Архів СЧ Прокуратури Донецької області, 1999 р.

³ Так, К., одного з учасників вбивства, було встановлено та викрито завдяки тому, що під час обстеження прилеглої до місця події території були знайдені викинутий ним з викраденої у потерпілої сумочки паспорт, на якому він залишив відбиток свого пальця, хоча безпосередньо в момент вчинення злочину він був у рукавичках (Наглядове провадження у кримінальній справі № 10-14367 // Архів прокуратури м.Донецька).

інші слідчі або оперативні дії;

пошук різних об'єктів (транспортних засобів, знарядь злочину, місць, де, приховане викрадене, трупів і їхніх частин і т.д.);

Як показує аналіз слідчо-оперативної практики, слідчі не завжди дають доручення органам дізнання про проведення обстеження окремих об'єктів, коли цього вимагають обставини справи і не вживають заходів щодо організації їх проведення¹.

Діяльність слідчого з організації обстеження, на наш погляд, повинна включати:

визначення території та об'єктів, що підлягають обстеженню;

визначення кількості учасників обстеження;

закріплення оперативних співробітників за окремими ділянками, територіями чи об'єктами;

визначення, виходячи з ситуації, що склалася, можливих об'єктів пошуку та їх характеристик;

забезпечення, в необхідних випадках, залучення до обстеження спеціалістів;

забезпечення учасників заходу необхідною технікою (щупи, металошукачі т.ін.);

інструктаж учасників обстеження.

Обстеження може проводитися, аналогічно з оглядом місця події, концентричним, ексцентричним чи фронтальним методами. У необхідних випадках під час обстеження застосовується криміналістична техніка (металошукачі, газоаналізатори, щупи тощо). У тих випадках, коли цього вимагає ситуація, до обстеження доцільно залучати осіб, що добре знають місцевість, певні приміщення (двірників, працівників ЖКГ, лісників, сторожів, егерів т.ін.).

Про виявлені об'єкти співробітники повинні негайно повідомити слідчого для вирішення питання про доцільність їх слідчого огляду на місці знаходження.

Учасники обстеження повинні бути попередньо проінструктовані відносно правил

¹ На це, зокрема, вказує те, що обслідування прилеглої до місця події місцевості проводилося в 90% випадків у справах про розкриті злочини, і лише в 50% випадків – у справах зупинених провадженнях у зв'язку з не встановленням винного. Див.: [250] Туполев С.И. Некоторые результаты научного исследования организации работы следователей по раскрытию преступлений // Повышение роли следователей в раскрытии преступлений: Материалы 3-й всесоюзной научно-практической конференции лучших следователей МВД СССР. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1971. – С. 53.

поводження з виявленими об'єктами і заходах щодо збереження слідів: не переміщати чи в інший спосіб змінювати положення предметів, не торкати їх руками і т.ін.. У процесі здійснення цього заходу варто також фіксувати транспортні засоби, що знаходяться на обстежуваній території, і власники яких у подальшому можуть стати важливими свідками [206, с. 134]¹.

Результати обстеження повинні знайти відображення в матеріалах кримінальної справи. На нашу думку, вони повинні оформлятися довідкою з зазначенням: а) дати, часу і кількості учасників проведеного заходу; б) місцевості чи об'єктів, підданих обстеженню; в) поставлених завдань; г) отриманих результатів, виявлених об'єктів, їх процесуального оформлення і подальшого руху. До довідки можуть додаватися схеми територій та плани об'єктів, на яких здійснювалося обстеження, а також інші допоміжні документи, що полегшують аналіз і оцінку інформації.

Одним із заходів, що складають тактичну операцію "Збір відомостей на місці виявлення трупа" є подвірно-поквартирний обхід прилягаючого до місця злочину житлового масиву. Доцільність його проведення обумовлена тим, що злочинна діяльність знаходить своє відображення не тільки в предметній (речовій) формі, але і формі уявної (образної), у свідомості людей [24, с. 121]², а основне завдання полягає у виявленні очевидців події [274, с. 372]³, тобто носіїв цих образів. У криміналістичній літературі відзначається, що в результаті подвірно-поквартирних обходів нерідко вдається одержати відомості, важливі для розкриття вбивства, а помилки в організації їх проведення розглядаються як одна з причин, за якої ці злочини залишаються нерозкритими [133, с. 288]⁴.

Завдання подвірно-поквартирного обходу у досліджуваній категорії вбивств, на наш погляд, можуть бути сформульовані в такий спосіб

установлення громадян, що володіють інформацією, яка має значення для розкриття і розслідування вбивства;

¹ [206] Самойлов Ю.М. Использование возможностей оперативных аппаратов // Пособие для следователя. Расследование преступлений повышенной общественной опасности. – М.: "Лига Разум", 1998. – С. 134.

² [24] Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – С. 121.

³ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 372.

⁴ [133] Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2001. – С. 288.

з'ясування прикмет та інших ознак осіб, можливо причетних до вчинення вбивства;

установлення особи невідомого трупа;

установлення причетності опитуваних до вчиненого злочину;

збір відомостей про кількісні та інші ознаки злочинної групи.

Аналіз практики розслідування вбивств, вчинених групою, показує, що реалізація цього заходу починається одночасно з оглядом місця події і продовжується після його закінчення, триваючи іноді кілька днів. Тому після закінчення огляду отримані під час нього дані повинні бути враховані при організації обходу.

Діяльність слідчого щодо організації подвірньо-поквартирних обходів, на нашу думку, полягає в наступному:

аналіз наявної на даний час інформації про подію і соціально-географічні особливості місцевості, де воно вчинено;

визначення об'єктів відвідування;

складання опитувального листа (переліку питань, що підлягають з'ясуванню);

забезпечення співробітників, що залучаються до заходу, суб'єктивними портретами, фотознімками і т.ін.;

інструктаж співробітників.

Межі мікрорайону, у якому проводиться подвірньо-поквартирний обхід, визначаються слідчим залежно від конкретної слідчої ситуації, характеру вчиненого вбивства, оперативної обстановки й інших обставин. Після закінчення огляду місця події вони конкретизуються, з урахуванням його результатів, а також соціально-географічних особливостей території.

Опитувальні листи складаються з метою повного з'ясування всіх питань, недопущення розголошення інформації, що становить слідчу та оперативну таємницю, створення найкращих можливостей для наступного аналізу зібраних матеріалів. Такий лист видається кожному з учасників обходу.

Уявляється, що перелік питань, які підлягають з'ясуванню під час

опитування у справах про вбивства, вчинені групою може бути наступним:

номер телефону, склад родини, відомості про кожного з її членів, зокрема і про осіб, що тимчасово проживають (вік, місце роботи, навчання);

де знаходився кожний із проживаючих у квартирі (будинку) осіб у певний час, коли прийшов до дому (чи пішов з нього), а також сусіди;

якщо був удома, то хто приходив у квартиру, його адреса, час приходу і виходу, чи не проходив він через мікрорайон, що цікавить слідство, що розповів про побачене, чи не було в його поведінці чогось дивного, незвичайного;

якщо був поза своєю квартирою (будинком), то: а) у якому конкретно місці знаходився, з ким, кого зустрічав; б) чи не проходив він через мікрорайон, що цікавить слідство, якщо так, то в який час, кого й в якому місці зустрічав, чи не зустрічав потерпілого, або схожу на нього за прикметами особу; в) яким шляхом найчастіше повертається додому, йде з дому (з роботи, на роботу), кого звичайно зустрічає по дорозі; г) чи не бачив підозрілих за поведінкою осіб, чи не схожі вони за прикметами на підозрюваних (якщо маються прикмети);

якщо знав потерпілого, то якими конкретно відомостями володіє про спосіб його життя, зв'язки, відносини з іншими особами;

установчі дані про сусідів, де вони могли бути в час, що цікавить слідство, чи був хтось у сусідів у гостях, чи є серед сусідів або гостей особи, раніше засуджені або такі, що ведуть антигромадський спосіб життя чи схильні до вчинення злочинів;

що відомо про вчинене вбивство, хто його міг вчинити. на думку опитуваного, підстави цих припущень (включаючи чутки);

думка опитуваного про осіб (відомих слідству), що могли вчинити розслідуване вбивство, яку інформацією про це він має;

що відомо про інші злочини (правопорушення), вчинені у даному мікрорайоні;

хто з відомих опитуваному осіб веде антигромадський спосіб життя, відрізняється розбещеністю, агресивністю, систематичним бешкетуванням пияцтвом, схильний до вчинення суспільно небезпечних діянь;

кому, на думку опитуваного, може бути відома яка-небудь інформація про вбивць, де ці громадяни мешкають чи працюють, їх відносини з потерпілим та іншими особами.

Опитувальний лист має комбінований характер, оскільки до нього включаються не тільки питання, на які необхідно одержати відповіді, але й прикмети осіб, предметів, знарядь й інші обставини, що повинні стати об'єктом уважного вивчення. Залежно від обставин вчиненого вбивства, під час обходу може виникнути необхідність з'ясувати питання про наявність у певних осіб вогнепальної зброї, боєприпасів, холодної зброї та інших предметів, що становлять оперативний чи слідчий інтерес.

Інструктаж проводиться керівництвом оперативних підрозділів. При необхідності, в ньому може прийняти участь слідчий. Під час інструктажу за кожним співробітником закріплюються будинок (група будинків). Умовами ефективного обходу є дотримання наступних правил, на які слідчому (керівнику оперативного підрозділу) доцільно звернути увагу під час інструктажу:

відвідувати усі без винятку об'єкти, що знаходяться в зоні перевірки;

проводити опитування всіх мешканців, а також осіб, що знаходяться в квартирі. Якщо кого-небудь з мешканців не виявилось на місці, то слід повторити візит для зустрічі з ним;

опитування проводити, по можливості, наодинці;

з'ясовувати питання про осіб, що не проживають у даній квартирі, але з різних причин знаходилися там у час, що цікавить слідство (наприклад, у гостях, відвідували хворого і т.ін.)¹;

фіксувати будь-яку інформацію, що у наступному може зацікавити слідство;

перевіряти інформацію через інших опитуваних осіб;

¹ Показова у цьому відношенні кримінальна справа про вбивство співробітника міліції М. Під час подвірньо-поквартирного обходу, що тривав у цій справі понад тиждень, ще на другий день були опитані члени родини Б., що мешкала неподалік від місця події. Інформації, що стосувалася б злочину, вони повідомити не змогли. Питання про те, чи знаходився в них дома хтось з сторонніх осіб на час, що цікавить слідство, не з'ясовувалося. Лише через два місяці від затриманих злочинців стало відомо, що після вчинення вбивства вони намагалися збути викрадені у М. годинники чоловіку, який палив біля будинку Б. Допитом родини Б. було встановлено, що в день вчинення вбивства у них у гостях був Б-ко. Останній підтвердив той факт, що йому двоє чоловіків пропонували придбати годинники. Під час пред'явлення для впізнання Б-ко впевнено впізнав злочинців, а також годинники, які останні пропонували йому придбати. Аналіз свідчень Б-ко дозволяє припустити, що своєчасне виявлення цього свідка значно прискорило б розкриття резонансного злочину, оскільки в його показаннях малися відомості про прикмети злочинців, а також кличку та мікрорайон мешкання одного з них. // Кримінальна справа № 09-27004 // Архів Апеляційного суду Донецької області.

виявляти під час опитування шляхом спостереження сліди, предмети, ознаки, що мають оперативне чи доказове значення (схожість опитуваного чи інших осіб, що присутні в квартирі зі злочинцем за прикметами, наявність схожого з викраденим майна тощо);

враховувати, що серед опитуваних можуть бути особи, зацікавлені в протидії розслідуванню, виявляти максимум пильності, цілеспрямованості і конспірації.

Результативність подвірно-поквартирного обходу багато в чому залежить від правильного використання тактичних прийомів, що розроблюються криміналістикою в рамках тактики допиту і спрямованих на: 1) встановлення психологічного контакту з опитуваним; 2) спонукання його до надання пояснень; 3) уточнення відомостей і усунення в них протиріч; 4) актуалізацію забутого в пам'яті опитуваного; 5) викриття неправди; 6) усунення перекручувань при сумлінній омані допитуваного [271, с. 180]¹.

Інформація з вербальних джерел може бути також отримана під час проведення в рамках тактичної операції "Збір відомостей на місці виявлення трупа" заходу, що одержав назву „робота на слух”. Сутність його полягає в уловлюванні розмов у натовпі, тобто – в одержанні інформації з бесід, що ведуться між місцевими жителями чи товаришами по службі, які добре знали потерпілого і можуть висловлювати один одному свої судження з приводу злочину, ймовірних мотивах, а іноді і особах, що його вчинили [206, с. 135-136]².

Заключним етапом тактичної операції "Збір відомостей на місці виявлення трупа" є підведення підсумків, під час якого повинна бути коротко обговорена проведена робота і її результати. При цьому особлива увага приділяється з'ясуванню припущень усіх учасників щодо механізму вбивства, обстановки, інших істотних деталей, а також осіб, що його вчинили. У процесі підведення підсумків результати огляду місця події повинні бути оцінені в сукупності з іншими відомостями, а також проконтрольована документальна фіксація всіх

¹ [271] Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. – Харьков: "Одиссей", 2003. – С. 180.

² [206] Самойлов Ю.М. Использование возможностей оперативных аппаратов // Пособие для следователя. Расследование преступлений повышенной общественной опасности. – М.: "Лига Разум", 1998. – С. 135-136.

проведених заходів.

На нашу думку, підведення попередніх підсумків тактичної операції доцільно проводити безпосередньо на місці події, використовуючи для цього будь-яке вільне приміщення чи салон службового автомобіля. При проведенні цього заходу по поверненні в ОВС (прокуратуру) виникають труднощі в усуненні виявлених під час спільного обговорення прогалин у роботі, немає можливості уточнення деяких питань безпосередньо на місці події.

Результати анкетування слідчих показують, що на практиці спільне підведення підсумків роботи на місці події широкого поширення не має і проводиться далеко не завжди. Тільки 44,5 % респондентів вказали на систематичне проведення даного заходу. Інші відзначили, що воно проводиться рідко (33,5%), або не проводиться зовсім (13,5%). Це негативно впливає на подальше розслідування. Вихід з цього становища бачиться в реалізації слідчим повноважень керівника СОГ, уповноваженого організувати таке підведення підсумків і вимагати участі у ньому інших членів групи. У випадках, коли в організації тактичної операції брали участь керівники органів прокуратури чи ОВС, то підведення підсумків повинне бути організоване ними.

Одним з локальних завдань під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб, є виявлення співучасників. Необхідність вирішення даного завдання виникає в ситуаціях, коли проведеним розслідуванням встановлена особа¹, ймовірно причетна до вбивства, однак невідомо, разом з ким вона його вчинила. У таких ситуаціях рекомендується не поспішати з затриманням виявленого злочинця, а вжити заходів до встановлення особи і місцезнаходження його співучасників [170, с. 77; 40, с. 36]². Така рекомендація уявляється правильною, тому що затримання і допит встановленого злочинця не завжди дозволяють одержати від нього достовірні відомості про співучасників. Він може бути у цьому не зацікавлений з різних причин, зокрема:

у зв'язку з запереченням своєї причетності до вчиненого вбивства;

¹ Установити злочинця означає зібрати інформацію, яка вказує на те, що ця конкретна особа могла вчинити діяння, що розслідується. Мова, таким чином, йде не про достовірне, позитивне знання, а про знання проблемне, ймовірне, яке потребує перевірки з метою його підтвердження, чи спростування ([186] Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 7).

² [170] Макаренко Е.И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилище. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1991. – С. 77; [40] Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С. 36.

через родинні чи інші близькі зв'язки з співучасниками;

через домовленість зі співучасниками не видавати один одного у випадку затримання;

через те, що участь у вбивстві групи осіб є обтяжуючою обставиною і злочинець не зацікавлений у відповідній кримінально-правовій кваліфікації своїх дій;

через побоювання розправи з боку співучасників як над собою, так і над своїми близькими;

У практиці також мають місце випадки, коли злочинець називає співучасниками вигаданих осіб, або навмисне обмовляє осіб, не причетних до вчиненого вбивства.

Викладене вказує на те, що виявлення співучасників вбивства є складним завданням, яке не завжди може бути вирішене допитом вже встановленого злочинця і вимагає проведення системи різних дій, тобто тактичної операції. Вивчення слідчої практики і результати інтерв'ювання слідчих указують на доцільність наступної структури даної тактичної операції:

організація візуального спостереження за підозрюваною особою;

проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення осіб, з якими вона контактувала;

опитування і допит знайомих підозрюваної особи про її зв'язки і характер взаємин з ними;

зняття інформації з каналів зв'язку;

витребування відомостей про телефонні переговори підозрюваної особи;

огляд записних книжок, комп'ютерів, записів у мобільних телефонах, що належать підозрюваній особі;

вивчення матеріалів стосовно цієї особи (автобіографій, характеристик, кримінальних справ про раніше вчинені злочини т.ін.).

перевірка встановлених зв'язків на причетність до розслідуваного вбивства.

Останній пункт запропонованої структури є відносно самостійною стадією тактичної операції, що включає заходи зі збору відомостей, які спростовують або

підтверджують участь виявлених осіб до розслідуваного вбивства. Ці заходи можуть бути спрямовані на з'ясування таких питань:

де знаходилася особа в момент вчинення вбивства;

чи є в неї предмети (доступ до предметів), що використовувалися як знаряддя і засоби вбивства;

наявність і характер взаємин з убитим;

чи володіє вона якостями, які відбилися в слідах, вилучених з місця події;

чи збігається її зовнішність зі словесним портретом злочинця;

чи мали місце факти, що можуть бути пояснені як докази поведінки та ін.

Тактична операція "Співучасники вбивства" може проводитися з елементами рефлексивного управління, під яким розуміють двосторонній акт керуючого впливу, заснований на імітації мислення і дій супротивників у конфлікті [274, с. 422]¹. У цьому випадку підозрювана особа шляхом певних дій спонукається до вступу в контакт зі співучасниками. Одночасно за неї встановлюється спостереження, а виявлені таким шляхом особи перевіряються на причетність до розслідуваного вбивства. Структура тактичної операції при цьому може бути наступною:

спонукування підозрюваної особи до контактів зі співучасниками;

організація візуального спостереження за підозрюваною особою;

проведення зняття інформації з каналів зв'язку;

проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення осіб, з якими підозрюваний вступав у контакти;

перевірка встановлених осіб на причетність до убивства.

Особливість тактичної операції "Співучасники вбивства" полягає в тому, що вона, по-перше, припускає наявність підозрюваної особи². По-друге, ефективність тактичної операції багато в чому залежить від конспірації під час її проведення. Тому її зміст характеризується переважно зашифрованими і негласними оперативно-розшуковими заходами і широким використанням положень ст.121

¹ [274] Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 422.

² На цю особливість стосовно тактичної операції „Зв'язок вбивці з організованою злочинною групою” звертає увагу С.Ф. Здоровко. ([100] Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Методичні рекомендації. – Харків: Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 2002. – С. 33).

КПК України, згідно з якими слідчий попереджає учасників слідчих дій про обов'язок нерозголошення матеріалів досудового слідства.

Великі можливості у виявленні співучасників вбивства й одержанні доказів злочинної діяльності групи має зняття інформації з каналів зв'язку. Отримані в результаті нього записи телефонних переговорів можуть містити важливу інформацію про злочинне формування, його склад, зв'язки, злочини, що замислюються або вже вчинені, злочинні ролі і функції учасників групи, місця їхніх зустрічей й ін. [272, с. 50]¹.

Сьогодні зняття інформації з каналів зв'язку може проводитися як оперативно-розшуковий захід (п.9 ч.1 ст.8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність") і як слідча дія (ст.ст.187, 187-1 КПК України). Надання зняттю інформації з каналів зв'язку статусу слідчої дії, не дивлячись на наявні в літературі заперечення [96, с. 21-23; 200, с. 80-85]², стало істотним кроком до підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, особливо її груповими й організованими проявами. Разом з тим аналіз відповідних норм КПК приводить до висновку, що їх конструкція не дозволяє слідчому повною мірою використовувати пізнавальні можливості даної дії, що, на наш погляд, є однією з причин їх низької практичної ефективності у справах про вбивства³. Здавалося б заслуговує позитивної оцінки, що законодавець допускає проведення даної слідчої дії з метою запобігання злочину до порушення кримінальної справи (ч.3 ст.187 КПК). Однак це положення суперечить ч.1 ст.187 КПК, відповідно до якої підставою проведення слідчої дії зняття інформації з каналів зв'язку є наявність у справі підозрюваного чи обвинувачуваного, а це передбачає, що кримінальна справа вже порушена. На наш погляд, наведені положення ч.1 ст.187 КПК необґрунтовано обмежують можливості слідчої дії, що розглядаються, оскільки допускають її проведення лише коли злочинці (чи один з них) фактично встановлені. Тобто слідчий позбавлений можливості використовувати таку

¹ [272] Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Харьков: Национальная юридическая академия им. Я. Мудрого. – С. 50.

² [96] Зажицкий В., Башкатов Л. Быть ли новому следственному действию // Советская юстиция. – 1990. – № 23. – С. 21-23; [200] Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ. – М.: Наука, 1991. – С. 80-85 и др..

³ Так, у 2005 р. в Донецькій області у справах про вбивства було проведено 24 дії зі зняття інформації з каналів зв'язку, з яких тільки 4 сприяли розкриттю злочину. Показники 2004 р. становлять 31 і 1 відповідно (За матеріалами відділу криміналістики прокуратури Донецької області).

ефективну дію, як зняття інформації з каналів зв'язку в найбільш складний період розслідування – на етапі встановлення злочинця. Крім того, як свідчить практика, найбільший ефект зняття інформації з каналів зв'язку приносить у ситуаціях, коли особи, у відношенні яких воно здійснюється, не поінформовані про наявні щодо них підозри, чого про підозрюваного, а тим більше обвинувачуваного, сказати не можна. Тому було б доцільним пов'язувати проведення даної слідчої дії не тільки з обвинувачуванним чи підозрюваним, а і з будь-якою іншою особою, у переговорах якої можуть міститися відомості, що мають значення для встановлення істини у справі¹.

Важливим елементом тактичної операції, що розглядається, є перевірка виявлених осіб на причетність до вчиненого вбивства, суть якої полягає в зіставленні конкретної особи з інформаційними моделями осіб, які вчинили вбивство². Запропонувати конкретний перелік заходів, що проводяться з цією метою, досить складно, оскільки така діяльність за аналогією з викриттям злочинця, має виразний ситуаційно обумовлений характер [186, с. 152]³, однак відрізняється від неї цілком, процесуальним режимом і обсягом установлюваних відомостей. Тому нами запропоновано лише типові обставини, встановлення яких дозволяє оперативно перевірити наявні підозри. Для їх з'ясування проводяться допити незацікавлених у справі осіб, огляди різних предметів і документів, оперативно-розшукові заходи негласного і зашифрованого характеру. Конкретний же зміст слідчих й інших дій залежить від наявної в розпорядженні слідства інформації про ознаки злочинців та її достовірності. Так, під час розслідування одного з вбивств були отримані дані, що вказували на можливу причетність до його вчинення С., і виникло завдання виявити його співучасників. За деякими знайомими С. було організоване спостереження. У процесі спостереження за одним з них – Р., був отриманий зліпок з випадково залишеного ним сліду взуття, при порівнянні якого з вилученим з місця події була встановлена ідентичність.

Ефективне розслідування убивств, вчинених групою осіб, багато в чому

¹ Подібним чином сформульовані підстави проведення слідчої дії зняття інформації з каналів зв'язку в КПК Російської Федерації.

² Під інформаційною моделлю злочинця розуміють сукупність суджень про ознаки його особи. ([75]Густов Г.А. Моделирование в работе следователя: Учебное пособие. – Л.: Изд-во ин-та усовершенствования следственных работников, 1980. - С. 5).

³ [186] Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 152.

залежить від своєчасного і правильно організованого затримання злочинців, яке правомірно розглядати як самостійне локальне завдання розслідування. Помилки в організації затримання нерідко спричиняють тяжкі наслідки: злочинці можуть ухилитися від слідства і суду, продовжити злочинну діяльність; загинути в результаті вчиненого ними опору; знищити важливі докази тощо [231, с. 99]¹. При цьому поряд з фізичним захопленням злочинців, затримання має на меті максимальну реалізацію можливостей для збору доказів, а тому повинно плануватися в комплексі з іншими слідчими діями [40, с. 36]², тобто як тактична операція. Ця обставина робить необхідним участь слідчого в плануванні, організації і проведенні затримання [231, с. 105]³.

У криміналістичній літературі затримання злочинної групи характеризується як більш складне в порівняно із затриманням одного злочинця [231, с. 102]⁴. Разом з тим участь у вчиненні вбивства групи осіб надає слідчому деякі додаткові можливості для тактичного маневрування, пов'язаного, по-перше, з об'єктивно більшою кількістю джерел інформації про злочинців, а по-друге, можливістю використовувати в інтересах розслідування психологічні протиріччя в групі⁵. Використання даних обставин залежить від правильного визначення послідовності затримання злочинців, в чому полягає одна з особливостей цієї тактичної операції у досліджуваній категорії злочинів.

Аналіз літературних джерел і практики розслідування дозволяє виділити наступні варіанти затримання осіб, що вчинили вбивство в складі групи.

1. Одночасне затримання всіх осіб, що брали участь у вчиненні вбивства, яке розглядається деякими авторами як найбільш доцільне [40, с. 36]⁶, оскільки воно не дозволяє злочинцям сповістити один одного про небезпеку, переховатися, знищити сліди, істотно утрудняє узгодження подальшої лінії поведінки. Таке

¹ [231] Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 99.

² [40] Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С. 36.

³ [231] Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 105.

⁴ [231] Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 102.

⁵ Про психологічні протиріччя в групі див.: [210] Бараненко Б.І. Казміренко Л.І. Конфлікти в організованих злочинних формуваннях // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованим злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 165-179; [40] Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С.5-13.

⁶ [40] Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С. 36.

затримання може бути здійснено: а) усієї злочинної групи в одному місці; б) членів злочинної групи в різних місцях [169, с. 3]¹. В останньому випадку проведення тактичної операції вимагає залучення додаткових сил, особливо чіткого управління, яке забезпечує погодженість дій, що одночасно проводяться в різних місцях. З іншого боку, недоліком першого варіанта є те, що групова згуртованість полегшує вчинення опору, знищення доказів, у зв'язку з чим деякі автори рекомендують затримувати членів групи поодиночці [210, с. 262; 231, с. 102]². Важливим моментом під час проведення одночасного затримання злочинців, що вчинили вбивство, є їх ізоляція один від одного і недопущення спілкування між ними, для чого план тактичної операції повинний передбачати відповідні заходи.

2. Затримання одного чи кількох учасників убивства за вчинення іншого злочину, до якого інші члени групи не причетні (наприклад, носіння зброї, зберігання наркотичних засобів і т.ін.). Таке затримання вимагає наявності відповідних кримінально-правових і процесуальних підстав. При цьому, щоб уникнути активізації протидії розслідуванню з боку злочинців, що залишилися на волі, вони повинні бути впевнені в тому, що затримання не пов'язане зі вчиненням вбивством. Використання такого прийому: а) створює умови для одержання відомостей, що цікавлять слідство, від затриманого за рахунок використання при допиті чинника раптовості і такого тактичного прийому, як маскування мети слідчої дії; б) дозволяє вести пошук доказів убивства в рамках слідчих дій, що проповідатся з метою доказування злочинів, за які особа (особи) затримані.

3. Затримання однієї з осіб, причетних до вбивства, в таємниці від інших членів групи. Даний прийом доцільно застосовувати коли наявні докази, що підтверджують винність одного зі злочинців, а у відношенні інших співучасників вони відсутні. При цьому існують підстави вважати, що затриманий дасть правдиві свідчення про обставини й учасників убивства, вкаже інші джерела

¹ [169] Мазунин Я.М. Роль тактической операции "задержание" в расследовании деятельности организованных преступных формирований // Российский следователь. – 2004. – № 11. – С. 3.

² [210] Андросюк В.Г. Психологічні чинники затримання // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованим злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 262; [231] Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 102.

доказів і місця їх знаходження. Проведення тактичної операції в даному варіанті передбачає правильне визначення особи, що найбільш ймовірно дасть правдиві показання. Для цього слід враховувати такі обставини, як ступінь і характер участі у вбивстві, тривалість входження до складу злочинної групи, місце в її ієрархії, інтелектуальні та вольові якості особи, наявність і характер доказів, що її викривають, характер взаємин з окремими членами групи, існування конфліктів і протиріч у групі, їх причини й ін. [272, с. 36; 193, с. 273; 170, с. 66]¹. Слід зазначити, що застосування цього варіанта тактичної операції "Затримання злочинної групи" вимагає високої оперативності дій, оскільки законодавець зобов'язує слідчого про затримання особи повідомляти членів його родини. Через це тривалий час зберігати в тайні факт затримання немає можливості. У цьому зв'язку становить інтерес позиція законодавця Російської Федерації, який у ст. 96 КПК РФ передбачив можливість в інтересах розслідування з санкції прокурора не робити повідомлення про факт затримання (за винятком затримання неповнолітнього).

4. Затримання однієї чи всіх осіб, що брали участь у вбивстві в момент наявності в них при собі предметів, які їх викривають (викраденого при вбивстві майна, знарядь і засобів його вчинення т.ін.). Цей варіант проведення тактичної операції створює додатковий фактор, що дає можливість переконати затриманого в доцільності дачі правдивих показань, зокрема і стосовно співучасників². Разом з тим, використання такого варіанта пов'язане з певними складнощами, оскільки вимагає точної поінформованості про те, хто зі злочинців, коли, де і які саме речі або предмети буде мати при собі. Цим обумовлений підвищений тактичний ризик, оскільки, якщо в затриманого не виявиться при собі предметів, що його викривають, то його передчасне затримання може ускладнити подальше

¹ [272] Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Харьков: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. – С. 36; [193] Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Э. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: "Инфора-М", 1996. – С. 273; [170] Макаренко Е.И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилище. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1991. – С. 66.

² Приклад такого затримання наводиться в літературі. У справі про вбивства К. Слідчий і оперативні працівники проводили обшук на подвір'ї родичів загиблої з метою відшукати її труп. Упродовж дня обшук не дав позитивних результатів. Тоді слідчий оголосив родичам К., які заперечували свою причетність до вбивства, що продовжить обшук наступного дня. Прагнучі використати надану відстрочку, чоловік загиблої та її мати, відкопали вночі останки К., намагалися перенести їх до річки але були затримані на гарячому і зразу зізналися у вбивстві ([40]Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – С.36-37).

розслідування.

5. Затримання злочинної групи на гарячому при вчиненні наступного злочину. Цей варіант тактичної операції особливо складний [231, с. 104]¹ і має застосовуватися лише у виняткових випадках, коли іншим шляхом установити особи злочинців або одержати докази їх винності не можливо. З огляду на те, що затримувані особи становлять значну небезпеку і можуть мати намір вчинити наступне вбивство, у зв'язку з чим існує реальна небезпека для життя і здоров'я громадян, їх затримання варто робити до початку реалізації злочинного наміру – на шляху до місця злочину або в момент прибуття на нього. В рамках даного варіанта тактичної операції затримання у випадках, коли особи злочинців не встановлені, можуть проводитися спеціальні заходи з використанням "приманки" з числа співробітників оперативних підрозділів.

Вивчення кримінальних справ показало, що в 70% випадків члени злочинної групи, що вчинила вбивство, затримувалися одночасно. Разом з тим, аналіз змісту конкретних процесуальних документів кримінальних справ, у яких члени злочинної групи затримувалися в різний час, свідчить про те, що таке затримання в більшості випадків ґрунтувалося не на тактичному задумі слідчого, а було пов'язано з відсутністю підозрюваних осіб у місцях постійного перебування, що вказує на недостатнє використання тактичних можливостей наведених вище варіантів послідовної затримки злочинців.

У криміналістичній літературі зустрічаються різні переліки заходів, що входять у тактичну операцію "Затримання". Це, очевидно, пов'язане з урахуванням при їх розробці особливостей певного виду злочину і відповідних типових джерел доказової інформації (так, при затриманні на гарячому особи, що одержала хабар, у тактичну операцію включають вилучення й огляд предмета хабара). Разом з тим має місце невиправдане включення в тактичну операцію "Затримання" слідчих дій і заходів, що явно виходять за її межі і не сприяють вирішенню її локального завдання: допитів свідків і потерпілих, призначення

¹ [231] Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – С. 104.

експертиз за вилученими у затриманих речами і предметами, забезпечення подальшої розробки співучасників, що залишилися на волі [169, с. 3]¹.

Зміст конкретної тактичної операції з затримання злочинної групи, що вчинила вбивство, багато в чому залежить, по-перше, від слідчої ситуації, що складається на момент початку її проведення [203, с. 30]², а по-друге, – від того, який з вище вказаних варіантів операції планується використати. Разом з тим окремі дії процесуального і непроцесуального характеру повинні мати місце у всіх випадках розслідування відповідного злочину³. Результати анкетування слідчих і вивчення практики розслідування групових убивств дозволяють запропонувати наступну структуру тактичної операції "Затримання злочинної групи":

- фізичне захоплення злочинців;
- особистий обшук затриманих;
- експрес-опитування затриманих;
- вилучення одягу і взуття затриманих⁴;
- освідування затриманих;
- одержання необхідних зразків для порівняльного дослідження;
- огляд (або обшук) території (або приміщення), де проводилося затримання, з метою виявлення викинутих злочинцями предметів й інших доказів;
- установлення особи сторонніх громадян, що спостерігали затримання, які у наступному можуть бути допитані як свідки.

На нашу думку, як видно з запропонованого переліку, відразу після фізичного захоплення й обшуку затриманих слід провести експрес-опитування. Доцільність негайного проведення даного заходу обумовлена тим, що чинник

¹ [169] Мазунин Я.М. Роль тактической операции "задержание" в расследовании деятельности организованных преступных формирований // Российский следователь. – 2004. – № 11. – С. 3.

² [203] Подольный Н.А., Малышкин П.В. Значение операции "задержание с поличным" при расследовании взяточничества // Следователь. – 2002. – №12. – С. 30.

³ На цю обставину звертається увага стосовно розслідування хабарництва ([203] Подольный Н.А. Малышкин П.В. Значение операции "задержание с поличным" при расследовании взяточничества // Следователь. – 2002. - №12. – С.30). Але, на наш погляд, вона є справедливим і по відношенню до інших категорій злочинів.

⁴ У практиці мав місце випадок, коли невідкладність цієї дії була недооцінена. Так, під час розслідування вбивства Н., за підозрою в його вчиненні була затримана група у складі трьох чоловік, одяг і взуття яких вилучено не було. Знаходячись в приміщенні ОВС один із затриманих обмінявся своїм одягом з іншим чоловіком, що перебував у камері за адміністративне правопорушення, та через кілька годин був звільнений. Як наслідок, слідчому довелося витратити значні сили та час на вилучення одягу вбивці й доказування його приналежності останньому. (Наглядове провадження у кримінальній справі № 07-11356 // Архів СЧ Донецького МУ УМВС України в Донецькій області, 1999 рік).

раптовості, обумовлений ним стан розгубленості та неготовності до захисних дій, найбільшу силу має в момент затримання, а з перебігом часу істотно послаблюється. Тому саме в цей момент маються найкращі умови для одержання правдивих відповідей. Під час експрес-опитування в одного з затриманих повинні бути з'ясовані не більше 3-4 питань. При цьому мета опитування полягає не в одержанні від затриманого зізнання, а в тому, щоб він повідомив інформацію, яку з інших джерел добути неможливо, чи вкрай важко, але яка має виняткове значення для успішного розслідування убивства (наприклад, про місце приховання зняряддя злочину, особи невстановлених співучасників, місця збуту викраденого майна й ін.)¹. Тому цей захід повинен провадитися особисто слідчим, або за його інструкцією оперативним працівником. Результати експрес-опитування не можуть використовуватися як докази, але їх орієнтує значення переоцінити важко.

Висновки до розділу 3

При плануванні розслідування вбивств, вчинених групою, важливе значення має своєчасне висування й швидка перевірка версії про участь в ньому кількох осіб, тобто оперативна діагностика групового характеру вбивства. Імовірнісний висновок про вчинення вбивства групою осіб може бути: 1) зроблений на підставі відомостей, що безпосередньо свідчать про можливість вчинення вбивства групою (запропоновано перелік типових джерел таких відомостей); 2) виведений логічно на підставі аналізу слідчої ситуації й моделювання механізму вбивства.

Планування початкового етапу розслідування вбивств, вчинених групою, поряд із традиційною логічною основою – версіями, може здійснюватися на основі типових локальних (проміжних) завдань розслідування, які можуть

¹ Показовий у цьому відношенні наступний випадок. Відразу після затримання одного зі злочинців оперативний працівник запитав у нього де знаходиться пістолет, з якого було вчинено вбивство і разом з ким він його вчинив. Затриманий назвав прізвища далекого родича, якому він передав на зберігання зняряддя вбивства та двох осіб, які навчалися з ним, як своїх співучасників. Після доставлення до слідчого, затриманий заявив про свою непричетність до вбивства і на протязі всього слідства від дачі показань відмовлявся. Але відомості, отримані від нього під час експрес-опитування, стали підставою для проведення відповідних слідчих дій, якими були зібрані достатні докази, що викривали злочинну групу.

визначатися не тільки предметом доказування, але й однотипним характером джерел інформації, їх локалізацією та іншими чинниками, що дозволяють під час планування об'єднати певні дії у відносно відособлені групи. Участь у вчиненні вбивства групи осіб, призводить до появи додаткових локальних завдань розслідування, найбільш типовим з яких є: а) виявлення й перевірка на причетність до вчинення вбивства угруповань певної спрямованості; б) установлення співучасників особи, що перевіряється на причетність до вбивства; в) роз'єднання злочинної групи; г) установлення ступеня й характеру участі окремих осіб у вчиненому вбивстві.

Планування розслідування досліджуваної категорії злочинів пов'язане з вирішенням складних розумових завдань і може бути оптимізоване за рахунок його здійснення колективними методами, такими як "мозкова атака", дискусія, експертні оцінки. Дослідження можливостей використання цих методів при плануванні розслідування вбивств, вчинених групою, дозволило сформулювати ряд практичних рекомендацій і дійти висновку, що найбільш ефективним з них на початковому етапі розслідування є метод дискусії.

Інформаційна невизначеність, властива розслідуванню вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, об'єктивно визначає необхідність звертання при організації початкового етапу розслідування до типових версій. У систему типових версій про злочинну групу, як суб'єкт вбивства, доцільно включити припущення щодо: а) особи учасників групи; б) її кількісного складу; в) ступеня організованості; г) вчинення злочинною групою злочинів до або після вбивства; г) підстав формування групи. Дослідження дозволило запропонувати ряд рекомендацій із практичного застосування даних типових версій.

Складність локальних завдань, що виникають під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, визначає необхідність широкого використання при організації початкового етапу розслідування тактичних операцій. Дослідження дозволило запропонувати зміст й структуру тактичних операцій "Збір відомостей на місці виявлення трупа", "Співучасники

вбивства", "Затримання злочинної групи", сформулювати рекомендації з організації слідчим як тактичних операцій у цілому, так і окремих дій, що проводяться в їх межах.

ВИСНОВКИ

Організація розслідування є необхідною умовою ефективного вирішення завдань досудового слідства. На сьогодні наявні можливості для оптимізації цього аспекту розслідування за рахунок подальшої наукової розробки його теоретичних основ і вдосконалювання на цій базі практичних рекомендацій. Дисертаційне дослідження є спробою теоретичного узагальнення та нового вирішення цього наукового завдання стосовно розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності. Головними теоретичними і прикладними результатами роботи є такі висновки:

1. У криміналістиці питання організації розслідування повинні досліджуватися в рамках розділів тактики й методики. У тактиці – загальнотеоретичні положення, що мають значення для процесу розслідування в цілому, безвідносно до виду вчиненого злочину. На рівні ж криміналістичної методики, як розділу криміналістики, ці загальнотеоретичні положення повинні модифікуватися в рекомендації з урахуванням особливостей вчинення й розслідування певного виду злочинів, і в такому вигляді міститися в кожній з окремих методик.

2. Організація розслідування може бути визначена як ситуаційно обумовлена діяльність слідчого, що полягає у системній реалізації специфічних організаційних функцій та забезпечує таке впорядкування конкретного акта розслідування, за якого цілі досудового слідства досягаються найбільш оптимально. Структуру діяльності з організації конкретного акту розслідування утворюють: аналіз слідчої ситуації та прогнозування її розвитку; визначення завдань розслідування і висування версій; планування розслідування; комплексне використання слідчим криміналістичних прийомів, засобів і методів; взаємодія з оперативними підрозділами, спеціалістами та іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування; контроль за ходом та результатами розслідування. Зазначені складові необхідно розглядати як відносно відособлені, але тісно взаємозв'язані елементи єдиної системи - організації розслідування злочинів.

3. Участь групи осіб посилює негативний ефект від вже властивих розслідуванню неочевидних убивств: а) інформаційної невизначеності; б) складності механізму доказування; в) високої інтенсивності, та в сукупності з ними визначає особливості організації розслідування даної категорії злочинів. Найбільш істотними із цих особливостей є: а) підвищена складність розумових завдань, що виникають під час організації розслідування; б) неможливість вирішення завдань досудового розслідування без тісної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів; в) об'єктивна необхідність звертання на початковому етапі розслідування до системи типових версій; г) доцільність здійснення на початковому етапі розслідування тактичних операцій.

Участь у вчиненні вбивства групи осіб призводить також до таких, важливих в організаційному плані наслідків: а) збільшується кількість потенційних джерел криміналістично значущої інформації; б) внутрішні конфлікти в групі надають слідчому додаткові можливості для тактичного маневрування; в) вчинення вбивства у складі групи є додатковою ознакою, що підлягає врахуванню при організації роботи, спрямованої на виявлення злочинців; г) узгодження членами злочинної групи загальної лінії протидії розслідуванню відображається в навколишньому середовищі, залишаючи сліди, що надає додаткові можливості для виявлення й викриття осіб, які вчинили вбивство.

4. Організація розслідування вбивств, учинених групою осіб, поряд із традиційними схемами (від особи потерпілого й від місця злочину до злочинців) може здійснюватися за схемою "від злочинної групи – до вбивства". При цьому на формування слідчої ситуації істотно впливає джерело інформації про причетність групи до нерозкритого вбивства.

5. Необхідним, об'єктивно обумовленим, елементом організації розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності є взаємодія слідчих та оперативних підрозділів, яка може бути визначена як елементу організації розслідування, що полягає в узгодженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

6. Особливостями взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності є: а) специфічний склад суб'єктів; б) необхідність урахування при взаємодії характеристик злочинної групи; в) специфічна спрямованість, обумовлена змістом проміжних завдань розслідування й відсутністю можливостей для вирішення найважливіших з них лише процесуальними засобами; г) високий ступінь інтенсивності; г) необхідність здійснення в рамках слідчо-оперативної групи, як найбільш ефективної форми взаємодії.

7. Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів здійснюється в певних формах, які поділяються на процесуальні й організаційні. У систему процесуальних форм взаємодії самостійну форму доцільно включити взаємодію при проведенні слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку.

8. Практична реалізація процесуальних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, стикається з певними проблемами. Проведене дослідження дозволило сформулювати деякі теоретичні положення й засновані на них рекомендації, спрямовані на подолання даних проблем і підвищення ефективності використання окремих процесуальних форм.

9. Найбільш ефективно взаємодія слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні розглянутої категорії злочинів здійснюється в рамках слідчо-оперативних груп, але можливості цієї організаційної форми повною мірою не використовуються. Дослідження слідчо-оперативних груп з позицій системного підходу дозволило виявити зміст їх системних ознак, залежність цих ознак від низки організаційних і психологічних факторів і на цій основі запропонувати рекомендації з удосконалювання організації діяльності даних формувань.

10. Перспективним напрямком підвищення ефективності організації розслідування вбивств, вчинених групою, є вдосконалювання діяльності постійно діючих слідчо-оперативних груп, які мають певні особливості й обумовлені ними переваги. Вивчення їх діяльності дозволило виділити способи включення в розслідування конкретного вбивства та етапи роботи.

11. При плануванні розслідування вбивств, вчинених групою, важливе значення має своєчасне висування й швидка перевірка версії про участь в ньому кількох осіб, тобто оперативна діагностика групового характеру вбивства. Імовірнісний висновок про вчинення вбивства групою осіб може бути: 1) зроблений на підставі відомостей, що безпосередньо свідчать про можливість вчинення вбивства групою (запропоновано перелік типових джерел таких відомостей); 2) виведений логічно на підставі аналізу слідчої ситуації та моделювання механізму вбивства.

12. Планування початкового етапу розслідування вбивств, вчинених групою, поряд із традиційною логічною основою – версіями, може здійснюватися на основі типових локальних (проміжних) завдань розслідування, які можуть визначатися не тільки предметом доказування, але й однотипним характером джерел інформації, їх локалізацією та іншими чинниками, що дозволяють під час планування об'єднати певні дії у відносно відособлені групи. Участь у вчиненні вбивства групи осіб, призводить до появи додаткових локальних завдань розслідування, найбільш типовим з яких є: а) виявлення й перевірка на причетність до вчинення вбивства угруповань певної спрямованості; б) установлення співучасників особи, що перевіряється на причетність до вбивства; в) роз'єднання злочинної групи; г) установлення ступеня й характеру участі окремих осіб у вчиненому вбивстві.

13. Планування розслідування досліджуваної категорії злочинів пов'язане з вирішенням складних розумових завдань і може бути оптимізоване за рахунок його здійснення колективними методами, такими як мозкова атака, дискусія, експертні оцінки. Вивчення можливостей використання цих методів при плануванні розслідування вбивств, вчинених групою, дозволило сформулювати ряд практичних рекомендацій і дійти висновку, що найбільш ефективним з них на початковому етапі розслідування є метод дискусії.

14. Інформаційна невизначеність, властива розслідуванню вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, об'єктивно визначає необхідність звернення при організації початкового етапу розслідування до типових версій. У

систему типових версій про злочинну групу, як суб'єкт вбивства, доцільно включити припущення відносно: а) особи учасників групи; б) її кількісного складу; в) ступеня організованості; г) вчинення злочинною групою злочинів до або після вбивства; г) підстав формування групи. Дослідження дозволило запропонувати ряд рекомендацій із практичного застосування даних типових версій.

15. Складність локальних завдань, що виникають під час розслідування вбивств, вчинених групою осіб в умовах неочевидності, визначає необхідність широкого використання при організації початкового етапу розслідування тактичних операцій. В роботі запропоновані зміст і структура тактичних операцій "Збір відомостей на місці виявлення трупа", "Співучасники вбивства", "Затримання злочинної групи", сформульовані рекомендації з організації слідчим як тактичних операцій у цілому, так і окремих дій, що проводяться в їх рамках.

16. Одним зі шляхів підвищення ефективності організаційного аспекту розслідування є вдосконалювання його нормативно-правового регулювання. У дослідженні підтримуються пропозиції щодо внесення змін до кримінально-процесуального законодавства, зокрема:

закріплення в КПК обов'язку органа дізнання погоджувати зі слідчим, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, гласних заходів, що проводяться у порядку ч.3 ст. 104 КПК;

більш чіткого визначення керівної ролі слідчого під час проведення огляду місця події;

усунення протиріч у законодавчій регламентації слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку,

а також вдосконалення нормативно-правового регулювання на підзаконному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аленин А.П., Кузнецов А.А., Скоморохова А.Г. О недостатках проведения осмотра места происшествия при расследовании преступлений, совершенных группой лиц // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвуз. сб. науч. тр. - Омск: ОБШМ МВД СССР, 1983. – С.74-79.
2. Аленин Ю.П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика. – Одесса, 1996. – 198 с.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://shulenina.narod.ru/Ucheb/Andreeva/07.html>
4. Анохин П.К. Теория функциональной системы // Успехи физиологических наук. – 1970. – Т.1. – №1. – С. 19-54.
5. Арцишевский Г.В. Выдвижение и проверка следственных версий. – М.: Юрид. лит, 1978. – 104 с.
6. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования). – М.: Политиздат, 1973. – 392 с.
7. Баев О.Я. Основы криминалистики: Курс лекций. – М.: Экзамен, 2001. – 288 с.
8. Бажанов С.В. Групповой метод как способ повышения эффективности предварительного следствия // Основания и порядок реализации уголовной ответственности. Межвуз. сб. науч. тр. / Редкол: С.А. Шейфер (отв. ред) и др. – Куйбышев: КГУ, 1989.– С.123– 127.
9. Бажанов С.В. Основные направления совершенствования взаимодействия органов предварительного расследования в условиях следственно-оперативных групп. – Владимир: ВлЮИ МВД РФ, 1998. – 60 с.
10. Балашов А. Организация взаимодействия следователей и органов дознания // Социалистическая законность. – 1975. – № 6. – с. 16-17.
11. Балашов А.Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений. - М.: Юрид. лит., 1979. – 112 с.

12. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
13. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – Киев: РИО МВД Украины, 1994. – 160 с.
14. Бандурка О.А., Лукашевич В.Г. Криминалистическая версия: гносеологический, логический, психологический аспекты: Учебное пособие. – Киев: КВШ МВД СССР. – 80 с.
15. Батищев В.И. Раскрытие и расследование преступлений, совершенных одними и теми же лицами. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. – 144 с.
16. Баулін О.В. Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Монографія / Під заг. ред. З.Д. Смітєнко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 232 с.
17. Бахин В.П., Карпов Н.С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований 1980-2002г.). – Киев: НАВД Украины, 2002. – 496 с.
18. Бахін В., Гончаренко В. Як розкриваються злочини (криміналістика у питаннях та відповідях). – Київ: Київський ун-т ім. Т.Шевченко, 1996. – 198 с.
19. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1994 – 208 с.
20. Бедняков Д.И., Горбачев А.В. Взаимодействие оперуполномоченного БХСС и следователя: правовые и организационные вопросы. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1988. – 96 с.
21. Безруких Р.К. Теория и практика раскрытия преступлений. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1977. – 156 с.
22. Белкин А.Р. Теория доказывания. - М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2000. – 429 с.
23. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия – М.: Издательство БЕК, 1997. – 341с.
24. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристь, 1997. – 404 с.

25. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ. 1997. – 464 с.
26. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.3.: Криминалистические средства, приемы, рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – 478 с.
27. Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 398 с.
28. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
29. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – М.: Наука, 1988. – 204 с.
30. Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система // Советское государство и право. – 1973. – №11. – С. 106-110.
31. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. М., 1947. т.18. – 710 с.
32. Большая советская энциклопедия. 3-е издания. Том.23. М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1976. – 640 с.
33. Борисенко І. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісник Академії правових наук України – № 3 (26). – Харків: Право, 2001. – С. 213-226.
34. Бородин С.В. Основы взаимодействия следственных и оперативных аппаратов органов охраны общественного порядка // Вопросы взаимодействия оперативных и следственных подразделений в борьбе с преступностью (материалы научно-практической конференции). – Ашхабад, 1968. - С.22-25.
35. Бородин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание: конфликт. – Новосибирск: Эра, 1983. 203 с.
36. Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Методическое пособие. – Харьков: Издательство “КримАрт”, 1997. – 132 с.

37. Бухаров Г. Опыт организации работы по раскрытию тяжких преступлений // Социалистическая законность. – 1977. – № 1. – С. 58-59;
38. Быков В.М. Взаимодействие следователя и работников уголовного розыска по приостановленным делам: Лекция. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1975. – 34 с.
39. Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп: Учеб. пособие. – Ташкент: ВШ МВД СССР, 1986. – 72 с.
40. Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1980. – 60 с.
41. Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. – Ташкент: Узбекистан, 1991. – 147 с.
42. Быков В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. – М., 1992. – 30 с.
43. Быков В.М. Психологические аспекты взаимодействия следователя и органа дознания: Лекция. – Омск: ВШ МВД СССР, 1976. – 44 с.
44. Быховский И.Е. Некоторые особенности первоначального этапа расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности // Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности: Сб. науч. тр. /Редкол.: В.Ф. Глазырин (ответ. ред.) и др. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1989. – С. 14-25.
45. Быховский И.Е. Осмотр места происшествия. – М.: Юрид. лит., 1973. – 97 с.
46. Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1977. – 93 с.
47. Бюлетень законодавчої та юридичної практики України. – 2001. - №8 Законодавство України про судову і правоохоронну діяльність. – 352с.
48. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 20 с.
49. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 72 с.

50. Васильев А.Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н.А. Планирование расследования преступлений. – Мб.: Госюриздат, 1957. – 199 с.
51. Васильев В.Л. Психологическая характеристика деятельности следователя: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Л., 1970. – 27 с.
52. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпень: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
53. Величкин С.А. Тактика организации расследования: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Л., 1981. – 21 с.
54. Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник. – М.: Институт международного права и экономики. Издательство «Триада ЛТД», 1996. – 384 с.
55. Взаимодействие следователей прокуратуры и органов милиции при расследовании и предупреждении преступлений / Под ред. И.И. Карпеца, А.Н. Шейкина. – М.: Юрид. лит., 1964. – 115 с.
56. Взаимодействие следователей с оперативными работниками органов внутренних дел / Под ред. Л.М. Карнеевой. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – 96 с.
57. Викторов Б.А. Общие условия предварительного расследования: Учеб. пособие. – М.: МВШ МВД СССР, 1971. – 60 с.
58. Винницкий Л.В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР): Учеб. пособие. – Караганда: Карагандинск. ВШ МВД СССР, 1986. – 106 с.
59. Вологин С.М., Сивачев А.В. Взаимодействие следователя, оперативного работника уголовного розыска и эксперта криминалиста при установлении лица, совершившего квартирную кражу. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985 – 80 с.
60. Волчецкая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: Учебное пособие. – Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. – 95 с.

61. Гавло В.К. Следственная ситуация // Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т причин по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 38-41.
62. Гапанович Н.Н., Мартинович И.И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 104 с.
63. Гельфанд И.М., Цетлин М.А. О некоторых способах управления сложными системами // Успехи математических наук. – 1962. - №1 (103). – С. 3-25.
64. Герасимов И. Г. Научное исследование. – М.: Политиздат, 1972. – 279 с.
65. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск: Средне-Уральск. кн. изд-во, 1975. – 184 с.
66. Герасимов И.Ф. Теоретические проблемы раскрытия преступлений: Автореф. дис...докт. юрид. наук. – М., 1978. – 49 с.
67. Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учебное пособие. – Свердловск: УрГУ, 1973. – 156 с.
68. Гозенпуд Л.С., Кубасов Н.С. Четкое взаимодействие участников следственно-оперативной группы способствовало раскрытию тяжкого преступления // Следственная практика. – 1986. - №149. – С. 42-48.
69. Гончаров И.Д. Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1974. – 20 с.
70. Горский Д.П., Швик А.А. Краткий словарь по логике / Под ред. Д.П. Горского – М.: Просвещение, 1991. – 208 с.
71. Гранкин К.Б. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией при возбуждении и предварительном расследовании уголовных дел о преступлениях несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1983 – 24 с.
72. Гридин С.И. Социально-психологические аспекты группового антиобщественного поведения // Актуальные проблемы борьбы с групповой

- преступностью. Межвузовский сборник научных трудов. – Омск: изд. ОВШМ МВД СССР, 1983. – С.30-35.
73. Гурев М.С. Убийства на «разборках» (методика расследования). – СПб.: Питер, 2001 – 282 с.
74. Густов Г.А. Взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании умышленных убийств // Следственная практика. – 1986. – №144. – С. 45-51;
75. Густов Г.А. Моделирование в работе следователя: Учебное пособие. – Л.: Изд-во ин-та усовершенствования следственных работников, 1985. – 53 с.
76. Густов Г.А. Проблемы методов научного познания в организации расследования преступлений: Автореф. дис... докт. юрид. наук. М., 1993. – 63 с.
77. Густов Г.А. Программно-целевой метод организации расследования убийств. – СПб: Изд-во Института повышения квалификации прокурорско-следственных работников, 1993. - 122 с.
78. Гутерман М.П. Организация изучения личности обвиняемого следователем ОВД // Сборник статей адъюнктов и соискателей. Вып. 3. – М.: ВШ МВД СССР, 1977. – С.157-164 и др.
79. Гуткин И.М. Правовые вопросы взаимодействия следователя и органов дознания в уголовном процессе. – М.: ВШ МООП СССР, 1967. – 205 с.
80. Дербенев А.П. Пределы поручения следователя органу дознания // Правоведение. – 1983. – № 4. – С.78-82.
81. Деякі питання розслідування умисних вбивств на сучасному етапі (методичні рекомендації). - Київ: Генеральна прокуратура України, 2001. – 45 с.
82. Деятельность следователя и прокурора на первоначальном этапе расследования убийств: Методическое пособие. – М.: ВНИИ укрепления законности и правопорядка, 1987. – 92 с.
83. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. – 163 с.

84. Драпкин Л.Я. Построение и проверка следственных версий: Автореф. дис...канд. юрид. наук. – М., 1972. – 28 с.
85. Дубинский А.Я., Шостак Ю.И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы: Учебное пособие. – Киев: Киевская высшая школа МВД СССР, 1981.- 48 с.
86. Дубровицкая Л.П., Лузгин И.М. Планирование расследования: Уч. пособие. – М.: МВШ МВД СССР, 1972. – 56 с.
87. Дулов А.В. Системный подход – методологическая основа криминалистики // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 верес. 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С.8-11.
88. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.
89. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Минск: Высшейш. шк., 1971. – 272 с.
90. Душейко Г.О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи: Автореф. дисс...канд. юрид. наук. – Харків, 2001. – 16 с.
91. Ермолович В.Е., Ермолович М.В. Построение и проверка версий / Под ред. И.И. Басецкого. – Мн.: Амалфея, 2000. – 176 с.;
92. Есина А.С. Каким должно быть отдельное поручение следователя? // Российский следователь. – 2002. – № 2. – С. 5-7.
93. Жарский В.Е. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании краж. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. – 75 с.
94. Жбанков В.А. Способы выдвижения и проверки версий о личности преступника // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып.32. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 66-72.
95. Журавель В.А. Систематизація криміналістичних знань: погляди, пропозиції, наукові дискусії // Актуальні проблеми криміналістики:

- Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 вересня 2003р. – Х.: Гриф, 2003. – С.34-38.
96. Зажицкий В., Башкатов Л. Быть ли новому следственному действию // Советская юстиция. – 1990. – № 23. – С. 21-23.
97. Закатов А.А. О практике расследования грабежей и разбойных нападений, совершенных в условиях неочевидности // Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности: Сб. науч. тр. / Редкол.: В.Ф. Глазырин (ответ. ред.) и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989. - С. 54-60.
98. Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – 176 с.
99. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – 19 с.
100. Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Методичні рекомендації. – Харків: Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 2002. – 40 с.
101. Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1989. – 152 с.
102. Зеленский М.А. Некоторые особенности проведения допроса при расследовании преступлений, совершаемых группой лиц // Следователь. – 2003. – №6. – С. 29-30.
103. Землянський П., Саг Г., Береський Я. Процесуальні і криміналістичні аспекти невідкладних і первинних слідчих дій // Радянське право. – 1991. – №10 – С. 16-19
104. Зорин Г.А. Криминалистическая методология. – Мн.: Амалфея, 2000. – 608 с.

105. Инструкция по организации раскрытия и расследования умышленных убийств. Утверждена приказом МВД и Прокуратуры УССР от 06.10.1990г. № 15-18/303.
106. Исаенко В.Н. Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных у потерпевших: Автореф. дисс...канд. юрид. наук. – М., 1990 – 24 с.
107. Ищенко Е.П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1987. – 168 с.
108. Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів. Затверджена наказом МВС України № 160 від 20.02.2006р.
109. Кабушкин Н.И. Основы менеджмента: Учеб. пособие.- Мн.: Новое знание, 2001. – 336 с.
110. Кавалиерис А.К. Некоторые вопросы раскрытия преступлений, совершенных в условиях неочевидности, по горячим следам // Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности: Сб. науч. тр. / Редкол.: В.Ф. Глазырин (ответ. ред.) и др.– Волгоград: ВШ МВД СССР, 1989. – С. 60-66.
111. Казиев В.М. Введение в системный анализ и моделирование. Учебное пособие. М., 1989. – 203 с.
112. Каледин Р.А. О понятии криминалистического изучения преступной группы // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвуз. сб. науч. тр. - Омск: ОБШМ МВД СССР, 1983. – С. 55-61.
113. Карнеева Л. Установление лица, совершившего преступление // Социалистическая законность. – 1968. – № 11. – С.23-27.
114. Карнеева Л.М. Правовые основы взаимодействия следователя с сотрудниками органов милиции // Социалистическая законность. – 1981. - №5. – С. 50-51;

115. Карнеева Л.М. Расследование преступлений группой следователей // Руководство для следователей. – М.: Юрид. лит., 1981. - С. 95-102.
116. Карнеева Л.М., Галкин И.С. Расследование преступлений группой следователей. – М.: Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1965. – 74 с.
117. Карнеева Л.М., Ключанский В.И. Организация работы следователя: Методическое пособие. – М.: Государственное изд-во юридической лит-ры, 1961. – 128 с.
118. Карнеева Л.Н. Организация работы следователя. М.: ВНИИ МВД СССР, 1983. – 57 с.
119. Кетиладзе К. Всеми силами // Советская милиция. – 1975. - № 3. – С. 15;
120. Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1991. – 23 с.
121. Колесниченко А.Н. Актуальные проблемы методики расследования преступлений // Вопросы государства и права: Сб. статей / Ред. кол. М.И. Бажанов и др. – М.: Юрид. лит., 1970. – С.330-337.
122. Колесниченко А.Н., Сущенко В.Н. О принципах планирования расследования преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып.26. – Киев: Вища шк., – 1983. – С. 15-20.
123. Коляда П.В. Проблеми досудового слідства у кримінальному процесі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 207 с.
124. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Издат. Саратов. ун-та, 1987. – 154 с.
125. Комлев Б.А. Взаимодействие следователя с работниками органов дознания – необходимая предпосылка раскрытия убийств, совершенных в условиях неочевидности // Следственная практика. – 1986. – № 152. – С. 79-85;

126. Комлев Б.А. Раскрытие умышленных убийств по делам, приостановленным в случае неустановления лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М, 1988. – 22 с.
127. Коновалова В. Юридична психологія: проблеми інтеграції // Вісник Академії правових наук України - № 2 (37). – Харків: Право, 2004. – С. 168-174.
128. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – 176 с.
129. Коновалова В.Е. К вопросу о принципах научной организации следственной деятельности // Вопросы государства и права: Сб. статей / Ред. кол. М.И. Бажанов и др. – М.: Юрид. лит., – С.337-344.
130. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – Киев: РИО МВД УССР, 1973. – 122 с.
131. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. – Х.: «Вища школа», 1978. – 144 с.
132. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учебное пособие. - Х.: «Гриф», 1997. – 256 с.
133. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія. – Х.: Факт, 2000. – 311 с.
134. Корноухов В.Е. О структуре методик по расследованию преступлений // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2(10). – М.: Спарк, 2004. – С. 21-28.
135. Корноухов В.Е. Понятие "организации" в деятельности следователя // Курс криминалистики. Общая часть / Отв. ред. В.Е. Корноухов. – М.: Юристъ, 2000. – С.750-755.
136. Кравченко Р.Г., Скрипка А.Г. Основы кибернетики. – М: Экономика, 1974. – 279 с.
137. Краткий философский словарь. – М., 1998. – 634 с.

138. Криміналістика / Под ред. Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. – М.: Юрид. лит., 1968. – 376 с.
139. Криміналістика / под редакцией В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1995 – 529 с.
140. Криміналістика соціалістических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юрид. лит., 1986. – 512 с.
141. Криміналістика: Учеб. для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994 – 528 с.
142. Криміналістика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит, 1998. – 672 с.
143. Криміналістика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1988. – 672 с.
144. Криміналістика: Учебник для вузов / А.Ф. Волынский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др. / Под ред. А.Ф. Волынского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.
145. Криміналістика: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 708 с.
146. Криміналістика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М., 1999 – 990 с.
147. Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий дім «ІнЮре», 2001 – 684 с.
148. Кругликов А.П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985 – 60 с.
149. Кубарев І.В. Взаємодія слідчого ОВС з працівниками карного розшуку // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових праць. – № 2.– Донецьк: ДІВС МВС, 2002. С.226-232.

150. Кубарєв І.В. Доручення слідчого органу дізнання при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України: Науково-теоретичний журнал. Вип.1. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – С. 202-206.
151. Кубарєв І.В. Організація розслідування злочинів: сутність та структура // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Зб. наук. праць. – 2004. – № 3 (17) – С. 367-373.
152. Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: Авторф. дис. ... докт. юрид. наук. – К., 1996. – 36 с.
153. Кузьмин Г.А. О сущности и форме процессуальных решений следователя // Закон и право. – 2002. – № 1. – С. 12-14;
154. Кузьмин Е.С., Волков И.П., Емельянов Ю.П. Руководитель и коллектив. Социально-психологический очерк. – Л.: Лениздат, 1974. – 167 с.
155. Кузьмин С.В. Использование информационной модели виновного при раскрытии преступлений, совершенных в условиях неочевидности // Правоведение. – 1993. – №1. – С. 111-114.
156. Ларин А. Процессуальные вопросы соотношения следствия и оперативно-розыскной деятельности органов дознания // Социалистическая законность. – 1964. – № 7. – С. 14-15.
157. Ларин А.М. От следственной версии к истине. – М.: Юрид. лит., 1976. – 200 с.
158. Ларин А.М. Проблема общей методики расследования в структуре советской криминалистики // Методика расследования преступлений (общие положения): Материалы научн.-практ. конф. (Одесса, ноябрь 1976 г.) – М.: Изд-во Всесоюзного бюро по проблемам криминалистики, 1976. – С. 20-22.
159. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит. 1970. – 224 с.

160. Левков В.М. Криміналістичні версії: Текст лекції. – Харків: Юрид. ін-т., 1990. – 24 с.
161. Лиеле А. Приемы интенсификации уголовного судопроизводства // Развитие гражданского, уголовного и процессуального законодательства в советских республиках Прибалтики: Тезисы докладов республиканской научной конференции (23-25 апреля 1975 г.) / Ред. кол. А. Лиеле и др. – Рига: Латвийский гос. ун-т, 1975. – С. 66-69.
162. Лискин А.А. Взаимодействие следователей с органами дознания // Совершенствование профилактической деятельности следственного аппарата: Сб. науч. тр. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1975. – С. 130-135;
163. Лубин А.Ф. Организационно-тактические особенности взаимодействия следователя с органами дознания при раскрытии отдельных видов преступлений // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений: Сб. научных трудов. – Свердловск: УрГУ, 1980. – С. 30-36.
164. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с.
165. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – Киев: Издательство Украинской Академии внутренних дел, 1993 – 194 с.
166. Лукашевич В.Г. Криминалистические аспекты изучения преступных групп: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1979. – 25 с.
167. Лукашевич В.Г. Основы теории профессионального общения следователя: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – К., 1989. – 48 с.
168. Лукьянчиков Е.Д. Основные вопросы взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных аппаратов при раскрытии неочевидных преступлений // Проблемы взаимодействия оперативных аппаратов с иными службами ОВД, с государственными и общественными организациями:

- МежВУЗский сборник науч. трудов. – Киев: КВШ МВД СССР, 1989. – С. 43-50.
169. Мазунин Я.М. Роль тактической операции «задержание» в расследовании деятельности организованных преступных формирований // Российский следователь. – 2004. – № 11. – С. 2-5.
170. Макаренко Е.И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилище. – Ташкент: ВШ МВД СССР, 1991. – 88 с.
171. Маляренко Т.В. Про досудове слідство, його недоліки і реформу // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8(48). – С. 2-5.
172. Манаев Ю.В. Законность и обоснованность процессуальных решений следователя. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1977.
173. Межиковский Э.Б. Что предрешило быстрое раскрытие убийства // Следственная практика. – 1980. – № 122. – С.71-79.
174. Мещерякова Е.В. Взаимодействие следователей прокуратуры и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность при расследовании преступлений // Российский следователь. – 2002. – №5. – С. 2-7.
175. Миньковский Г.М. Правовые и тактические вопросы использования оперативных данных следователем // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия: Материалы конференции следователей МВД ЛитССР / Ред. кол. А. Мацкевичус и др. – Вильнюс: МВД ЛитССР, 1969. – С. 114-116.
176. Мирский Д.Я. Некоторые вопросы методики расследования отдельных видов преступлений в свете ленинского принципа неотвратимости наказания // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики: Мат-лы всесоюз. науч. конф. – Свердловск: СЮИ, 1972. - С.38-45.
177. Михайлов А.И., Соя-Серко Л.А., Соловьев А.Б. Научная организация труда следователя. – М.: Юрид. лит., 1974. – 168 с.

178. Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та Постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997р. / Відп. редактори В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – К.: Юрінком Унтер, 1997. –642 с.
179. Найденев В. Координация действий правоохранительных органов в борьбе с преступностью // Социалистическая законность. – 1978. – №12.– С. 9-13;
180. Научная организация управленческого труда в следственном аппарате органов внутренних дел: Учебное пособие/ Под ред. С.В. Мурашова, Г.Г. Зуйкова. – М.: Академия МВД СССР , 1974. – 230 с.
181. Никитина Л.Н., Рохлин В.И., Серова Е.Б., Степанов А.А. Бандитизм. Расследование и прокурорский надзор: Учебное пособие. - Спб: Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – 56 с.
182. Новий тлумачний словник української мови. Т.1. НАН України. Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 1996. – 374 с.
183. Новий тлумачний словник української мови. Т.3. О-Р.
184. О результатах изучения работы постоянно действующих следственно-оперативных групп по раскрытию умышленных убийств. Информационное письмо прокуратуры и МВД СССР № 15-48 д-87; 1/6792 от 15.04.1989г.
185. Образцов В.А. Взаимодействие в структуре деятельности следователя // Вопросы взаимодействия следователя и других участников расследования преступлений: Межвуз. сб. науч. тр.- Свердловск: СЮИ. – С.33-39.
186. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристь, 1997. – 336 с.
187. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000 – 367 с.
188. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 15-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1984. – 816 с.

189. Омеляненко Г. Улучшить качество рассмотрения дел в распорядительных заседаниях суда // Социалистическая законность. – 1989. - № 6. – С. 79.
190. Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: Матер. наук.-практ. конф.(Донецьк, 13 грудня 2002р.). – Донецьк: ДІВС, 2003. – 182 с.
191. Органы дознания и предварительного следствия в системе МВД и их взаимодействие: Учеб. пособие. / Ю.Н. Белозеров, И.М. Гуткин, А.А. Чувилев, В.Е. Чугунов. - М.: Юрид. лит., 1973. – 154 с.
192. Осмотр места происшествия: Практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: Юристъ, 2001. – 336 с.
193. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Э. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: "Инфора-М", 1996. – 400 с.
194. Оспанов С.Д. Взаимодействие органа дознания со следственным аппаратом ОВД (процессуальные, криминалистические и организационные проблемы): Автореф. дис...канд. юрид. наук. – М., 1990. – 25 с.
195. Павлик П.М. Правові засади взаємодії слідчого з оперативними підрозділами кримінальної міліції у досудових стадіях // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1997. - №2. – С. 110-115.
196. Пан Т.Д. Оперативно-розыскная деятельность и организация оперативно-следственной работы по делам о бандитизме и преступлениях, совершенными бандами. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2001. – 82 с.
197. Панов Н.И. Проблемы квалификации умышленных убийств, совершенных в соучастии // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол. Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 24-29.
198. Перч В.О. Деякі аспекти взаємодії прокурорів-криміналістів (слідчих) і фахівців (експертів) НДЕКЦ УМВС областей України на місці події //

Слідча практика України. – Випуск 3. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С.12-19.

199. Петелин Б.Я. Следственно-оперативные группы (вопросы организации и деятельности): Учебное пособие. – Москва: МВШ МВД СССР, 1986. – 72 с.
200. Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ. – М.: Наука, 1991. – 207 с.
201. Пешак Я. Следственные версии. – М.: Прогресс, 1976 – 228 с.
202. Погорецький М. Межі доручень слідчого органам дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – №9 – С. 47-49.
203. Подольный Н.А., Малышкин П.В. Значение операции «задержание с поличным» при расследовании взяточничества // Следователь. – 2002. – №12. – С. 28-33.
204. Подопрелов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативных групп: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 1991 – 22 с.
205. Порубов Н.И. Научная организация труда следователя. – Минск: “Высшая школа”, 1970. – 262 с.
206. Пособие для следователей. Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под ред. Н.А. Селиванова, А.И. Дворкина. – М.: “Лига разум”, 1998. – 640 с.
207. Поярков О.В. До питання про взаємодію слідчого з оперативними апаратами органів внутрішніх справ при розшуку обвинуваченого, який переховується // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ – 1999. - № 2. – С. 19-23.
208. Пригожин А.И. Организация: системы и люди. – М.: Политиздат, 1983. – 220 с.
209. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 листопада 1996 року № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних

справах (1973-1998). Бюллетень законодавства і юридичної практики України – 1998 - №11. – 58-64

210. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 435 с.
211. Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве: Научно-методическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 416 с.
212. Расследование некоторых видов преступлений в условиях крупного города: Учеб. пособие. – М.: МВШМ МВД СССР, 1981. – 86 с.
213. Робозеров В.Ф. Раскрытие преступлений совершенных в условиях неочевидности. – Л.: Ин-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – 140 с.
214. Рогожин В.А. Взаимодействие следователей с органами дознания при расследовании преступлений несовершеннолетних: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1985. – 84 с.
215. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 196 с.
216. Рубцов С.В. Целевое управление корпорациями [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.manage.ru/rubtsov/book/1-2.shtm>.
217. Руководство по расследованию убийств / Руков. авт. колл. А.М. Ларин, Г.М. Мудьюгин. М.: «Юрид. лит.», 1977. – 399 с.
218. Рязанов В.Д. Взаимодействие следователя с органами дознания при розыске скрывшегося обвиняемого // Правовые и организационные вопросы предварительного следствия. – Волгоград: ВСШ МВСД СССР, 1977. – С. 94-98;

219. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. – М.: Наука, 1974. – 252 с.
220. Саінчин О.С. Особливості початкового етапу розкриття вбивств, виконаних на замовлення: Навчальний посібник. – Одеса: Юридична література, 2002. – 160 с.
221. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности. – М.: МГУ, 1984. – 183 с.
222. Сафин Р.М. Следственно-оперативная группа как организационная форма взаимодействия органов следствия и дознания при расследовании преступлений // Российский следователь. – 2000. – №3. – С. 4-6.
223. Селиванов Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений // Вопросы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. Вып.7. – М.: Юрид. лит., 1968. – С.111-139.
224. Селиванов Н.А. Расследование убийств // Справочник следователя. Выпуск второй (Практическая криминалистика: расследование отдельных видов преступлений). – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 342-376.
225. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. – М.: Юрид. лит., 1982 – 152 с.
226. Селиванов Н.А., Соя-Серко Л.А. Убийство: как его раскрыть? – М.: Манускрипт, 1994. – 190 с.
227. Сергеев Л.А., Соя-Серко Л.А., Якубович Н.А. Планирование расследования. – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1975. – 116 с.
228. Сидоров В.Е. Начальный этап расследования: организация, взаимодействие, тактика. - М.: "Российское право", 1992. – 176 с.
229. Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999. – 139 с.

230. Синчук В.Л. Функції типових версій у методики розслідування вбивств // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи. Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004. – С. 200-202.
231. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.
232. Слинко С.В. Кримінально-процесуальні проблеми забезпечення процесуальної самостійності слідчого // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. – № 4. – Донецьк: ДІВС МВС, 2002. – С. 116-122.
233. Слинко С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук. – Х., 1991. – 26 с.
234. Словарь русского языка. т.4. С-Я. Издание третье, стереотипное. – Москва: Русский язык, 1988. – 800 с.
235. Словарь-справочник менеджера / Под ред. М.Г. Лапусты – М.: ИНФРА-М, 1999. – 608 с.
236. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000 – 1018 с.
237. Соболев В.В. Установление личности убитого при раскрытии преступления // Следственная практика. – 1980. – № 127. – С.107-121.
238. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – 1660 с.
239. Современная философия: словарь и хрестоматия. - Ростов–на–Дону: «Феникс», 1996. – 511с.
240. Статкус В.Ф. Взаимодействие следователя МВД с органами дознания на первоначальном этапе расследования: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – М., 1969. – 21 с.

241. Статкус В.Ф. Криминалистика – наука о раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып.2 (4). – М.: Спарк, 2002. – С. 15-19.
242. Статкус В.Ф. Требование к осмотру места происшествия // Социалистическая законность. – 1987. – №6. – С. 53-55.
243. Сущенко В.Д., Присяжний С.В., Коваленко О.І. Сучасний процес управління в органах внутрішніх справ: Монографічне дослідження. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 349 с.
244. Тарасов А.А. Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы. - Самара: Изд-во "Самарский университет", 2000. - 132 с.
245. Тарасов М.Ю. Некоторые особенности расследования убийств следственной группой // Черные дыры в Российском законодательстве. - Москва, 2002. – С.447- 495.
246. Теория доказательств в советском уголовном процессе. - М.: Юрид. лит, 1966. – 584с.
247. Типовая инструкция об организации работы постоянно действующих следственно-оперативных групп. Утверждена приказом МВД и Прокуратуры СССР № 13/15 – 64 от 26.06.1985г.
248. Тихонов А. Расследование преступлений группой следователей // Социалистическая законность. – 1974. – №6. – С.70-71;
249. Тіщенко В.В. Корисливо-насильницьки злочини: криміналістичний аналіз: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2002. – 360 с.
250. Туполев С.И. Некоторые результаты научного исследования организации работы следователей по раскрытию преступлений // Повышение роли следователей в раскрытии преступлений Материалы 3-й всесоюзной научно-практической конференции лучших следователей МВД СССР. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1971. – с.51-58.
251. Турсунов И.Х. Раскрытие по горячим следам: деятельность, организация, тактика: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 1986. – 20 с.

252. Українська радянська енциклопедія. Т.12. К.: Гол. ред. УРЕ., 1963. – 576 с.
253. Улимаев Р.Ю. Следственно-оперативные группы: правовой статус, организация и деятельность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2001 – 24с.
254. Уманский Л.В. Психология организаторской деятельности школьников. – М.: Просвещение, 1980. – 178 с.
255. Управление персоналом / Под ред. Т.Ю. Базарова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.cfin.ru/management/people/pmanbook-2-1.shtml>;
256. Управление персоналом: Энциклопедический словарь / Под ред. А.Я. Кибанова – М.: ИНФРА-М, 1998. – 453 с.
257. Уткин М.С., Баландюк В.Н. Криминалистическая характеристика групповых преступлений несовершеннолетних // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью. Межвузовский сборник научных трудов. – Омск: ОБШМ МВД СССР, 1983. – С. 61-65.
258. Филиппов А.Г. О системе отечественной криминалистики // Государство и право. – 1999. – № 8. – С.37-41.
259. Филиппов А.Г. Первоначальные следственные действия при расследовании хищений. – М.: Высшая школа МВД СССР, 1972. – 67 с.
260. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 657 с.
261. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. – М.: Политиздат, 1972. – 496 с.
262. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. – 191 с.
263. Цветков С.И. Комплексное использование сил и средств правоохранительных органов при расследовании деятельности преступных структур: Лекция. – Москва: МИ МВД РФ, 1994. – 32 с.

264. Цветков С.И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – М., 1977. – 16 с.
265. Чорний Г.О. Методика розслідування розбоїв з проникненням у житло: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Харків, 1998 – 17 с.
266. Чувилев А.А. Взаимодействие следователей органов внутренних дел с милицией. – М: Московская высшая школа милиции МВД СССР, 1981. – 79с.
267. Шаламов М.П. Планирование следствия и следственные версии // Криминалистика. Отв. ред. С.П. Митричев, М.П. Шаламов. – М.: Юрид. лит, 1966. – С. 282-298.
268. Шванков В.М. Гносеология и судебная истина // Вопросы борьбы с преступностью, вып.9. – М.: Юрид. лит., 1969. – С.50-77.
269. Швидкий О.Г. Планування та організація початкових слідчих дій при розслідуванні квартирних крадіжок: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Харків, 2000. – 18 с.
270. Шевчук В.М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 верес. 2003р. / Редкол. М.І. Панов (голов. ред.) та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 47-50.
271. Шепитько В.Ю. Криминалистика: Курс лекцій .- Харьков: "Одиссей", 2003. – 352 с.
272. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х.: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. – 88 с.
273. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП “Оригинал”, 1995. – 200 с.

274. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – 560 с.
275. Шепітько В.Ю. Оптимізація розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004р. / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: "Юрінком Інтер", 2004 . - С. 203-207.
276. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. – Иркутск: Восточно-Сибирское книжное изд-во, 1978 – 190 с.
277. Шиканов В.И. Информация к тактической операции "Атрибуция трупа": Учеб. пособие. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1975. – 182 с.
278. Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Х., 2005. – 20с.
279. Яблоков Н.П. Криминалістика. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 2000 – 384с. С.203.
280. Ясинский Г. Взаимодействие следователя МООП и органа дознания // Социалистическая законность. – 1974. – № 7. – С.19-20.

Додаток А

Таблиця 1

Узагальнені данні
анкетування слідчих прокуратури і МВС України

Питання та варіанти відповіді на нього, що містилися в анкеті	%
1. У чому, на Вашу думку, полягає сутність організації розслідування?	
1.1. У правильному розподілі робочого часу	41,5
1.2. В економії процесуальних засобів	3
1.3. У діяльності з впорядкування процесу доказування	37
1.4. У забезпеченні доцільного чергування слідчих дій	42
1.5. У створенні оптимальних умов для застосування криміналістичних рекомендацій	12,5
1.6. У розподілі повноважень щодо збирання і використання доказів	31
1.7. Інше	2,5
2. Чи є елементами організації розслідування:	
2.1. Оцінка слідчої ситуації	31,5
2.2. Визначення проміжних завдань розслідування	23
2.3. Висування версій	48,5
2.4. Планування розслідування	71,5
2.5. Комплексне використання криміналістичних прийомів і методів	24
2.6. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, фахівцями	55,5
2.7. Контроль за виконанням дій	21
2.8. Інше	2
3. Чи залежить організація розслідування від слідчої ситуації?	
3.1. Залежить	92,5
3.2. Не залежить	5

3.3. Інше	2,5
4. Чи існує специфіка організації розслідування вбивств, вчинених групою?	
4.1. Існує	93,5
4.2. Не існує	3,5
4.3. Інше	1,5
5. Чи вважаєте Ви, що участь групи осіб у вчиненні вбивства	
5.1. Посилює інформаційну невизначеність слідчої ситуації	11
5.2. Ускладнює процес доказування	44
5.3. Посилює інтенсивність розслідування	59,5
6. Чи існує специфіка взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні вбивств, вчинених групою?	
6.1. Існує	84
6.2. Не існує	13
6.3. Інше	3
7. Якщо існує, то в чому вона полягає?	
7.1. У складі суб'єктів взаємодії	14
7.2. У завданнях взаємодії	37,5
7.3. У високій інтенсивності взаємодії	41,5
7.4. У необхідності здійснення взаємодії в рамках слідчо-оперативної групи	25
7.5. Інше	0,5
8. Чи слід враховувати при організації взаємодії характеристики злочинної групи, що вчинила вбивство?	
8.1. Так	98
8.2. Ні	1,5
8.3. Інше	
9. З якими оперативними підрозділами виникає необхідність взаємодії у цієї категорії злочинів?	

9.1. З підрозділами карного розшуку	85
9.2. З підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю	70
9.3. З підрозділами по боротьбі з економічними злочинами	21,5
9.4. З підрозділами по боротьбі з незаконним оборотом наркотиків	21
9.5. З підрозділами кримінальної міліції у справах неповнолітніх	22,5
9.6. З іншими	7,5
10. У яких формах доцільно здійснювати взаємодію при розслідуванні вбивств, вчинених групою?	
10.1. Доручення про проведення розшукових дій	54
10.2. Доручення про проведення слідчих дій	26
10.3. Сприяння слідчому при проведенні ним слідчих дій	44,5
10.4. Проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення злочинців і повідомлення слідчого про їх результати	55,5
10.5. Спільне планування	54,5
10.6. Взаємний обмін інформацією	54,5
10.7. Проведення тактичної операцій	23,5
10.8. Створення та діяльність слідчо-оперативних груп	38
10.9. Інше	1,5
11. Як Ви оцінюєте практику реалізації оперативними підрозділами інформації без узгодження зі слідчим?	
11.1. Позитивно	6,5
11.2. Негативно	90,5
11.3. Інше	3,5
12. Якщо негативно, то з яких причин?	
12.1. Це суперечить керівної ролі слідчого	13
12.2. Це порушує тактичні плани слідчого	47,5
12.3. Це утруднює використання отриманих при реалізації відомостей у процесі доказування	61

12.4. Інше	2
13. Чи слід в дорученні органу дізнання вказувати конкретні розшукові дії, що підлягають виконанню?	
13.1. Так	63,5
13.2. Ні	27
13.3. Інше	8,5
14. До участі в проведенні яких слідчих дій необхідно залучати оперативних працівників у даній категорії злочинів?	
14.1. Огляд місця події	64
14.2. Освідування	17
14.3. Інші види огляду	30
14.4. Допит свідка	13
14.5. Допит підозрюваного (обвинувачуваного)	14,5
14.6. Обшук	78,5
14.7. Виїмка	46,5
14.8. Очна ставка	5
14.9. Інше	3,5
15. Чи зазначаєте Ви в протоколі слідчої дії факт участі оперативного працівника?	
15.1. Зазначаю завжди	56
15.2. Зазначаю не завжди	34
15.3. Не зазначаю	14
16. Чи вважаєте Ви вчинення неочевидного вбивства кількома особами достатньою підставою для доручення його розслідування слідчо-оперативній групі?	
16.1. Так	73
16.2. Ні	20,5
16.3. Інше	3
17. У структурі слідчо-оперативної групи працівники органу дізнання	

повинні:	
17.1. Складати організаційно незалежну підгрупу, що підкоряється старшому з оперативних працівників	6
17.2. Організаційно підкорятися керівнику слідчо-оперативної групи	91
17.3. Інше	2
18. Ким повинні визначатися завдання оперативному працівнику в рамках слідчо-оперативної групи?	
18.1. Слідчим, разом з яким він працює над певним напрямком розслідування (версією, локальним завданням)	54,5
18.2. Керівником слідчо-оперативної групи	59
18.3. Керівником оперативної підгрупи	9,5
18.4. Інше	0,5
19.3 яких джерел вдається одержати відомості, що вказують на ознаки вчинення убивства групою осіб?	
19.1. З показань свідків	66
19.2. З результатів огляду місця події і трупа	67,5
19.3. З висновків спеціалістів (експертів)	59,5
19.4. З матеріалів кримінальних і оперативно-розшукових справ про інші злочини	27
19.5. З оперативних джерел	54
19.6. Інше	0,5
20. Які проміжні завдання розслідування існують у даній категорії злочинів?	
20.1. Збір відомостей на місці виявлення трупа	59,5
20.2. Перевірка на причетність до убивства груп певної спрямованості	38,5
20.3. Установлення співучасників убивці	42,5
20.4. Роз'єднання злочинної групи	21
20.5. Установлення ступеня і характеру участі окремих осіб у	38

вчиненому вбивстві	
20.6. Затримання злочинної групи, що вчинила вбивство	34,5
20.7. Установлення ступеня організованості групи	19,5
20.8. Вивчення і перевірка на причетність до вбивства зв'язків загиблого	42,5
20.9. Пошук об'єктів, що повинні знаходитися в злочинців	33
20.10. Виявлення інших злочинів (правопорушень), вчинених злочинною групою	26
20.11. Інше	2
21. Чи може здійснюватися планування розслідування на основі його проміжних завдань?	
21.1. Може	67
21.2. Не може	24,5
21.3. Інше	5
22. Чи слід при розслідуванні вбивства висувати версії щодо його групового характеру?	
22.1. Слід	91
22.2. Не слід	4,5
22.3. Інше	4
23. Якщо слідує, то які версії?	
23.1. Про особу учасників групи	47
23.2. Про обставини формування групи	14,5
23.3. Про вчинення групою злочинів і правопорушень до убивства, або після нього	35,5
23.4. Про ступінь організованості групи	35,5
23.5. Про кількість осіб, що складають групу	45
23.6. Інші	1
24. Чи використовуєте Ви при плануванні розслідування:	

24.1. Метод дискусії	37
24.2. Метод мозкової атаки	20,5
24.3. Метод експертних оцінок	17
24.4. Інші	4
25. При розслідуванні вбивств, вчинених групою, слідчі дії та оперативно-розшукові заходи повинні проводитися:	
25.1. Комплексно (наприклад, здійснення тактичних операцій)	91,5
25.2. Ізольовано	6
25.3. Інше	2
26. Які тактичні комплекси (операції) проводяться в зв'язку з участю у вчиненні вбивства групи осіб?	
26.1. "Збір відомостей на місці виявлення трупа"	65
26.2. "Перевірка певних груп на причетність до вбивства"	47,5
26.3. "Співучасники вбивства"	29,5
26.4. "Затримання злочинної групи"	43,5
26.5. "Роз'єднання злочинної групи"	13
26.6. "Рольові функції"	36
26.7. "Ступінь організованості групи"	28
26.8. "Виявлення інших злочинів (правопорушень), вчинених злочинною групою"	33
26.9. Інші	1,5
27. Що являє собою комплекс дій на місці виявлення трупа?	
27.1. Рекогносцування	16
27.2. Огляд місця події та трупа	85
27.3. Вилучення з місця події зразків для порівняльного дослідження	59,5
27.4. Обстеження місцевості, що знаходиться за межами місця події	49
27.5. Одержання довідкової інформації про територію, на якій вчинено вбивство	28

27.6. Подвірні (поквартирні) обходи	63,5
27.7. Спостереження за місцем події після закінчення його огляду	16,5
27.8. Інше	1
28. Чи приймаєте Ви участь в організації:	
28.1. Подвірних (поквартирних) обходів	31
28.2. Обстеження місцевості	63
29. Чи підбиваються підсумки роботи слідчо-оперативної групи на місці події?	
29.1. Підбиваються систематично	44,5
29.2. Підбиваються рідко	33,5
29.3. Не підбиваються	13,5
29.4. Інше	1,5
30. Які дії доцільно включити до комплексу з виявлення співучасників підозрюваної у вбивстві особи?	
30.1. Організація візуального спостереження за особою, що перевіряється	41
30.2. Проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення осіб, з якими вона вступала в контакти	74
30.3. Опитування і допит знайомих особи, що перевіряється про її зв'язки і характер взаємин з ними	62
30.4. Зняття інформації з каналів зв'язку	47
30.5. Витребування відомостей про телефонні переговори особи, що перевіряється	42
30.6. Огляд об'єктів, що містять інформацію про її зв'язки (записних книжок, комп'ютерів, мобільних телефонів)	49
30.7. Вивчення матеріалів у щодо особи, яка перевіряється (автобіографій, характеристик, кримінальних справ про раніше вчинені нею злочини та ін.)	52,5

30.8. Інше	2,5
31. Які дії повинен включати комплекс щодо затримання злочинної групи, яка вчинила вбивство?	
31.1. Фізичне захоплення злочинців	68,5
31.2. Особистий обшук затриманих	71
31.3. Експрес-опитування затриманих	29,5
31.4. Вилучення одягу і взуття затриманих	49,5
31.5. Освідування затриманих	54
31.6. Отримання зразків для порівняльного дослідження	42,5
31.7. Огляд (або обшук) території (або приміщення), де здійснювалося затримання	44,5
31.8. Встановлення особи сторонніх громадян, що спостерігали затримання	18
31.9. Інше	5

Додаток Б

Таблиця 2

Узагальнені результати
вивчення кримінальних справ про вбивства,
вчинені групою осіб в умовах неочевидності

1. Кількість осіб, що приймали участі у вбивстві:	
Дві	64
Три	26
Чотири	6
П'ять-сім	4
Більше семи	0
2. Характеристика злочинної групи, що вчинила вбивство:	
<i>2.1. Характеристика особи членів злочинної групи.</i>	
Убивство вчинено групою, до складу якої входять знайомі вбитого (або за їх наведенням)	44
Убивство вчинено групою, у складі якої є особи, раніше засуджені за насильницькі (корисливі-насильницькі) злочини	42
Убивство вчинено групою неповнолітніх або при їх участі	36
Убивство вчинено групою осіб із числа місцевих жителів	38
Убивство вчинене особами з високим ступенем соціальної деградації (БОМЖ, наркоманами, хронічними алкоголіками)	16
<i>2.2. Форма співучасті в групі:</i>	
Група осіб без попередньої змови	
За попередньою змовою групою осіб	90
Організована злочинна група	10
Злочинна організація	0
<i>2.3. Злочинна група сформувалася на основі:</i>	
2.3.1. Неформальних об'єднань, що спочатку мали соціально	

не засуджувані цілі, у тому числі:	
Проживання її членів в одному мікрорайоні	31
Спільного місця роботи або навчання	22
Земляцтва (вихідці з одного села, місцевості, області)	1
За національною ознакою	7
Спільних інтересів (до музики, колекціонуванню та ін.)	4
Спільного проведення вільного часу (систематичне відвідування тих самих місць: кафе, спортзалів, дискотек)	32
Інше	3
За ознакою минулих злочинних зв'язків (раніше спільно вчиняли злочин, або спільно відбували покарання)	16
2.3.2. Спеціально для вчинення вбивства	4
2.3.3. З інших підстав	8
2.3.4. Відомості про обставини формування групи відсутні або недостатньо чіткі	2
3. Злочинною групою до вбивства були вчиненні:	
Насильницькі злочини	12
Корисливі-насильницькі злочини	28
Інші злочини	10
Адміністративні правопорушення	6
Правопорушень не вчинялось	50
4. Наявність ієрархії в групі:	
Так	16
Ні	80
Відомості в матеріалах справи відсутні	4
5. Групою здійснювалось готуванню до вбивства:	
Так	66
Ні	32
Відомості в матеріалах справи відсутні	2

6. Групою здійснювалися дії з приховання слідів вбивства:	
Так	84
Ні	12
Відомості в матеріалах справи відсутні	4
7. Досудове слідство у кримінальній справі закінчено в строк:	
До двох місяців	12
До трьох місяців	38
До шести місяців	40
Понад шість місяців	10
8. Факти, що вказують на участь у вчиненні вбивства групи отримані:	
При допиті свідків	62
Під час огляду місця події й трупа	36
При використанні пізнань спеціалістів	12
З матеріалів кримінальних і оперативно-розшукових справ про інші злочини	2
У результаті оперативно-розшукової діяльності	30
Від одного з учасників убивства	32
З інших джерел	3
9. Кримінальну справу порушено:	
У день виявлення злочину	60
Наступного дня	30
Протягом 3 днів	6
Протягом 10 днів	0
У строк понад 10 днів	4
10. Злочин розслідувався:	
Слідчим одноособово	22
Слідчою групою	46

Слідчо-оперативною групою	32
11. Слідчо-оперативна група у справі створена:	
У день порушення кримінальної справи	58
Протягом 5 днів після порушення кримінальної справи	14
Протягом 10 днів після порушення кримінальної справи	4
У строк понад 10 днів після порушення кримінальної справи	4
12. До складу слідчої (слідчо-оперативної) групи входило	
До 4 співробітників	52
Від 4 до 8 співробітників	24
Від 9 до 15 співробітників	4
Понад 15 співробітників	1
13. Особи, що вчинили вбивство встановлені:	
У день виявлення вбивства	8
Протягом 3 днів	40
Протягом 10 днів	20
Протягом місяця	8
У строк понад місяць	24
14. У матеріалах справи є повідомлення органу дізнання про заходи, проведені в порядку ст. 104 ч. 3 КПК України, які:	
Надані органом дізнання	32
Надані органом дізнання після нагадування слідчого	24
Повідомлень немає	54
15. Кількість у матеріалах справи доручень слідчого органу дізнання про проведення розшукових дій	3,96
16. Зміст доручення слідчого органу дізнання про проведення розшукових дій:	
У дорученні поставлені завдання й зазначені гласні заходи, які слід виконати для їх вирішення	30
У дорученні поставлені завдання	32

У дорученні зазначене прохання вжити заходів для встановлення осіб, що вчинили вбивство	38
17. Під час розслідування органу дізнання доручалося виконання слідчих дій:	
Допит свідка	20
Допит підозрюваного (обвинуваченого)	0
Очна ставка	0
Обшук	26
Виймка	30
Огляд місця події	0
Інші види огляду	10
Освідування	8
Інші	8
Проведення слідчих дій не доручалося	12
18. Члени злочинної групи, що вчинила вбивство, встановлені:	
За матеріалами оперативно-розшукової діяльності	60
Слідчим шляхом	22
З матеріалів справи чітко не вбачається	18
19. Члени злочинної групи, що вчинила вбивство затримані:	
Одночасно	70
У різний час	30